ISSN 2413-3558
eISSN 2521-6465

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Дінтану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия Религиоведение

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

EURASIAN JOURNAL

Of Religious studies

№2 (26)

Алматы
«Қазақ университеті»
2021

ISSN 2413-3558
eISSN 2521-6465

KazNU Science • ҚазҰУ Ғылымы • Наука КазНУ

ХАБАРШЫ

ДІНТАНУ СЕРИЯСЫ №2 (26) маусым

29.07.2015 ж. Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігі
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитеті
Куәлік №15490-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ
Мейрбаев Б.Б., филос.ғ.д., доцент м.а.
(*Қазақстан*)
Тел.: +7 701 272 1704
E-mail: relvestnik@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:
Байтенова Н.Ж., филос.ғ.д., профессор – ғылыми редактор (*Қазақстан*)
Абжалов С.Ү., филос.ғ.к., доцент – ғылыми редактордың орынбасары (*Қазақстан*)
Құрманалиева А.Д., филос.ғ.д., профессор (*Қазақстан*)
Рысбекова Ш.С., филос.ғ.д., профессор (*Қазақстан*)
Борбасова Қ.М., филос.ғ.д., профессор (*Қазақстан*)
Альджанова Н.Қ., PhD доктор, доцент м.а. (*Қазақстан*)
Сатершинов Б.М., филос.ғ.д., профессор (*Қазақстан*)
Затов Қ.А., филос.ғ.д., профессор (*Қазақстан*)
Муминов Ә.Қ., т.ғ.д., профессор (*Қазақстан*)
Демеуова А.А., филос.ғ.д., профессор (*Қазақстан*)
Лусиан Турсеску, Конкордиа университетінің профессоры, PhD, дінтанушы (*Канада*)
Луиза Райан, Шеффилд университетінің профессоры, дінтанушы (*Ұлыбритания*)
Мухаметшин Р.М., саяс.ғ.д., профессор (*Татарстан, РФ*)
Челеби И., Мармара университетінің профессоры, исламтанушы (*Түркия*)
Хизметли С., Шет тілдер және іскерлік карьера университетінің ректоры, PhD, профессор (*Қазақстан, Түркия*)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ
Байжұма С., магистр (*Қазақстан*)

Дінтану сериясы журналында қоғам үшін өзекті діни мәселелерді арқау еткен зерттеулер жарияланады

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы
Гульмира Шаккозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:
Гүлмира Бекбердиева, Ағила Хасанқызы

Компьютерде беттеген
Ұлболсын Қалиева

ИБ 14123
Пішімі 60х84 $^{1}/_{8}$. Көлемі 3.3 б.т.
Офсетті қағаз. Сандық басылыс. Тапсырыс 16206.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2021

ДІНТАНУ СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ

RELIGIOUS STUDIES SERIES

IRSTI 21:41:45 https://doi.org/10.26577//EJRS.2021.v26.i2.r1

Қазақстан Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған

N. Baitenova, B. Meirbayev, S. Baizhuma*

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: samet-kz@inbox.ru

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE RELIGIOUS SITUATION OF POST-SECULAR SOCIETY IN KAZAKHSTAN OVER THE YEARS OF INDEPENDENCE

Religion is considered as a source of human values in any society. Humanity would have neither history nor culture without religion. After the collapse of Soviet power, the law on religious beliefs and religious associations in independent Kazakhstan gave freedom to religious activity, promotion of religious teachings, distribution of religious literature, and worship. Thus, the years of independence of Kazakhstan are characterized not only by the creation of a civil society and a market economy, but also by the passage of a religious breakthrough. Kazakhstan become a home to representatives of many nationalities and different religious confessions. Today, the current religious situation in multi-religious Kazakhstan is multiconfessional, complex and progressive. The state policy of Kazakhstan in the field of interreligious relations is aimed at developing of interreligious dialogue, strengthening tolerance and compliance with the requirements of the law in the religious sphere. Kazakhstan has all the conditions for further strengthening of interreligious harmony and stability. Maintaining interethnic and interreligious harmony, security, and stability of international relations is one of the main directions of Kazakhstan's future development. Traditional religions, such as Islam and Christianity play a significant role in the formation of the spiritual values of Kazakhstani society. It should be noted that religions have a very important humanistic peacekeeping approach and have a positive impact on the life of society in Kazakhstan. The development of relations between traditional religions within the framework of a constructive dialogue contributes to interreligious and interethnic harmony in Kazakhstani society. It is a noteworthy factor in its stability and security as well.

Key words: Kazakhstan, independence, law, post-secular society, religious situation.

Н. Байтенова, Б. Мейірбаев, С. Байжума*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: samet-kz@inbox.ru

Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанда постсекулярлы қоғам жағдайындағы діни ахуалдың даму үрдістері

Қай қоғамда болса да дін адами құндылықтардың қайнар көзі. Дін болмаса, адамзат қоғамының тарихы да, мәдениеті де болмас еді. Кеңес билігі тарағаннан кейін Қазақстанда «Діни сенім және діни бірлестіктер туралы» Заң діни қызмет атқаруға, діни ілімдерді насихаттауға, діни әдебиеттерді оқу мен таратуға және құлшылық етуге еркіндік берді. Сондықтан Қазақстанның тәуелсіздігі азаматтық қоғам мен нарықтық экономиканың құрылуымен ғана емес, сондай-ақ діни серпілістің орын алуымен де сипатталады. Қазақстан – көптеген ұлт өкілдері мен түрлі діни конфессиялардың шоғырланған шаңырағы. Сол себептен заман ағымындағы өзгерістермен бірге қазіргі таңда Қазақстандағы діни жағдай көп дінді, күрделі әрі үдемелі болып табылады. Қазақстанның дінаралық қатынас саласындағы мемлекеттік саясаты дінаралық сұхбатты дамытуға, толеранттылықты нығайтуға және дін саласындағы заң талаптарын орындауға бағытталған. Қазақстанда дінаралық келісім мен тұрақтылықты әрі қарай нығайту үшін барлық жағдайлар бар. Ұлтаралық және дінаралық келісімді, қауіпсіздікті, халықаралық қатынастың тұрақтылығын қолдау Қазақстанның болашақтағы дамуының негізгі бағыттарының бірі. Дәстүрлі діндер: ислам және христиандықтың қазақстандық қоғамның қалыптасуында алатын орны ерекше. Бүгінгі контексте олардың аса маңызды гуманистік бітімгерлік қарымы бар екенін және Қазақстандағы қоғам өміріне оң ықпал етіп отырғандығын атап өткен жөн. Дәстүрлі діндер арасындағы қарым-қатынастың конструктивті сұхбат жүргізу аясында дамуы қазақстандық қоғамдағы дінаралық және ұлтаралық келісімге мүмкіндік туғызады, сондай-ақ оның тұрақтылығы мен қауіпсіздігінің маңызды факторы болып саналады.

Түйін сөздер: Қазақстан, тәуелсіздік, заң, постсекулярлы қоғам, діни ахуал.

 © 2021 Al-Farabi Kazakh National University

Н. Байтенова, Б. Мейрбаев, С. Байжума*
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: samet-kz@inbox.ru

Тенденции развития религиозной ситуации в постсекулярном обществе Казахстана за годы независимости

Религия считается источником человеческих ценностей в любом обществе. У человечества не было бы ни истории, ни культуры без религии. После падения советской власти закон о религиозных убеждениях и религиозных объединениях в независимом Казахстане дал свободу религиозной деятельности, пропаганде религиозных учений, распространению религиозной литературы и отправлению религиозных обрядов. Поэтому годы независимости характеризуются не только созданием гражданского общества и рыночной экономики, но и совершением религиозного прорыва. Казахстан стал родиной для людей разных национальностей и различных религиозных конфессий. Текущая религиозная ситуация в многоконфессиональном Казахстане сложна и противоречива. Государственная политика Казахстана в области межрелигиозных отношений характеризуется ориентацией на развитие межрелигиозного диалога, укрепление толерантности и соблюдение требований закона в религиозной сфере. В Казахстане есть все условия для дальнейшего укрепления межрелигиозного согласия и стабильности. Поддержание межнационального и межрелигиозного согласия, безопасности и стабильности международных отношений - одно из основных направлений будущего развития Казахстана. Традиционные религии, как ислам и христианство, занимают особое место в формировании духовности казахстанского общества. Следует отметить, что они имеют очень важный гуманистический миротворческий потенциал и положительно влияют на жизнь общества в Казахстане. Развитие отношений между традиционными религиями в рамках конструктивного диалога способствует межрелигиозному и межэтническому согласию в казахстанском обществе, а также является важным фактором его стабильности и безопасности.

Ключевые слова: Казахстан, независимость, закон, постсекулярное общество, религиозная ситуация.

Introduction

Kazakhstan is an independent country with its rich history, rich treasures, which unites many nations and religions living in peace and harmony under unity and mutual understanding. Located at the crossroads of the Great Silk Road in its history, it is still the ninth largest land bridge in the world, connecting the continents of Europe and Asia.

The majority of the population of the country is Muslim and there are various religious communities as well. The Constitution of Kazakhstan also proclaimed social harmony and political stability. Since 2003, Kazakhstan has been holding the Congress of World Religions every three years. The purpose of this congress is to establish a dialogue between religious groups to discuss global issues. In addition, the Palace of Peace and Reconciliation, opened in Astana in 2006, is a symbol of this ethnic and religious diversity (Thomas Helm, 2020: 7).

Justification of the choice of articles and goals and objectives

The given research topic is based on the increasing level of religiosity of the population of the Republic of Kazakhstan. The need to study the development of the religious situation in the country is related to the significant impact of religion on the socio-political and economic development of the country. The main aim and objectives of the study are to give a brief resume of the today`s condition and further evolution of the religious situation, to consider the issues of religious "revival", the main signs and characteristics of the types and models of state -confessional relations in the country.

Scientific research methodology

In this research paper theoretical, historical and comparative analysis were carried out. The methodological basis of the interpretation of religion as a philosophical socio-cultural phenomenon was theoretically fulfilled in the field of religion.

Main part

There is no doubt that religion is an important part of society. Religion plays an foremost role in the growth of society, maintaining and strengthening the stability of Kazakhstani society. In this regard, the first article of the Constitution of the Republic of Kazakhstan states that the main values of the State are a person, human life, his rights and

personal freedoms. The Republic of Kazakhstan proclaims itself as a democratic, secular, legal and social state, defines its socio-political strategy and agrees with religious values. The importance of state-confessional relations increased for the state in no doubt. In turn, religious associations have established relations with the state.

Religion is one of the main determinants facilitating to national security and conflict resolution. Religion relying on the religious policy of the state works as a mechanism that unites the people, ensuring the integrity of society and the security of every citizen and state.

When we talk about the religious situation, we should take into account two levels: ***religious consciousness at the mass level*** and ***higher religious institutions*** *level.* If we analyze the religious consciousness of the masses, the Kazakhs, who say that everything in the world is «religious», in the 1920s, especially young people turned from religion to atheism, and at the end of the twentieth century, after independence and freedom of religion, young people became more interested in religion (Aitaly, 2011).

In the first period of independence, the attitude to religion in Kazakhstan developed around the civil degree, as well as at the level of state-confessional relations. This period was characterized not only by the establishment of civil society and a market economy as an independent state, but also by a religious breakthrough, that is the strengthening of traditional religious associations and the emergence of new «non-traditional» religious organizations unknown to modern Kazakhstan (Baitenova, 2010).

The term secularism means the separation of the state from religion or religious associations; equality of citizens regardless of religion; ensuring the right of citizens to choose and renounce religion; social relations in society are determined not by religious dogmas, but by the laws of the state.

Secularism and traditional values of a nation are the most main factors in the foundation of a whole nation. Today, our country is in an exemplary harmony in the conditions of spiritual harmony and mutual cooperation. One of the achievements of independence is the freedom in belief in the state, as well as the fact that representatives of denominations operate within the law. It is known that a number of tragic events have taken place in the country in recent years due to the supporters of the ideas of radical movements that have a one-sided understanding of religion. However, the events that took place on the part of those who could not see the peace and unity of the country did not undermine the solidity of the religious situation in the country. On the contrary, he was convinced that interfaith harmony is well-established in our society and that unity is invaluable.

In particular, Presbyterian and Methodist, Protestant denominations, as well as Protestant churches such as «Agape», «New Heaven», «Baha'i», «Church of Satan», «Church of Scientology» (Baitenova, 2010).

According to the data (January 1, 1989), there were about 700 religious associations belonging to 30 denominations, and it increased to 3,206 religious associations by January 1, 2003. Among them, there are 1652 Islamic: including 1642 Sunni, 2 Shiite, 2 Sufi, 4 Ahmadiyya. In addition, there are 241 religious associations belonging to the Orthodox Church (230 of them belong to the Russian Orthodox Church), 7 Old Believers' churches, 77 associations of the Roman Catholic Church, and a number of Protestant associations. Non-traditional religious communities in modern Kazakhstan include: 5 Buddhist communities, 24 Hindu, 12 Krishna, 23 Baha'i, 2 transcendental meditation communities, 2 congregations of the Great White Brotherhood, 6 Scientological Churches, etc. (Ismael, 2019).

Uniting about 200 religious associations, the Association of Religious Associations of Kazakhstan was established in 1999 to protect the rights and interests of religious associations. At the same time, the New Apostolic Church of Protestantism, the Pentecostals, Methodism, Mennonism, and Presbyterianism are spreading in the country. The pentecostals were founded in the United States in the early twentieth century. The largest communities of this movement are located in Karaganda and Almaty. Presbyterianism is spreading in our country as a result of the missionary work of American and Korean preachers. The sponsors of these preachers are mainly religious centers abroad. There are more than 20 presbyterian associations in the country. Among them are "the Almaty Regional Presbyterian Church", "the First Presbyterian Church" and "Grace".

The Republican Center of the Seventh-day Adventists Community The Seventh-day Adventist Conference is located in Nur-Sultan. Organizationally, this association is part of the Southern Union of Seventh-day Adventists, based in Almaty. There are more than 70 Lutheran religious communities in the country. Evangelicalism is widespread in the country, mainly among the German ethnic group.

The Evangelical Christian Baptist Church unites more than 10,000 believers. Evangelical Christian Baptists Kazakhstan has formed an alliance of

evangelical Christian Baptist churches. The center of the association is in Saran, Karaganda region. There are more than 250 Evangelical Christian Baptist congregations and groups. Evangelicals have been evangelicalizing Kazakhstan and Central Asia until 2010 guided by the development plan.

We also consider the Church of Scientology to be one of the non-traditional cults. This trend appeared in the States in the mid. of the XX century. Founder Lafayette Ron Hubbard (1911-1986). He summed up his teachings in Dynamics: The Modern Doctrine of the Health of the Mind. The religious association of the Church of Scientology is officially registered in Almaty, Karaganda and Semey. The Church of Scientology has close ties with Scientological organizations in Russia, the United States, England and Australia.

Krishna Consciousness is one of the new religious movements in the country. Swami Prabhupada (1896-1977) was the founder of the International Society of Krishna Consciousness, a branch of Hinduism. This religious movement is especially widespread among young people (Baitenova and others, 2009: 250).

«Baha'i» («bab» – gate) – a new cult, promoting the unity of the ultimate goal of all religions, the unity of God, religious tolerance, brotherhood, registered in Kazakhstan since 1994. The founder is Sayyid Ali Muhammad. The highest organization of this faith is the World House of Justice in Haifa, Israel.

The «Association of the Holy Spirit» (Unity Church) was founded in 1954 to unite the world Christianity. The founder is San Men Moon (Sun Myung Moon). Missionaries of the United Church, which has been operating since 1992, serve in more than 100 countries around the world. This church has various organizations.

As for non-traditional cults, in the early 90's there were more than 10 new cults, and now there are 160. Beliefs of the twentieth century, such as "the Krishna Consciousness Society", "the Church of the Last Testament", "the New Heaven", and "the New Life Church" carry out propaganda work through the organization of various festive and charitable events (Boleukhanova, 2020).

The extremist group Hizb ut-Tahrir (Liberation Party) has been outraged and outlawed. Hizb ut Tahrir's goal is to disrupt the peace and stability of Central Asia under the guise of Islam, to the detriment of inter-religious harmony, and to establish a caliphate in the region. Also, «Al-Qaeda», «Muslim Brotherhood», «Taliban», «Lashkar», «Taiba», «Boz-Kurt», «Islamic Movement of Uzbekistan» and others. The activities of more than 20 terrorist organizations are strictly prohibited.

Religious and political activity for the disse–mination of the teachings of religious organizations can be interpreted as missionary. The baptismal policy of missionary organizations is intensified and purposeful among the peoples of Africa and Asia. Missionary organizations are supported by government agencies, charitable foundations, non-governmental organizations, and financial groups in a number of countries, both materially and morally. The missionaries study the religion, history, customs, mentality, and psychology of the host country.

Many missionaries live and study the language, customs, and behaviors of the local population in order to carry out their ministry successfully. The missionary activity of Protestant and Neo-Protestant churches in the country has a negative impact on the religious unity and solidarity of our people.

In spiritually weak societies, especially the unemployed, those who have no place in life, those who are in search of spirituality, those who cannot bear the psychological hardships of personal and family life, and those who do not have a deep knowledge of religion, young people are especially susceptible to missionary propaganda.

Today, the most pressing issues in religious field in Kazakhstan are:

– the whole religious situation identification (the state needs to know the real situation in this area in order to pursue an effective policy in the field of religion, there are many false suggestions and stereotypes),

– the religious sphere development trends analysis (implementation of these processes allows to «apply» the positive opportunities of religion and avoid negative situations), the implementation of state-confessional relations (Burova, 2013: 5).

In this context, the prevention of such actions is very important. The First President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev in his Message «Kazakhstan – 2050» Strategy» said: a new political course of the established state» said: «We need to strengthen the prevention of religious extremism in society, especially among young people». The main means of preventing provocations, acts of terrorism and extremism by foreign religious movements is effective advocacy.

To this end, the State Policy Concept in the Sphere of Religion of the Republic of Kazakhstan for 2017-2020 (Information and Legal System of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan, 2017) and the Countering Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2018-2022 adopted by the competent authority was a document that provides opportunities for concrete

steps of the state program (Information and Legal System of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan, 2018). The main goals and objectives of the program is improving the prevention of religious extremism and terrorism, aiming the security of man, society and the state from the religious extremism and terrorism threats, and of course formation of immunity against ethe radical ideology in society.

Traditional religions play an important role in the spiritual renewal of Kazakhstan's society. The universal and humanistic values of Islam, Christianity and Judaism have a special role in the establishment of interethnic and interfaith harmony and peace. Traditional religions, rooted in the historical past and nature of the people, serve to strengthen friendship, mutual respect and understanding in our society. The culture and spirituality of the Kazakh people are an integral part of Islamic civilization and the world. Although we look at the history of the country, it is known that Islam entered the Kazakh steppes not by force, but peacefully. The Central Asian Nomadic people, including Kazakh, have made an important and significant contribution to the development and renewal of Islamic values and Islamic philosophy, Islamic culture and art. The thinkers`s legacy of the Kazakh steppe Abu Nasir al-Farabi, Khoja Ahmed Yasawi, Mahmut Kashkari, Muhammad Haidar Dulati, Yusuf Balasaguni gave a powerful impetus to the formation and development of medieval Muslim philosophical thought (Baitenova, Tuganbayev, 2018: 78) and kept on with Abay, Shokhan, Ybyrai and Shakarim and others.

It is important for Kazakhstan to fulfill the task of forming the Kazakhstani model of secularism according to the issues of improving the form of state-confessional relations as a secular state. In the modern world, the nature of secularism can be occurred in different ways, analysing the different models of secularism in different countries we can came to the conclusion that this feature of a democratic secular state is realized in accordance with its situation and development goals. Hence the diversity of the form in which it is expressed.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan consecrates the principles of freedom of conscience and religious freedom, equality of citizens of different denominations in the formation of their religious associations, the separation of state from the religious associations. There are also a number of other legal frameworks based on international experience in regulating the social activities of religion and religious associations. However, the status of religion, its real state and role in society, ie the status, scope and boundaries of the impact of religion on the socio-political and spiritual spheres of society are still unclear. Such uncertainty, or its negative impacts to the current religious situation in the country, in particular, due to the emergence of new religious movements and trends based on questionable religious and spiritual norms and dogmas of religion and religious consciousness. Such extremist symbols can be manifested as religious fundamentalism and religious extremism.

As Kazakhstan is a secular state, the official ideology of the state is the most neutral to religion: it is neither religious nor anti-religious. The situation of religion in modern Kazakhstan differs radically from the states with authoritarian, totalitarian and theocratic systems of government.

Interfaith peace and harmony is a difficult issue for a multinational, multilingual and multi-religious Kazakhstan. Today, Kazakhstan is known to the world as the center of the world religious forum. Leaders of world and traditional religions gather there to address the most important modern religious issues.

The I Congress of Leaders of World and Traditional Religions emphasized the importance of interfaith harmony and dialogue in the country and the basic principles of interfaith harmony and dialogue identified: tolerance, mutual respect and understanding, interethnic harmony and religious tolerance. These principles also form the basis of interfaith relations in Kazakhstan as it`s stated in the Message of the Elbasy to the People of Kazakhstan: «We guarantee the equality of all religions and ensure interfaith harmony in Kazakhstan» (Message of the Elbasy, 2006).

Religion can be a powerful factor in unification and integration processes. To do this, we must look for common signs and principles, common foundations and common values, a unifying source, rather than contradictions in religions (Beisenov, Beisen, 2012: 39).

Results and discussion

Kazakhstan has a exemplary tradition in the field of religious tolerance and interfaith harmony. As well as, in Kazakh land existed various cultures and religions from an ancient time. For centuries, various religions, such as Tengriism, Zoroastrianism, Manichaeism, Buddhism, Christianity (especially the Nestorian and Jacobite branches) and Islam, coexisted peacefully in modern Kazakhstan, that is, they were examples of tolerance and interfaith harmony. Therefore, Elbasy Nursultan Nazarbayev said: «... intolerance or religious fanaticism is alien to

us. This is a spiritual tradition, an openness to God's Word in any context. This is one of the most important foundations of interfaith harmony in Kazakhstan. We are known to the world for our tolerance, preservation of interethnic and interfaith harmony and dialogue. The growing ideological potential of our country must be preserved and developed».

However, this issue needs to be analyzed and considered from a quantitative perspective. The Islamic mind is not only acceptable because it is very high, close to morality, but also because some of the features of a particular culture are considered un-Islamic. On the contrary, it can be studied and weighed in order to benefit for the development of our culture. Therefore, it is important to remember the wisdom of the ancestors: «Learn from the good, stay away from the bad.» Islam, in fact, protects and strives for human interests. Therefore, it is impossible not to accept a culture that serves the interests of mankind. We must not be isolated from the vitality and advanced culture of our century, but understand it as a natural phenomenon, take the right aspects and apply them in our actions and life.

Conclusion

As Islam is the core of the civilization of the peoples of Central Asia. By taking into consideration the positive experience of the countries and Islamic states, where the vast majority of Kazakhstanis are Muslims, the formation and development of the concept of secular principles governing relations between the state of traditional and non-traditional religions is a very relevant issue in society. This concept of secularism should be a concept that takes into account the best practices and shortcomings of foreign countries, far from the superficial and stereotypical notions of secularism in the discussion of the principle of secularism, realistic in present and future Kazakhstani society.

References

Aitaly A. (2011) New Religious Situation: Opportunities and Threats. https://egemen.kz/article/16126-zhanha-dini-akhual-mumkindikter-men-qaterler

Baitenova N. and others (2009) Non-traditional religious movements and cults. – Almaty: Areket-Print. – 275.

Baitenova N. (2010) The current religious situation in Kazakhstan.https://abai.kz/post/5906

Baitenova N., Tuganbayev K. (2018) Proceedings of the international scientific-practical conference «Al-Farabi in Kazakh and world philosophy, culture and civilization», dedicated to the 70th anniversary of Doctor of Philosophy, Professor Altayev Zhakypbek Altayevich. - 364.

Beisenov B., BeisenT. (2012) Universal human values are the core of interreligious dialogue. UDC 28 -1 + 141.3198. KazNU Bulletin. Philosophy series. Cultural science series. Political science series. №2 (39). - 86.

Boleukhanova A. (2020) The current religious situation. Religious extremism. https://ust.kz/word/qazirgi_dini_jagdai_dini_ekstremizm-199077.html

Burova E., Kosichenko A. (2013) Topical issues of the religious situation in the Republic of Kazakhstan. – Almaty: FSDI SC SC MES RK. – 135.

Message of the Elbasy. (2006) https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevtyn-kazakhstan-halkyna-zholdauy-2006-zhylgy-1-nauryz

Ismael N. (2019) The religious situation in Kazakhstan: on the example of Almaty.https://alashainasy.kz/din_islam/kazakstandagyi-dni-ahual-almatyi-kalasyi-myisalyinda-123574/

Information and legal system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan (2017) Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 1, 2017 № 325 «On approval of the Concept of state policy of the Republic of Kazakhstan in the field of religion for 2017-2020». https://adilet.zan.kz/eng/docs/P1700000325

Information and legal system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan (2018) Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 15, 2018 № 124 on approval of the State Program on Counteracting Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2018-2022. https://adilet.zan.kz/eng/docs/P1800000124

Thomas Helm (2020) On freedom of religion in Kazakhstan. – Nur-Sultan: IndigoPrint. – 140.

FТАМР 21.91 https://doi.org/10.26577//EJRS.2021.v26.i2.r2

Б. Сатершинов[1*], Н. Сейтахметова[1], К. Купешов[2]

[1]ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Қазақстан, Алматы қ.
[2]Нұр-Мүбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: bakhyt-zhan@mail.ru

ОРТАҒАСЫР ДӘУІРІНДЕГІ ХРИСТИАНДАР МЕН МҰСЫЛМАНДАРДЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІНДЕГІ ДІНИ СТЕРЕОТИПТЕР

Мақалада діни стереотиптерді жеңу контексіндегі христиандық-исламдық қатынастар мәселесін ашып көрсетеді. Авторлар діни стереотиптер ойлаудың диалогтық мәдениетіне теріс әсер етеді және конфессияаралық қарым-қатынасты «тежейді» деп есептейді. Діни стереотиптер көбінесе діни соғыстарда триггерге айналды. Діни саладан пайда болған стереотиптер тарихи тұрақтылыққа ие, олардың өзгеру динамикасы қоғам мен қоғамдық сананы модернизациялаумен байланысты. Әрине, стереотиптер белгілі бір мәдениеттің әмбебап сипаттамалары болып көрінетін мәдениетаралық қарым-қатынасқа келгенде оң сипат алады. Бұл мақалада авторлар теріс контексі бар діни стереотиптерді ғана қарастырады, олар тарихта орын алған діни дәстүрлер мен оларға деген көзқарасты жалған, релевантты емес түсіну мен субъективті түсіндірумен байланысты.

Мақала авторлары қандай да бір нәрсе туралы білімнің «оңайлатылған» нұсқасын таңдағанда көбіне стереотиптерге жүгінеді деп есептейді. Алайда терең білімге мұқтаж адам үшін стереотиптер «таным табынушылықтары» ретінде қабылданады. Мұны Ф. Бэкон қайта бұзып құрауды ұсынған болатын. Әсіресе, діни салада туындаған стереотиптер ерекше жағымсыз мәнге ие болады, мейілінше көп жағдайда идеологиялық күшке айналады, қарапайым санаға айналып, конфессияаралық қатынасқа әсерін тигізеді. Діни стереотиптер ажырату факторына айналмауы тиіс, ал стереотиптендіруді адамзат қарым-қатынасының ең нәзік салаларының бірі – рухани және діни салада қолданылмауы керек.

Түйін сөздер: дін, стереотиптер, ислам, христиандық, крест жорығы.

B. Satershinov[1*], N. Seitahmetova[1], K. Kupeshov[2]
[1]Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MES RK, Kazakhstan, Almaty
[2]Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: bakhyt-zhan@mail.ru

Religious Stereotypes in the Interaction of Christians and Muslims in the Medieval Era

The article reveals the problem of Christian-Islamic relations in the context of overcoming religious stereotypes. The authors believe that religious stereotypes have a negative impact on the dialogical culture of thinking and “inhibit” interfaith interaction. Religious stereotyping very often became a trigger in religious wars. The stereotypes that emerged from the religious sphere are historically stable; the dynamics of their change is associated with the modernization of society and social consciousness. Of course, stereotypes can also be positive when it comes to intercultural communication, where stereotypes seem to be the universal characteristics of a particular culture. In this article, the authors consider only religious stereotyping, which has a negative context associated with a false, irrelevant understanding and subjective interpretation of religious traditions and attitudes towards them that took place in history.

The authors of the article believe that a person often resorts to stereotypes if he strives for “lightweight” versions of knowledge about particular subject. But for a person in need of deep knowledge, stereotypes act as “idols of knowledge” that F. Bacon called for deconstructing. Of particular negative significance are stereotypes that have appeared in the religious sphere, becoming very often an influential ideological force, turning into prejudices that affect interfaith relations. Religious stereotypes should not become a factor of separation, and stereotyping should be avoided in one of the most subtle spheres of human communication – spiritual and religious.

Key words: Religion, Stereotypes, Islam, Christianity, Crusades.

 © 2021 Al-Farabi Kazakh National University

Б. Сатершинов[1*], Н. Сейтахметова[1], К. Купешов[2]
[1]Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, Казахстан, г. Алматы
[2]Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: bakhyt-zhan@mail.ru

Религиозные стереотипы во взаимодействии христиан и мусульман в средневековую эпоху

В статье раскрывается проблема христианско-исламских отношений в контексте преодоления религиозных стереотипов. Авторы считают, что религиозные стереотипы негативно воздействуют на диалогическую культуру мышления и «тормозят» межконфессиональное взаимодействие. Религиозная стереотипизация очень часто становилась триггером в религиозных войнах. Стереотипы, появившиеся из религиозной сферы, обладают исторической устойчивостью, динамика их изменения связана с модернизацией общества и общественного сознания. Конечно, стереотипы бывают и позитивными, когда речь идет о межкультурной коммуникации, где стереотипы представляются универсальными характеристиками той или иной культуры. В данной статье авторы рассматривают только религиозную стереотипизацию, имеющую негативный контекст, связанный с ложным, нерелевантным пониманием и субъективной интерпретацией религиозных традиций и отношением к ним, имевшим место в истории.

Авторы статьи считают, что человек часто прибегает к стереотипам, если он стремится к «облегченным» версиям знания о том или ином предмете. Но для человека, нуждающегося в глубоком знании, стереотипы выступают в качестве «идолов познания», которые призывал деконструировать еще Ф. Бэкон. Особое негативное значение имеют стереотипы, появившиеся в религиозной сфере, становясь очень часто влиятельной идеологической силой, превращаясь в предрассудки, оказывающие воздействие на межконфессиональные отношения. Религиозные стереотипы не должны становиться фактором разъединения, а стереотипизации необходимо избегать в одной из самых тонких сфер человеческого общения – духовно-религиозного.

Ключевые слова: религия, стереотипы, ислам, христианство, крестовые походы.

Кіріспе

Кезінде Р. Киплинг «Батыс дегеніміз Батыс, Шығыс дегеніміз Шығыс, олар ешқашан бір-бірімен қиылыспайды» деп айтқаны белгілі, Шығыс-Батыс дихотомиясының мағынасы олардың географиялық жағдайларының айырмашылығын білдіріп қана қоймайды. Тереңірек үңілсек, бұл жер бетінің екі тарабын мекендейтін халықтардың өркениеттік дамуының өзіне тән белгілері мен сипатын айқындайтын мәнді білдіреді. Шығыс пен Батыстың арасындағы өркениеттік сұхбат (немесе қақтығыс) тарихындағы ерекше рөл христиандар мен мұсылмандар арасындағы қарым-қатынасқа тиесілі. Жалпы баршаға мәлім, христиандарға да, мұсылмандарға да белгілі бір ортақ рухани түпнегізді мойындау тән болып келеді, бұл ортақ негіз Левант аймағындағы Ыбраһим пайғамбардың дәстүрінен қалған біртұтас рухани бастауға барып тіреледі. Сонымен бір мезгілде бұл қос өркениет өкілдерінің мәдени-діни тәжірибелерінің едәуір алшақтығы да ескеріледі.

Б. Льюистің пікірінше, «Азия мен Африканың және басқа құрлықтардың анағұрлым алшақ мәдениеттерімен, ғұрыптық ғибадаттарымен салыстырғанда ислам мен христиандық арасан зор ортақ әрі жалпы мұрасы бар туысқан діндер болып табылады және сол мұраны иеленуде олардың өзара бәсекелестігі бар. Олардың әрқайсысы өздерін Жаратушыдан түскен қасиетті аянды біз қабылдадық, бұл ақиқатты адамзаттың қалған бөлігіне жеткізуді міндетіміз деп санайды. Бұл ақиқатты тарату міндетімен сипатталатын миссияны жүзеге асырудағы ең басты және жалғыз қарсылас ретінде ислам мен христиан діндері өзара өшпенділікке келеді. Бұл өзара қырқыстардың салдары көне заманғы діни соғыстардан, яғни жиһад пен крест жорықтарынан бастап конкиста мен реконкистаға ұласып, Еуропадағы мұсылман империялары мен ислам аймағындағы еуропалық империялардың орнығуы мен құлдырауынан көрінеді. Өкінішке орай, ұзаққа созылған және әлі күнге дейін аяқталмаған бұл күресте қос өркениетті айырмашылықтардан гөрі ұқсастықтар ажыратып тұр» (Льюис Бернард, 2003: 7). Дегенмен, ресейлік зерттеуші Т. Георгиеваның ойынша, жалпылықты мойындаудан гөрі бөтендікті сезіну көп жағдайда қайғылы салдарларға әкелді. «Христиандық» – «ислам» оппозициясынан шығудың жолын қарастыру мәселесі Еуропа мен Азияның жекелеген аймақтары үшін бүгінгі күні де өзекті болып отыр. Бұл ««тарихи жаулап алу», «мәдени ерікті таңу» немесе «мәдени өзара байыту» жағдайлары болсын, халықтар арасындағы

«байланыс-қақтығыс» өрісіне тартылған ахуалдар мейлінше ұқсас болып келеді» (Георгиева, 2002: 97). Соңғы онжылдықтардағы діни алшақтықтарға негізделген төзімсіз көңіл-күйлердің шиеленісуі аясында ғасырлар бойы қалыптасқан жағымсыз стереотиптер мен таптаурындарды игеру үшін заманауи диалогтың іргесі ретінде қолдану мақсатында христиандық-мұсылмандық қатынастарды тарихи және мәдени тұрғыда жағымды қарастырудың маңызы зор.

Зерттеудің ғылыми әдіснамасы

Бұл мақалада авторлар ортағасырлық тарихи құбылыстарды түсіндіруде, оның ішінде айқыш жорықтары мен қасиетті соғыстарды (жиһад) сипаттауда, ислам мен христиандық қатынастарындағы діни таптауырындардың қалыптасуындағы олардың ықпалын айқындауды тарихи салыстырмалы зерттеулердің әдіснамалық қондырғыларын қолданды.

Тақырыпты, оның мақсаты мен міндеттерін таңдаудың негіздемесі

Христиандық Еуропа мен ислам әлемінің арасындағы қатынастарды зерттеген «Еуропа мен ислам: түсінбестік тарихы» кітабының авторы, Флорентия университетінің профессоры Франко Кардини «қате түсініктер мен соқыр нанымға сүйенген жай ғана жаңсақтықтардың тарихына ерекше назар аударады, осылардың арқасында Еуропа мен исламдық Шығыс осы уақытқа дейін жойылмай келе жатқан кикілжіңге түсіп отыр (Кардини, 2007:19). Сонымен қатар ислам-христиан қарым-қатынас мәселесіне қалам тартқан мынадай авторларды атап өтуге болады: Монтгомери Уотт (Уотт Монтгомери, 1976:189), Луи Массиньон (Массиньон, 1978: 90), Эдвард Саид (Саид, 2006:630), Адам Мец (Мец, 1996: 538), Р. Армур (Армур, 2004: 336), Ж. Варденбург (Варденбург, 2000: 323), К. Хилленбранд (Хилленбранд, 2013: 672), И. Нойманн (Нойманн, 2004: 336) және т.б. Бұлардың арасындағы анағұрлым ірі тұлғалардың қатарына британдық исламтанушы Монтгомери Уотты және араб текті америкалық зияткер Эдвард Саидты жатқызуға болады, өйткені олардың «Ортағасырлық Еуропаға исламның ықпалы» және «Ориентализм. Шығыстың батыстық тұжырымдамалары» деп аталатын жұмыстары көп жағдайда ислам мен христиан ілімдердің өзара мәдени сұхбатына қатысты ғылым саласында жаңа бағыттың қалыптасуына ықпал етті.

Аталмыш мәселеге қатысты ресейлік ғалымдардың зерттеулері ерекше қызығушылық тудырады. Бұл зертеулер ХХ ғасырдың басындағы академик В.В. Бартольдтан (Бартольд, 2002: 772) бастап ХХІ ғасырдың басындағы көрнекті ресейлік исламтанушы Леонид Сюкияйненге (Сюкияйнен, 2014: 212) дейінгі зерттеушілердің еңбектерінен көрініс табады. Бұл тақырыптың жаңа қырлары А. Мигаль (Мигаль, 2019: 30), С.И. Лучицкая (Лучицкая, 2001: 384), Н.А. Шадрина (Щадрина, 2009: 28) және т.б. жас дінтанушылардың арнайы диссертациялық жұмыстарында айқындалады.

Мұсылмандар мен христиандар арасындағы қарым-қатынастар тек теология мен сенім негіздері түбірінде ғана емес, біз жоғарыда атап өткендей, қалыптасқан тарихи ахуалдардың негізінде орнықты. Ортағасырлық кезеңдегі христиандар мен мұсылмандардың өзара іс-қимылының кеңістіктік-уақыттық немесе географиялық және хронологиялық ауқымдарына келер болсақ, онда көптеген ғалымдардың ортақ пікірімен бізде келісеміз. Бұл ғалымдардың арасында осы мәселені арнайы зерттеген Н.А. Щадрина мынадай тұжырым жасайды: «...ортағасырлық араб-ислам (немесе араб-мұсылман) мәдениеті деген түсінігінің аясында VII-X ғасырларда Араб халифатының орнығуы барысында арабтар мен олардың Таяу және Орта Шығысты, Солтүстік Африка мен Оңтүстік Батыс Еуропаны жаулап алуы нәтижесінде сол жерлерді мекендеген жергілікті халықтардың арасындағы өзара мәдени-тарихи әрекет үдерісіндегі ортағасырлық мәдениет ұғынылады. Ал христиандық мәдениет дегенде бұл жағдайда Ортағасыр дәуіріндегі Батыс Еуропа мәдениеті түсіндіріледі. Әсіресе мұсылмандардың жаулап алушылық саясатының нәтижесінде анағұрлым үдемелі байланыс орын алған аймақтарға, атап айтқанда Испания, Сицилия, Оңтүстік Франция тәрізді аймақтарға ерекше көңіл бөлінеді. Шығыс христиандық әлемнің, яғни Византия мәдениетінің араб-мұсылман әлеміне ықпалы назардан тыс қалады, өйткені бұл өзара ықпалдың өзіндік ерекшеліктері болды» (Щадрина, 2009: 4).

Тарихи ретроспектива аясында исламдық және христиандық өркениеттердің өзара әсер етуінің кейбір кезеңдерін бөліп көрсету қажет. Біріншісі дәстүрлі түрде ислам дінінің пайда болу уақыты, жаңа пайда болған дін өкілдері мен Араб түбегінде тұратын христиандар арасындағы алғашқы байланыстар уақыты деп саналады. Арабияда христиандардың алғашқы пайда болуы Апостол Павелдің кезінде пайда

болды деген пікір бар, басқа пікір бойынша, христиандар төртінші ғасырда Абиссиния арқылы енген. Араб жерлеріндегі алғашқы христиандар Византиядан қудаланған несториандар мен монофизиттер болғаны да белгілі.

Ислам және христиан өркениеттерінің өзара ықпалын тарихи ретроспективада қарастырар болсақ, онда бірнеше кезеңдерді атап өтуіміз керек. Бірінші кезең ретінде ислам дінінің пайда болған уақытын айтуға болады. Бұл кезеңде жаңа дінді ұстанушылар мен Левант аймағын бұрыннан мекендейтін христиандар алғашқы байланыстарға түсті. Көпшіліктің пікірі бойынша, Арабия түбегіне алғашқы христиандардың келуі апостол Павлдың миссиясымен байланыстырылады, басқа көзқарастарға келсек, христиандық біздің заманымыздың төртінші ғасырында мұнда Абиссиния арқылы өткен. Сондай-ақ араб жерінде Византиядан қуылған еретиктердің – несториандар мен монофизиттердің келуі белгілі.

Христиан және мұсылман мәдениеттерінің өзара қарым-қатынасының келесі кезеңі исламның Арабия түбегінен сыртқа шығуымен байланыстырылады және екі дін өкілдерінің бастапқы әскери-саяси байланыстары енді христиан жерінде жүзеге асады. Араб жаулап алушылығының негізгі бағыттары мен жүйелілігі туралы тарихнамада қайшы пікірлер жоқ, дегенмен қазіргі тарихнамада Пуатье маңындағы шайқастың маңыздылығы туралы мәселе пікірталас тудырады (Щадрина, 2009: 11).

Ислам және христиан қарым-қатынастарының тарихындағы үшінші кезең – бұл жаулап алынған жерлердегі арабтар мен христиандардың бейбіт қатар өмір сүру дәуірі. Швейцариялық зерттеуші Адам Мец ортағасырлық Европада осыған дейін дінге төзімділіктің белгісіз болып келгендігін атап өтеді. Ал Араб халифатында діни төзімділік мемлекеттік саясат деңгейіне дейін көтерілген кездер болды және бұл Кордовада тамаша мавритандық мәдениеттің қалыптасуына әкелді.

Христиан және ислам өркениеттерінің келесі тарихи кезеңі крест жорықтарымен сипатталады. Ресейлік ғалым А.В. Журавскийдің ойынша, «христиандық Еуропа түсінігінің өзі Крест жорықтары және Реконкиста барысында пайда болды, яғни өздерін мұсылман әлеміне қарсы қою арқылы айрықшыландырды. Тіпті Европаның өзін христиандықпен бірегейлендіруі Клермон соборындағы папа II Урбанның сөзінен басталады» (Журавский, 1990: 16). 1095 жылдың 26 қарашасында Клермон соборының мәжілісінде дінбасылар мен ақсүйектердің алдында II Урбан екі дін арасына жазылмас жара салған тарихи сөз сөйледі. Онда ол жиналғандарды Шығысқа жорыққа шығуға, Құддыс қаласын мұсылмандардың үстемдігінен босатуға шақырды және осы айқыш жорықтарына қатысушылардың күнәсін кешіруге, қарыздарын өтеп беруге уәде берді. Осының салдарынан 1291 жылғы Акра қаласының құлауына дейін мұсылмандық Левантқа қарсы 7-8 жорықпен сипатталатын әскери науқан ұйымдастырылды. Крест жорықтары өзара әулеттік күреске түскен мұсылман мемлекеттері үшін тосын оқиға болды. Оған қарсы реакция аюбилік Салахаддин, мәмлүк сұлтаны Бейбарыс тарапынан алғаш көрсетілді. Кейінірек XVI ғасырда османлылар алдымен Балқан түбегін, кейіннен Мажарстанды басып алып, Еуропаның түкпіріндегі Вена қаласына дейін жетті.

Батыстық медиевистік зерттеулердің сүйікті тақырыбына айналған айқыш жорықтары ислам әлеміне деген батыс европалық көзқарасты да, мұсылмандардың Батысты қабылдауын да қалыптастыруға шешуші ықпал еткен оқиға болды.

Негізгі бөлім

Ортағасыр дәуіріндегі христиандар мен мұсылмандардың өзара әрекеттесуіндегі діни стереотиптер мәселесін Эдинбург университетінің профессоры Кэрол Хилленбранд тереңінен қарастырды. Оны исламтану саласындағы жаңа көзқарасты дамытқан танымал маман ретінде мойындауға болады. Ол өзінің «Крест жорықтары. Шығыстан көзқарас: мұсылмандық перспектива» деп аталатын еңбегінде қос өркениет өкілдерінің қарым-қатынасы тарихында антогонистік осы кезеңнің кейбір мәселелеріне назар аударып, зерттеудің ғылыми объективтілігін сақтауға барынша тырысады. Бұл нәзік мәселеге қатысты автордың ойын келтіретін болсақ: «...Әрине, кез келген басқа да тарихты қарастырғандағы сияқты, мұсылман тарихын зерттеуде тек батыстық көзқарасты ұстанудан алшақ болу мейлінше маңызды. Тіпті араб тілін жетік меңгеріп, ислам туралы тәп-тәуір түсінігі болған шығыстанушылардың өздері де Таяу Шығыстың түпкілікті халықтары туралы түсініктерін баяндағанда әділ болуға қабілеттері жетпей, отаршылдық тәсілден арыла алмағандары үшін көбіне сынға ұшырап жатады. Осылайша, Крест жорықтарына деген мұсылмандық көзқарасты зерттеуді бүтіндей және толығымен мұсылман ғалымдарының

өздеріне ғана жүктеуді ұсынатындардың дәлелдері жеткілікті. Бұл, еш күмән жоқ, барынша ақылға қонымды ұстаным және менің ұсынып отырған кітабымның батыстық ғалымның қаламына тиесілігі екендігі осы көзқараспен келіспеуді білдірмейді. Алайда, біз әзірге Айқыш жорықтарына деген ислами көзқарасты байқататын кітаптарды көп көрмейміз, әлемдік танымалдық әкелген заманауи мұсылман ғалымдары жазған ондай еңбектер жоқтың қасы. Өкінішке орай, ең мықты деген мұсылман тарихшылары басқа салаларға маманданған болып шықты» (Хилленбранд, 2013: 21). Автордың сол заманғы жазба деректермен қатар, әдебиет пен бейнелеу, сәулет өнері туындыларын, қару жарақ әбзелдері мен қорғаныс қамалдарының үлгісін пайдаланған иллюстрациялар молынан келтірілген бұл еңбегінің бір тарауы мұсылмандардың Батыс Еуропа халықтарын, оның ішінде франктарды жағымсыз қабылдауындағы этностық және діни стереотиптерге арналған.

Жалпы, баршаға мәлім, эмоционалды бояуға малынған стереотиптер кәдуілгі бұқаралық санаға тән болып келеді және әлеуметтік қондырғының өзгеше бір үлгісі ретінде кез келген мәдениеттің ажырамас бөлшегі түрінде адамдардың психологиясы мен қылықтарына пәрменді ықпал ете алады. Діни алшақтыққа негізделген әлеуметтік-психологиялық таптауырындар, оның ішінде соңғы онжылдықтарда белең алған исламофобия, әдетте, БАҚ, киноиндустрия, басқа да әдебиет пен өнер түрлерінде белсенді таратылуда. Батыстың дамыған елдерімен қатар, экономикасы өтпелі болып саналатын үшінші әлем қатарына жататын дамушы қуалаушы елдердің тұрғындары арасында жаңсақ пайым мен қате түсінікке ұялаған бұл таптауырындар қазіргі қоғамның өзекті мәселесіне айналды (Сатершинов, 2014: 8).

Итальяндық тарихшы Франко Кардинидің жоғарыда аталған «Европа мен ислам: түсінбеушілік тарихы» кітабында мәдени байланыстармен қатар, ислам мен мұсылмандар туралы батысеуропалықтар түсінігінің эволюциясы сипатталады. Кітаптың мазмұнына үңілер болсақ, мұсылмандарға қатысты бүгінгі күнгі діни стереотиптердің ортағасырлық кезеңнен барынша айрықшаланатынын, тіпті қарама-қарсы негіздемелерге ие болғанын аңғаруға болады. Олардың кейбіріне тоқтала кетсек. Мысалы, ерте орта ғасырларда көптеген еуропалықтар исламды пұтқа табынушылықтың бір түрі деп есептеді де, оған шындыққа мүлдем сәйкес келмейтін нәрселерді теліді. Айталық мұсылмандар Мұхаммед пайғамбарды өздерінің құдайы деп санайды және одан басқа да жалған інжілдік ономастикадан алынған қиялдан туған есімдерге ие пұттарға табынады деп ойлаған» (Кардини, 2007: 111-112). Одан сорақысы мұсылмандарға ібіліске табынушылықты да таңған, мысалы: «Сарациндер Ібіліске қызмет етеді, олар шайқаста қаза тапса, олардың жанын алуға жындар келеді» (Кардини, 2007: 111-112). Десек те, дін өкілдерінің анағұрлым сауаттылары, әрине, мұндай нәрселерге сенбеді, «олар мұсылмандарды пұтқа табынушылармен шатастырмады, исламның ыбырайымдық дәстүрін және оның бірқұдайға табынушылығын мойындады» (Кардини, 2007: 110). Ал исламды сынайтын қазіргі еуропалықтардың басым көпшілігі мұсылмандардың пұтқа табынушы емес екендігін де, исламның түпкі діни негізді бұрмаламайтынын да мойындайды, оны теріске шығаратын ат төбеліндей аз ғана ультраконсерваторлар ғана қалған. Енді керісінше, еуропалық нео пұтқа табынушылардың түсінігінде ислам «шөл даланың діні» немесе ыбырайымдық монотеизмнің шектен шыққан көрінісі.

Монахтық томаға-тұйықтық пен аскеттік көңіл-күй басым болған ортағасырлық христиандардың ұғымында «ислам жыныстық жүгенсіздікке бой ұрған дін» болып көрінді және арабтарды осылай жазғыру антикалық дәстүрден келе жатқан үрдіс екені белгілі (Кардини, 2007: 122). Еуропада кейінірек пайғамбарды «көп әйел алушылықпен» кінәлай бастаған. А. Игнатьевтің пікірінше, «мұндай жаңсақ пайым түсініктердің қазіргі замандағы таптауырындардан айырмашылығы жер мен көктей: әйелдердің эмансипациясы мен гедонизм салтанат құрған бүгінгі Европаның тұрғындарына ислам керісінше, «жыныстық-репрессивті» және «әйел затын жек көруші» дін болып көрінеді де, ол адамдарға «толыққанды өмір сүруге» кедергі жасайды. Фома Аквинскийдің замандастары үшін мұсылмандарды хиджаб үшін жазғыру ақылға сыймас еді: ол кездегі француз итальян әйелдері «жабықтығы» жағынан Жерорта теңізінің келесі жағасындағы әйелдерден кем түскен жоқ, ал еуропалық университеттердегі пікірсайыстарда әйелдің жаны бар ма деген мәселе салмақты түрде талқыланды. Сондай-ақ, ХХ ғасырдың бірінші жартысына дейін орыс деревняларында әйелдердің жаулықсыз далаға шығуын елестету мүмкін емес болатын» (Игнатьев, 2020).

Тағы бір таптауырынға келер болсақ, біреулерге қайшылықты болып көрінер, «орта-

ғасырлық Еуропада араб-мұсылмандар «философтар» және еркін ойлаудың өкілдері деп қарастырылды және мұсылман мәдениеті бойына сенімсіздік пен күмәнданушылықты сіңірген деп саналды» (Кардини, 2007: 143). Мұсылмандық Испанияның жарқын мәдениеті сол заманғы христиандар үшін барынша тартымды болды. Батыстағы философия мен ғылымның дамуында араб ғалымдары мен ойшылдарының еңбектерімен танысу үлкен маңызға ие болды. Әл-Кинди мен әл-Фарабидің антикалық ғылыми, философиялық мұраны аударып, жасаған түсініктемелері анағұрлым тиімді болды. Ал ибн Синаның еңбектерін тәржімалау бұл рухани импульсты одан ары тереңдете түсті.

Ф. Кардинидің кітабында исламға қарсы көрсетілген таптауырындардың соңғысы оны «соғыс пен зорлық-зомбылық діні» етіп көрсетумен түсіндіріледі. Бұл жазғыру сол ортағасырлардан күні бүгінге дейін сақталып келе жатқан стереотип болып тұр. Бір қызығы, бұл жазғыру Крест жорықтарын ұйымдастыруды ашықтан ашық жариялап, оны «бейбіт өмірдің амалы» деп ақтағандардың тарапынан айтылды (Кардини, 2007: 146). Бүгінгі күні мұны «бейбітшілік орнықтырғыш» немесе «контртеррористік» операциялармен сипатталатын әскери шаралармен салыстыруға болады. Сонымен бір мезгілде, исламның өзгеше өшпенділігін теріске шығарған христиандық дін қайраткерлері мен ғұламалары болды. Мысалы, ерекше тақуалығымен көзге түскен Франциск Ассизский исламның жаратушы тарапынан түскенін мойындады, Раймонд Луллий Құранның тылсым әуезділігін жоғары бағалады. Роджер Бэкон «Крест жорықтары босқа қан төгушілікке әкелді деп есептесе, Эразм Роттердамский өзінің «Ақымақтықты ақтау» атты сатиралық кітабында кез келген соғысты, оның ішінде мұсылмандарға қарсы соғысты да «ақымақтықтың» қатарына шығарды (Кардини, 2007: 135-136).

Осылайша, Ф. Кардини өзінің кітабында көрсеткендей, христиан еуропалықтардың мұсылман әлеміне қатынасы әрқашан «жау бейнесінде» бола бермейді. Еуропа тұрғындары арасында сол кездерде қазіргідей мұсылмандарға жанашырлықпен және қызығушылықпен қарайтын адамдар болды, ал исламофилия да исламофобия сияқты ескіріп, жауыр болған мәселе.

Енді ортағасырлық христиандарға қатысты мұсылман стереотиптері мен тамыры тереңге кеткен клишелерге келетін болсақ, мұнда франктердің ислам құлшылық үйлерін басып алуынан туындаған олардың ғұрыптық лас жағдайына байланысты идеялар жиынтығын ескеру қажет. К. Хилленбранд өзінің кітабында крест жорықтары кезіндегі жиһадтың маңыздылығын атап өтіп, мұсылман-франк қарым-қатынасындағы басқа да діни аспектілерді атап өтеді, мысалы: мұсылмандық қасиетті кеңістікті қорлау, әл-Ақса мешіті мен Жартасты күмбезді франктардың басып алуы, қажылыққа және Мекке мен Медина секілді қасиетті қалаларға франктардың қауіп төндіруі, франктардыңыластығы,айқышты(мұсылмандар үшін бақытсыздықтың рәмізі ретіндегі крест) Құранға қарсы қою, христиандардың икона бейнелері мен ғимараттарды қолдануы, христиан дініндегі папа доктринасы мен институты туралы мұсылман полемикасы және т. б.

Крест жорықтарының әртүрлі кезеңдерін талдай отырып (бірінші крест жорығы және Иерусалимді жаулап алу, Левантта франк мемлекеттерінің пайда болуы, екінші крест жорығы және Зенги, Саладин, Бейбарыстардың жиһад тарихындағы рөлі, Акраның құлауы), мұсылман әлемінің франктердің пайда болуына реакциясы, сол дәуірдегі Леванттағы өмір ерекшеліктері, әскер, қару-жарақ, қару-жарақ пен бекіністердің ерекшелігі, соғыс тәсілдері, сонымен қатар этникалық және діни стереотиптерді қарастыра келе Хилленбранд мынадай тұжырымға келеді: «...мұсылман қоғамы әрқашан өз сенімдерін қайта анықтап, жаңарта алатын ішкі қабілетке ие болған болса да, мұсылмандық діни әсерді күшейту фактісі мәмлүктер кезеңінде «дар-ул ислам» территориясындағы «әһлі кітапқа» деген ғасырлар бойғы төзімділіктен кейін, ақыр соңында бұл құбылыстың крест жорықтары кезінде мұсылмандардың басына түскен сынақтармен белгілі бір байланысы бар деп айтуға мәжбүрміз, сондықтан крестшілердің пайда болуы, фанатик христиандықтың «жаңа брендімен» ол катализатор болды, мүмкін, мұсылмандардың басқа сенім адамдарына және әрине, мұсылмандар арасындағы кез келген діни ауытқуларға төзбеушіліктің күшеюінің тікелей себебі болды» (Хилленбранд, 2013: 19). Мұсылмандардың көзқарас әдіснамасын таңдап, К. Хилленбранд: «Бүгінде батыс бұқаралық ақпарат құралдарында исламның «демонизаторларын» қолдайтындар мұсылман әлеміне осындай терең жарақат пен діни қорлау қатынастарын тудырған Крест жорықтарының қалай аяқталғанын жақсы есте ұстауы керек»

(Хилленбранд, 2013: 20) дейді. Осы жолдардың авторымен келісе отырып, терроризмнің, саяси зорлық-зомбылықтың, діни төзбеушіліктің қазіргі заманғы проблемалары, сонымен қатар мұсылман қоғамдарының модерн кезеңіндегі рухани, зияткерлік және материалдық дағдарыстардан туындаған проблемалар екенін атап өтеміз. Соңғы ғасырлар мұсылман қауымдары, қоғамдары мен халықтары үшін дағдарыс болды. «Плюрализм» дағдарысының, ғылым мен технологияның дағдарысының нәтижесін берген ислам қайнаркөздерін «тар», «эксклюзивтік», біржақты түсіндіру үрдісімен көрініс тапқан зияткерлік және рухани дағдарысты ерекше атап өтуге болады. Нәтижесінде белгілі бір құндылықтар шайылып кетті, артқы орындарға ығыстырылды.

Жалпы алғанда, «Ислам философиясын, тарихын, дінін, жалпы мәдениеттің дискурсын, шығармашылық пен мәдениетаралық қарым-қатынастан тыс және тәуелсіз, өзара байыту және толықтыруды қарастыру қазіргі исламтанудың өзекті міндетін анықтайтын тұйық ғылыми-зерттеу жолы – осы пәннің тұтастығын ашатын әдіснамалық шешімдер, тәсілдер мен құралдарды табу. Өз қағидаттары мен тәсілдеріне сүйене отырып, қазіргі исламтану оның әдіснамалық құралдары аясында қабылданған таза еуропоцентрлік тәсілдер, принциптер мен логикалық шешімдер тұрғысынан қарастырыла алмайды, бұл оны негіздеу мен анықтаудың ресми рәсімдеріне тең келеді. Исламдық компаративистиканы да осыған ұқсас тұрғыдан қарауға болмайды» (Сейтахметова, 2015: 19).

Шығыстануды қоса алғанда, исламтану мәселесіндегі осындай позицияға бағытталған сын Э. Саидтың әйгілі еңбегінде анағұрлым айқын айтылған. Шығыс пен Батысты білдіретін дискурс ретінде ол жүргізген шығыстануды талдаудан кейінгі тұжырым мынау – егер біз бір мәдениеттің екіншісіне үстемдік етуі позициясынан, олардың әрқайсына қатысты дихотомиялық қарама-қайшылығы мен фобиясынан бастасақ Ислам әлемі мен Батыс арасындағы қатынастарды объективті түрде бейнелеу мүмкін емес деген идея. Олардың қарым-қатынасы бір-біріне ашық және бір-біріне жақын қарым-қатынас және серіктестік ретінде қарастырылуы керек, олар бір-бірінің ықпалы арқылы өзгеру үшін диалогқа түсіп, зорлық-зомбылық арқылы өз позицияларын таңдамауы керек.

Ислам мәдениетінің алтын ғасырында қалыптасқан пәлсапа мұрасына негізделген исламдық компаративистика исламдық Шығыс пен Батыстың дихотомиялық қарсылығын алып тастайтын тұжырымдамалық негіздер мен парадигматикалық идеяларды іздейді. «А. Бадави тұлғасындағы исламдық экзистенциализм мұндай идеяны Ислам ұтымдылығы тұжырымдамасынан табуға тырысты, ол жүрек пен ақылдың қарама-қайшылығын жояды және ислам мәдениетінің рухани мұрасына енеді, ұтымдылық – бұл шығыс пен Батыстың дихотомиясы мен қарама-қайшылықтарына тосқауыл болатын тұжырымдамалық идея деп санайды. Р. Хабаши, Х. Таха және т. б. көзқарастарында «Біртұтас Жерорта теңізі мәдениеті» – бір-біріне тарихи қатысы бар Ислам және Батыс мәдениеттерінің қайнаркөзі мен негізі» (Сейтахметова, 2015: 19).

Нәтижелер және талқылау

Адам қандайда бір мәселеде білімнің «жеңілдетілген» нұсқасына ғана ұмтылса, көп жағдайда стереотиптерге ұрынады. Ал терең білімді қажет еткен адам үшін стереотиптер «танымның пұты» деп бағаланады. Дін саласында пайда болған стереотиптер айрықша теріс мәнге ие, олар көп жағдайда ықпалды идеологиялық күшке айналады, конфессияаралық қатынастарға әсер ететін наным-сенімдерге айналады. Діни стереотиптер бөліну факторына айналмауы керек, жалпы стереотиптерді адами қарым-қатынастың ең нәзік салаларының бірі – рухани-діни саладан аулақ ұстау керек.

Қорытынды

Стереотиптер сана мен дүниетанымды қалыптастырады, онымен дауласу екіталай. Өркениет тарихында адамзат үнемі стереотиптердің тұтқыны болып келген. Стереотиптік ойлаумен және басқалар арасындағы диалог мәселесінде басқа адамның мәдениеті мен дінін ашу мүмкіндігін шектейді. Стереотиптік сананы жеңу қажеттілігі адамның басқа мәдениеттен алыстауын жеңумен байланысты.

Стереотиптерді жеңу құралы ретінде қазіргі адамның ойлау мәдениетін қалыптастыра отырып, қоғам шынайы өзара әрекеттесу мен диалогқа ықпал етеді, өйткені стереотип тарихи және қазіргі заманғы процестерді теріс түсінуге әкеледі.

Адам қандайда бір мәселеде білімнің «жеңілдетілген» нұсқасына ғана ұмтылса, көп жағдайда стереотиптерге ұрынады. Ал терең білімді қажет еткен адам үшін стереотиптер «танымның пұты»

деп бағаланады. Мұны Ф. Бэкон деконструкциялауға шақырған. Дін саласында пайда болған стереотиптер айрықша теріс мәнге ие, олар көп жағдайда ықпалды идеологиялық күшке айналады, конфессияаралық қатынастарға әсер ететін наным-сенімдерге айналады. Бүгінгі күні адам өзінің ойлау мәдениетін қалыптастыра отырып, сыни рефлексияны қолдануы, құбылыстар мен заттарды диалог аясында құрылған Христиан және Ислам әлемінің тарихи-логикалық қатынастарының бірлігінде қарастыруы, ойлар мен әрекеттерді стереотиптік ойлауды қайта құратын ислам мен христиандықтың жалпы рухани негіздері мен құндылық мағыналарын анықтауға бағыттай отырып, стереотиптерді жеңуі қажет.

Әдебиеттер

Армур Р. (2004) Христианство и ислам: непростая история / (Серия «Диалог»). – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. – 336.

Бартольд В.В. (2002) Ислам // Бартольд В.В. Работы по истории ислама и Арабского халифата / В.В. Бартольд. – М.: ИФ «Восточ. лит-ра» РАН. – 772.

Варденбург Ж. (2000) Мировые религии с точки зрения ислама // Христиане и мусульмане: проблемы диалога. Хрестоматия: межконфессиональный и межрелигиозный диалог / сост. вступ. ст. и коммент. А. Журавский. – М.: Биб. -богослов, ин-т св. апостола Андрея. – 323-344.

Георгиева Т.С. (2002) Историческая взаимосвязь мировых религий / Т.С. Георгиева // Философские науки. № 1. – 97.

Журавский А.В. (1990) Ислам и христианство: социокультурные проблемы диалога / А.В. Журавский. – М.: Наука. – 16.

Игнатьев А. (2020) «Сарацины» глазами «крестоносцев» / https://maximus101.livejournal.com/38010.html Льюис Бернард (2003) Ислам и Запад. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. – 320.

Массиньон Л. (1978) Методы художественного выражения у мусульманских народов. – В сб.: Арабская средневековая культура и литература. – М.: Наука. – 89-112.

Мец А. (1996) Мусульманский Ренессанс / Пер. с нем., предисл., библиогр. и указ. Д.Е. Бертельса. – М.: ВиМ. – 538.

Мигаль А.С. (2019) Мусульманский мир в представлениях западноевропейских интеллектуалов эпохи Просвещения: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ростов на Дону: ФГАОУ ВО «Северо-кавказский федеральный университет. – 30.

Нойманн И. (2004) Использование другого: Образы Востока в формировании европейских идентичностей. – М.: Новое издательство. – 336.

Саид Э.В. (2006) Ориентализм. Западные концепции Востока. – М.: Русский мир. – 639.

Сатершинов Б.М. (2014) Ислам фобиясы және стереотиптер. Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты. – 158.

Сейтахметова Н.Л., Сатершинов Б.М., Курмангалиева Г.К. (2015) Современное исламоведение: проблематизация вопроса об исламской компаративистики // Вестник КазНУ. Серия религиоведение. № 2(2). – 12-21.

Сюкияйнен Л.Р. (2014) Ислам и права человека в диалоге культур и религий. – М.: ООО «Садра». – 212.

Уотт Монтгомери У. (1976) Влияние ислама на средневековую Европу. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука». – 189.

Хилленбранд К. (2013) Крестовые походы. Взгляд с Востока: мусульманская перспектива / Пер. с англ. – СПб.: Издательство «ДИЛЯ». – 672.

Шадрина Н. А. (2009) История взаимодействия исламской и христианской культур средневековья в отечественной историографии второй половины XIX – начала XXI вв.: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Казань: Институт истории АН РТ. – 28.

References

Armur R. (2004) Hristianstvo i islam: neprostaja istorija / (Serija «Dialog») [Christianity and Islam / «Dialogue» series]. – M.: Biblejsko-bogoslovskij institut sv. apostola Andreja. – 336.

Bartol'd V.V. (2002) Islam / Raboty po istorii islama i Arabskogo halifata [Islam / Works on Histry of Islam and Arabian Caliphate. – M.: IF «Vostoch. lit-ra» RAN. – 772.

Georgieva T.S. (2002) Istoricheskaja vzaimosvjaz' mirovyh religij / Filosofskie nauki [Historical interrelation of world religion / Philosophy]. - № 1. – 97.

Hillenbrand K. (2013) Krestovye pohody. Vzgljad s Vostoka: musul'manskaja perspektiva / Per. s angl. [Crusades. Eastern point of view: Muslim perspective]. – SPb.: Izdatel'stvo «DILJa». – 672.

Ignat'ev A. (2020) «Saraciny» glazami «krestonoscev» [«Saracens» through the eyes of "crusaders"] / https://maximus101.livejournal.com/38010.html

Kardini F. (2007) Evropa i islam: istorija neponimanija [Europe and Islam: history of misunderstanding]. – SPb.: Alexandria. – 332.

L'juis Bernard (2003) Islam i Zapad [Islam and The West]. – M.: Biblejsko-bogoslovskij institut sv. apostola Andreja. – 320.

Luchickaja S.I. (2001) Obraz Drugogo: musul'mane v hronikah krestovyh pohodov [Image of the other: Muslims in the chronicles of the crusades]. – Spb.: Aletejja.

Massin'on L. (1978) Metody hudozhestvennogo vyrazhenija u musul'manskih narodov. - V sb.: Arabskaja srednevekovaja kul'tura i literature [Methods of artistic expression among Muslim peoples. In coll.: Arab medieval culture and literature]. — M.: Nauka. – 89-112.

Mec A. (1996) Musul'manskij Renessans / Per. s nem., predisl., bibliogr. i ukaz. D. E. Bertel'sa [Muslim renaissance. Translation from german proverb bibliography and decree]. — M.: ViM. — 538.

Migal' A.S. (2019) Musul'manskij mir v predstavlenijah zapadnoevropejskih intellektualov jepohi Prosveshhenija. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskih nauk [The Muslim world as seen by Western European intellectuals of the Enlightenment. Abstract of dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. – Rostov na Donu: FGAOU VO «Severo-kavkazskij federal'nyj universitet. – 30.

Nojmann I. (2004) Ispol'zovanie drugogo: Obrazy Vostoka v formirovanii evropejskih identichnostej [Using the Other: Images of the East in the Formation of European Identities]. M.: Novoe izdatel'stvo. – 336.

Said Je.V. (2006) Orientalizm. Zapadnye koncepcii Vostoka [Orientalism. Western concepts of the East]. — M.: Russkij mir. — 639.

Satershinov B.M. (2014) Islam fobijasy zhәne stereotipter [Islamic phobia and stereotypes]. Almaty: KR BGM GK Filosofija, sajasattanu zhәne dintanu instituty. – 158.

Sejtahmetova N.L., Satershinov B.M., Kurmangalieva G.K. (2015) Sovremennoe islamovedenie: problematizacija voprosa ob islamskoj komparativistiki [Contemporary Islamic Studies: Problematization of the Question of Islamic Comparative Studies] // EJRS. № 2(2). – 12-21.

Shadrina N. A. (2009) Istorija vzaimodejstvija islamskoj i hristianskoj kul'tur srednevekov'ja v otechestvennoj istoriografii vtoroj poloviny XIX – nachala XXI vv. [The history of the interaction of Islamic and Christian cultures of the Middle Ages in the national historiography of the second half of the XIX - early XXI centuries]. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskih nauk. – Kazan'. – 28.

Sjukijajnen L.R. (2014) Islam i prava cheloveka v dialoge kul'tur i religij [Islam and Human Rights in the Dialogue of Cultures and Religions]. – M.: OOO «Sadra». – 212.

Uott Montgomeri U. (1976) Vlijanie islama na srednevekovuju Evropu [Influence of Islam on Medieval Europe]. M.: Glavnaja redakcija vostochnoj literatury izdatel'stva «Nauka». – 189.

Vardenburg Zh. (2000) Mirovye religii s tochki zrenija islama [World religions from the point of view of Islam] // Hristiane i musul'mane: problemy dialoga. Hrestomatija: mezhkonfessional'nyj i mezhreligioznyj dialog / sost. vstup. st. i komment. A. Zhuravskij. M.: Bib.-bogoslov, in-t sv. apostola Andreja. – 323-344.

Zhuravskij A.V. (1990) Islam i hristianstvo: sociokul'turnye problemy dialoga [Islam and Christianity: Sociocultural Problems of Dialogue] / A.V. Zhuravskij. – M.: Nauka, 1990. – 16.

IRSTI 21.31.35 https://doi.org/10.26577//EJRS.2021.v26.i2.r3

A. Zholomanova*, B. Karipbayev

E.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan, Karaganda
*e-mail: zholomanovaa@mail.ru

THE CRISIS OF THE MODERN WORLDVIEW AND THE CATEGORY OF DEATH (BASED ON VEDIC PHILOSOPHY)

The article examines common trends in the development of the civilization of consumption, which determine the essence of the crisis worldview, its role in society. The types of civilizational conformism, which is considered as the main tool of existing social institutions and individual individuals in achieving the ultimate goals of the consumer type of life, have been identified and studied. Such a vision is due to the materialistic concept, which makes the process of life itself meaningless, temporary achievements. Consumer philosophy generates an exploitative type of existence, the results of which are catastrophic for society, as they contribute to the degeneration of human values, the lack of spiritual guidelines.

The aim of the study is to consider the topic of death through the analysis of ancient Indian philosophy as a factor contributing to the acquisition of a stable worldview position by modern society. The authors investigate the topic of death on the platform of ancient Puranic scriptures, the value of which lies in the possibility of gaining awareness, structuredness, clarity in understanding worldview guidelines, and finding true values by society. The scientific approach is characterized by the study of the causes of the crisis of the world outlook in modern society, as well as the very phenomenon of death, as a sobering factor in understanding the mission of living one's own life. The practical meaning of the article lies in encouraging the individual and society as a whole, to a conscious, meaningful life by addressing the taboo topic of death.

Such approaches are characteristic of theological philosophy, in particular, for Christian thought, but there was no separate topic for a detailed study of the philosophical aspect of the phenomenon of death in conditions of worldview chaos, the loss of spiritual guidelines in society, which is characteristic of the modern world.

Key words: ideological crisis, values, death, thanatology, spirituality.

А. Жоломанова*, Б. Карипбаев
Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан, Қарағанды қ.
*e-mail: zholomanovaa@mail.ru

Қазіргі заманғы дүниетанымның дағдарысы және өлім категориясы (ведикалық философия негізінде)

Мақалада дағдарыстық дүниетанымның мәнін, оның қоғамдағы рөлін анықтайтын тұтыну өркениеті дамуының жалпы тенденциялары қарастырылған. Өркениеттік конформизмнің түрлері анықталып, зерттелді, ол өмір сүріп отырған тұтынушы типінің түпкі мақсаттарына жетудегі қолданыстағы әлеуметтік институттар мен жеке адамдардың негізгі құралы ретінде қарастырылады. Бұл көзқарас өмір сүру процесінің мәнсіздігіне, уақытша жетістікке айналдыратын материалистік тұжырымдамаға байланысты. Тұтыну философиясы болмыстың қанаушылық түрін тудырады, оның нәтижелері қоғам үшін апатты, өйткені олар адамзаттық құндылықтардың деградациясына, рухани нұсқаулардың болмауына ықпал етеді.

Зерттеудің мақсаты ежелгі үнді философиясын талдау арқылы өлім тақырыбын қазіргі қоғамның тұрақты дүниетанымын алуға ықпал ететін фактор ретінде қарастыру. Авторлар ежелгі пуран жазбалары платформасында өлім тақырыбын зерттейді, оның құндылығы дүниетанымның жетекші принциптерін түсінудің және қоғамның шынайы құндылықтарды игеруінде хабардарлыққа, құрылымға, айқындыққа ие болуында. Ғылыми көзқарас қазіргі қоғамдағы дүниетаным дағдарысының себептерін, сондай-ақ өлім құбылысының өзін зерттеу арқылы сипатталады, адамның өмірінің мақсатын түсінудің байсалды факторы ретінде. Мақаланың практикалық мағынасы – өлім туралы тыйым салу тақырыбына жүгіну арқылы жеке адамдарды және жалпы қоғамды саналы және мағыналы өмірге шақыру.

Мұндай тәсілдер теологиялық философияға, атап айтқанда христиандық ойлау үшін тән, бірақ идеологиялық хаос жағдайындағы өлім құбылысының философиялық аспектісін егжей-тегжейлі зерттеу үшін жеке тақырып болған жоқ, бұл қоғамдағы рухани бағдарлардың жоғалуы, қазіргі әлемнің сипаттамасы.

Түйін сөздер: идеологиялық дағдарыс, құндылықтар, өлім, танатология, руханият.

© 2021 Al-Farabi Kazakh National University

А. Жоломанова*, Б. Карипбаев
Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, Казахстан г. Караганда
*e-mail: zholomanovaa@mail.ru

Кризис современного мировоззрения и категория смерти (на основе ведической философии)

В статье исследуются общие тенденции развития цивилизации потребления, определяющие сущность кризисного мировоззрения, его роль в обществе. Выявлены и изучены типы цивилизационного конформизма, которые рассматриваются как главный инструмент существующих социальных институтов и отдельных индивидов в достижении конечных целей потребительского типа жизни. Такое видение обусловлено материалистической концепцией, делающей сам процесс жизни бессмысленным, временным достижением. Философия потребления порождает эксплуататорский тип существования, результаты которого катастрофичны для общества, так как способствуют деградации человеческих ценностей, отсутствию духовных ориентиров.

Цель исследования – рассмотреть тему смерти через анализ древнеиндийской философии как фактора, способствующего обретению современным обществом устойчивой мировоззренческой позиции. Авторы исследуют тему смерти на платформе древних пуранических писаний, ценность которых заключается в возможности обретения осознания, структурированности, ясности в понимании руководящих принципов мировоззрения и обретения обществом истинных ценностей. Для научного подхода характерно изучение причин кризиса мировоззрения в современном обществе, а также самого явления смерти, как отрезвляющего фактора в понимании предназначения собственной жизни. Практический смысл статьи заключается в поощрении человека и общества в целом к осознанной и осмысленной жизни путем обращения к табуированной теме смерти.

Такие подходы характерны для теологической философии, в частности, для христианской мысли, но не было отдельной темы для детального изучения философского аспекта феномена смерти в условиях мировоззренческого хаоса, утраты духовных ориентиров в обществе, что является характеристикой современного мира.

Ключевые слова: мировоззренческий кризис, ценности, смерть, танатология, духовность.

Introduction

Modern humanity is in a situation of serious ideological crisis. The state of today's society is precarious, the fundamental foundations of society are permanently in an unstable state. Throughout its existence, mankind has been trying to find an unshakable foundation that allows it to build an appropriate worldview. The worldview is conditioned by the person himself, his idea of himself, the world, his values, beliefs, which in turn forms a certain system of his views and gives human life a conscious, purposeful character. Therefore, the worldview position in human life is of fundamental importance. There is great interest in this topic in scientific and philosophical circles, but in reality no one takes responsibility for the formation of a constructive paradigm of worldview, which would affect the improvement of the stability of the social system. The choice of the topic and its relevance are due to the impending ideological vacuum in human society, the devaluation of the true values of humanity, the substitution of illusion for truth, various kinds of simulacra. In this case, philosophy is designed to clarify the meaning of what is happening, why this is happening, and thanatology, as a part of philosophical knowledge, contributes to the acquisition of the most important knowledge by mankind in terms of understanding his own life.

In this study, two objects should be distinguished - the phenomenon of a world outlook crisis in modern society and the category of death in philosophical understanding.

Justification of the choice of articles and goals and objectives

The subject component of the article is the study of the concept of death from the point of view of philosophical understanding of this process on the basis of Vedic philosophy, clarification of the connection between the conscious living of life and the conscious acceptance of death, as the most important stage of existence, which can serve as a circumstance for getting out of the crisis state of the modern worldview.

It should be noted an unusual approach, novelty in the consideration of the problem of the crisis state of the worldview, in particular, an attempt to solve this problem through the study of the topic of death in Vedic philosophy.

A worldview crisis does not always coincide with a crisis in other social spheres. But we must assume that the vagueness of many points in the value-normative sphere, the vagueness in the formulation of the goals of society is a serious obstacle to solving problems in all other areas. The article discusses tools for diagnosing value consciousness, symptoms and consequences of a value-normative crisis, as well as ways to get out of it. Ortega y Gasset writes that knowledge turned out to be so overloaded with all sorts of definitions, classifications, and arguments that in this impassable one, it is often not possible to find a set of clear and simple thoughts that would help a person really navigate (Ortega y Gasset, 1991).

In ancient Indian philosophy, in the sacred treatises of the Srimad-Bhagavatam - the essence of the Vedas, they consider the practice of both conscious existence and conscious death. Due to the fact that, the final point of human existence in the material world is extremely important, the correct perception of the phenomenon of death, awareness of one's own mortality contributes to a deeper vision of the state of one's life.

The Vedas say that an intelligent person knows that his death is born with him. He knows that every moment is dying, and the point will be set as soon as his life expires. That is, death is not just the final point in the biological form of existence, but, for the most part, it is the most important final examination of the personality for the degree of maturity, the conscious acceptance of all the circumstances of existence.

Scientific research methodology

When researching this topic, the methods of integrity, consistency, the specifics of the spiritual development of the world in Eastern philosophy, the unity of the historical and the logical were used. The research was carried out on the basis of ancient Indian scriptures and a critical analysis of the state of the crisis of the modern worldview crisis. The modern scientific approach, for the most part, involves the use of modern sources when studying the topic, a different, atypical approach is involved here, an appeal to the most ancient philosophical sources, such as Srimad-Bhagavatam, Bhagavad-Gita, in general, to the texts of the Puranas.

Thus, the novelty of the method lies in the application of the most ancient philosophical sources of ancient Indian philosophy in solving modern crises in society, in the public worldview.

The crisis of the modern worldview

It should be understood that the modern value and worldview crisis is part of the geopolitical, cultural, economic, that is, the system-wide world crisis. The processes of globalization are accompanied by the processes of de-globalization, geopolitical turbulence, and a crisis in international and domestic politics. There are epochs that deprive people of common goals, reduce the tone of social life, and give rise to a mass conviction in the meaninglessness and emptiness of existence.

The earthly humanity has been experiencing a systemic civilizational crisis in recent decades. The new century has also added to the global ecological crisis the global financial and economic crisis. The consequences of the development of modern technogenic civilization threaten the very existence of all life on our planet.

World public opinion, represented by universally recognized authorities, representatives of the clergy of world religions and the secular elite, philosophers and scientists, public figures, comes to the conclusion that the basis and root of the planetary pre-catastrophic crisis of modern civilization is a spiritual crisis, this is the basis of an ideological crisis, which cannot be overcome earthly humanity has no chance of survival, because the natural environment itself is becoming less and less viable due to the activities of people based on the worldview systems used. The search for basic worldview foundations that unite different generations, estates, peoples, confessions and states, the search for mutual acceptance, understanding and harmony is not just the most important life issue of modern mankind, but the issue of life and death of all living things on earth.

Causes of the ideological crisis

The crisis of the worldview, which consists in the inconsistency of ideals, beliefs and values, cannot be overcome and transform it into a factor of social stability, unless the essential vector of its reproduction is changed, namely, to focus on the preferential development of a person as a consumer. Many public institutions are adapted to this indicator and work for it in the style of civilizational conformism. A conscious rejection of such forms of such conformism will begin to help overcome the systemic crisis of society. It should also be noted that the disciplines that form the worldview were gradually replaced in society by practical-orienting subjects. The ideological vacuum and

value confusion are very convenient grounds for manipulating public consciousness. It is obvious that any general cultural decadence is associated with the collapse of the established picture of the world and the absence of a new one, adequate to social realities. We have to admit that technological progress and the scientific paradigm have not formed a value base.

The ubiquitous marketing service contributes to the planting trend, the creation of the prestige of consumption and the powerful cultivation of the consumer views of the population. The service sector has taken a dominant position in society. This situation is caused by the need to stabilize the economic system and the increasing role of mental labor, which has strengthened the position of civilizational conformism, contributing to an even greater cultivation of the consumer lifestyle. The transformation of labor into one of the most important vital needs of a person for his holistic formation as a person, in society, was of value only to the extent that this function of labor could be useful for creating consumer values. And man himself began to be understood as a consumer value of a special kind, as a subject that assimilates the values of the objective world, whose main task is to use all his knowledge and skills in the most useful way to create new types of goods.

The fundamental reasons for such imbalances in the world, to an unconditional degree, is the paradigm of values based on an erroneous understanding of the human essence. In the modern world, there is a bodily understanding of human nature, this determines the line of values, which in the overwhelming majority is focused on meeting the bodily needs of a person, and, as a result, consumer philosophy. The problems of material life - birth, old age, illness and death - cannot be solved by accumulating wealth or achieving economic prosperity. In the Bhagavad-Gita, the Supreme Lord addresses Arjduna: “You speak as a scientist, but you do not know that an educated person understands the difference between body and soul and therefore never grieves for the body ...” (Bhagavad-Gita, 2017: 94) that indicates that the nature of the material body is temporary and does not contain the truth. While modern civilization pays primary attention to the state of the body, which is doomed to a dead-end state in an attempt to navigate in the world around us, and, as a result, gives rise to an ideological crisis. “Happiness and sorrow come and go, replacing each other, like winter and summer. They arise from the contact of feelings with objects of perception, O descendant of Bharata, so you need to learn to patiently endure them, remaining imperturbable” (Bhagavad-Gita, 2017: 98) But whoever overcomes these difficulties will certainly achieve the goal of the spiritual path - realizes his spiritual nature.

Changing value orientations of modern humanity

Thus, the modern way of human interaction with the world makes it possible to look at reality in such a way that to solve this problem, it is easiest to consider the world as a set of separate phenomena, each of which should be adapted to human needs.

In the modern era, a person is acutely aware of the threat to his existence and is looking for ways to save him not only as a biological being, but as a product of historical development that has taken place over many thousands of years, as a person as a spiritual being, in a word, as a person as the highest and absolute value. The outstanding thinker - humanist E. Fromm wrote: “We need the Humanistic Science of Man as the basis of the Applied Science of Applied Art of Social Reconstruction” (Fromm, 2000: 80). The problem of man and humanity is the main topic of the latest world philosophical congresses. Thinkers all over the world state that there is a crisis in humanity. English writer and scientist Aldous Huxley argues that science devoid of values is inhuman.

The person has lost spirituality. Any more or less thinking person states the presence of a crisis in the spiritual culture of mankind and the inability to find the meaning of their own life by many specific people. This is evidenced by the growing number of suicides precisely in prosperous and materially well-off countries. While a person solves the problem of his biological survival and tries to achieve a certain social status, he can still find meaning in this. But as soon as a person begins to consider these tasks resolved or unimportant, at the same time he has not awakened the creator in himself, he can no longer formulate, and most importantly, emotionally feel his life purpose. The world outlook crisis, of course, testifies to an insufficient depth of understanding of the world, but it also stimulates the creative search and efforts of mankind on the way to realizing a fundamental world outlook breakthrough. Humanity must overcome obsolete, simplistic concepts and develop a more adequate view of the world. The basis for such a change can be the growing understanding that a person’s task is not so much to change the world around him as to turn inward.

Death category in the awareness of personality crisis

Vedic treatises write that the sages, who saw the truth, came to the conclusion about the transience of the non-existent (material body) and the immutability of the eternal (soul). This knowledge is extremely important, since the nature of any crisis; deadlock is generated by the awareness of the boundaries of the existence of what is valuable. Thus, if the basic element of the modern worldview is the bodily needs of a person, which, in turn, are limited by the duration of human life, since a person is perceived only as a body, then this inevitably leads to a total crisis. Therefore, if we proceed from the fact that the end of any process, phenomenon, in fact, is death, then one should carefully study this phenomenon, the category of death.

In general, the current state of affairs testifies to the impossibility of human civilization, in the absence of an external sobering factor, to generate deep philosophical thought, high standards of morality, to follow the divine commandments. This important circumstance requires not only serious study, critical analysis, but also the need to offer an alternative way of development. It is important to note that temporal categories, economic component, family, career opportunities, material needs are put at the basis of social, human life, and as a result, with the loss of this factor, everything collapses. Meaning-life guidelines are lost. Accordingly, one should realize the need to place eternal, unshakable categories at the center of life, which will not shake under any economic, political, or any other types of crises.

Humanity is reaping serious problems, believing that it can control all the events of this world, creating more and more advanced technologies, making numerous scientific discoveries. The desire to control, to manage creates the illusion of superiority. However, the more powerful technologies the scientific world creates, the more obvious it becomes that the imperfection of human nature creates dangerous situations for humanity itself when such scientific research is introduced. And the danger lies in the possibility of a fatal outcome, so death both on the scale of one individual human life and on the scale of the human population acts as a sobering factor, designed to overestimate one's own capabilities, realize the great power of the world, God and develop the qualities of humility and acceptance.

The concept of death in Vedic philosophy

According to Vedic knowledge, death does not mean the end of existence, but is only the abandonment of the gross physical body by the soul, which is no longer able to perform important vital functions. In fact, the soul in the body does not depend on the body, but experiences certain physical and mental sensations on itself.

The soul cannot die, but people tend to perceive that the process of parting with the body means its own death. The reason for this is blind identification with the body and lack of awareness of oneself by the soul (consciousness). Therefore, it is extremely important for people to gain knowledge about their spiritual nature and comprehend their true intangible, and spiritual essence. What does the phenomenon of death mean and what does it serve? According to Vedic knowledge, death helps the soul to acquire new material bodies instead of old and useless ones, this process is called reincarnation - the reincarnation of individual consciousness.

The material world in which we exist is a kind of training ground for testing, pursuing a very specific goal, where in the end everyone will have the last exam, and the possibility of successfully completing this learning process. From life to life, people undergo appropriate training, which ultimately leads to comprehension of the true meaning of life and the possibility of returning to the spiritual world, where there are no births, deaths and suffering of this material world.

The importance of thinking about death should be recognized. In the early days, the topic of death was not frightening; in fact, it was an integral part of life education. Everyone understood that death can happen at any moment and it cannot come as a surprise. Thus, the fact of the possibility of death contributed to the need to study wisdom, think about the eternal and engage in self-knowledge. The flaw in the modern way of life lies in using one's own mind for completely different purposes and time is wasted on entertainment and other empty activities that will turn out to be completely useless when the time comes to part with the body. Humanity should acquire knowledge in this area. This is confirmed in the Srimad-Bhagavatam:

Tasmat na karyah santraso
On karpanyam on sambhram
Buddhva jiva-gatim dhiro
Mukta-sangash chared iha

«As a result, one should not be afraid of death, just as it is unjustified to seek salvation in the identification of the body with the soul,

or recklessly indulge in pleasures, satisfying the desires of the flesh. Having realized his true nature, a person should throw off the burden of attachments and go through life, unswervingly following the goal" (Srimad-Bhagavatam, 2013: 444). Therefore, at the moment of leaving the body, the most important thing is to remember God, to call Him, to focus on Him. In addition, not to think about everything else, already useless and meaningless.

Results and discussion

Thus, a person must realize himself not only as a subject of transformative activities aimed at the surrounding external world, but also as a subject of internal, conscious, self-development activities.

Huge masses of people consume and dream to consume, driven by total advertising. But the main reason for the ongoing processes becomes obvious, there is a fact of a spiritual crisis. People who are not burdened with any worldview live and act in the world. There have always been such people, but there have never been so many of them. Only a person without a worldview can reason like this. The philosopher N. Berdyaev also argued that a global catastrophe should contribute to the deepening of religious life.

Conclusion

The approach of death is also recognized in old age, when an active social life ends, goals may or may not be achieved and death looms inexorably on the horizon. Old age in Vedic philosophy is characterized as good, since it is a period of wisdom, acceptance of all the circumstances of life and impending death.

Death should not be perceived as a gloomy end to life, but as a unique opportunity for a conscious life. The study of the topic of death through the prism of the Puranic Vedic knowledge made it possible to find out the true nature of man, that is, an understanding of the fact that man is a soul that has the qualities of eternity, truth and bliss (sat-chit-ananda). In fact, these are the true values of a person; a person strives for eternity, wants to know the truth and passionately wants to find happiness in this world. The mistake lies only in the fact that he identifies himself with the body, but through the body all this is unattainable, the body has other qualities, mortality, ignorance and suffering (asat-acit-niranada). Hence, any ideological paradigm based on the needs of the body is doomed to a crisis.

The worldview crisis can be overcome by the very circumstance that the science of death promotes awareness of the limited existence, ineffective waste of time and gives knowledge about the true nature of man and structures life, contributes to a constructive approach to one's own life.

References

Bhaktivedanta Swami Prabhupada, A.C. (2017) 'Bhagavad Gita As It Is'. M.: «The Bhaktivedanta Book Trust». – 94.

Bhaktivedanta Swami Prabhupada, A.C. (2017) 'Bhagavad Gita As It Is'. M M.: «The Bhaktivedanta Book Trust». – 98.

Bhaktivedanta Swami Prabhupada, A.C. (2017) 'Bhagavad Gita As It Is'. M., M.: «The Bhaktivedanta Book Trust». – 105.

Bhaktivedanta Swami Prabhupada, A.C. (2017) 'Bhagavad Gita As It Is'. M.: «The Bhaktivedanta Book Trust». – 82.

Fromm E. (2000) 'To have or to be?' Per. from English Voiskunskaya N., Kamenkovich I., Komarova E., Rudneva E., Sidorova V., Fedina E., Khorkov. M.: «AST». – 80.

Ortega y Gasset H. (1991) 'What is philosophy? Lecture V/X'. Moscow. – 107. URL: https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5600

'Srimad-Bhagavatam' (2013) Canto Three, Vol. 3. M.: «The Bhaktivedanta Book Trust». – 444.

'Srimad-Bhagavatam' (2017) Canto Eleven, Vol. 2. M.: «The Bhaktivedanta Book Trust». – 148.

'Srimad-Bhagavatam' (2017) Canto Eleven, Vol. 2. M.: «The Bhaktivedanta Book Trust». – 270.

https://www.oum.ru/yoga/vedicheskaya-kultura/katkha-upanishada

ҒТАМР 21.91 https://doi.org/10.26577//EJRS.2021.v26.i2.r4

Ш. Керім, А. Альмухаметов*

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: alirauf210@mail.ru

УКАША АТА МЕН ҚОРАСАН АТА ТУРАЛЫ ХИКАЯТТАР

Мақалада хикаят жанрының өзіндік агиологиялық сипаты әулиенің киелігінің маңызды құрамды бөлшегі ретінде сакральдікті қалыптастыруға септесетіндігі, қаһарманды жәй адамдардың қолынан келмейтін ғажайып тұлға етіп суреттеп, әсерлеуге, әулиеге сенімін күшейтуге бағытталғаны көрсетіледі. Мұхаммед Уккаша ибн Михсин ал-Асади атты сахаба болғаны, оның соғыстарға қатысып, ерліктерімен көзге түскендігі, 632 жылы дүниеден өткендігі баяндалады. Түркістан облысындағы киелі орын Укаша атаға қатысты хикаяттың өзегін құрайтын атса оқ өтпеу, шапса қылыш өтпеу, намаз оқып жатқанда басын шабу, кесілген бас мотивінің Хорасан ата, Арыстан бап, Масат ата және Шақпақ атамен басқа әулиелерге де байланысты айтылатын қайталанбалы, тұрақты мотивтер екендігі дәйектеледі. Укаша ата қару дарымайтын кейіпкерді жауларының айла жасап, оның осал жерін әйел заты (мыстан, кейде жұбайы) арқылы қулықпен біліп алып, қастандық жасауы – фолькорда, ертегілерде таңбаланған байырғы сарын. Тек бұл оқиғаға діни сипатта қайта түлеп, кейіпкерді исламды тарату жолында шайқасушы, жауы – дін дұшпандары етіп бейнеленген. Укаша ата таң намазға ұйығанда ештеңеге аландамайтын, құлшылыққа шын берілгенде денесі босап, төнген қауіп-қатерге де қарамайтын тақуа ретінде сомдалады.

Түйін сөздер: әулие, хикаят, мифология, киелі (сакральді), ислам.

Sh. Kerim, A. Almuhametov*
Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: alirauf210@mail.ru

Stories about Ukasha Ata and Korasan Ata

The article deals with the peculiar hagiological character of the narrative genre contributes to the formation of sacredness as an important part of the sanctity of the saint, portrays the hero as a miracle-working, inaccessible to ordinary people, is aimed at creating impressions, strengthening faith in the saint. It is reported that there was a companion named Muhammad Ukkasha ibn Mihsin al-Asadi, who participated in the wars, became famous for his heroism, died in 632. At the heart of the story of Ukasha-Ata, a sacred place in the Turkestan region, it is proved that bullet impenetrability, sword impenetrability and beheadings during prayer, the motive of the severed head are repeated, stable motives associated with Khorasan-Ata, Arystan Bap, Masat-Ata and Shakpak-Ata and other saints. The impenetrable hero-Ukasha-ata is deceived by his enemies, who try to find out his vulnerability through a woman (a witch, sometimes his wife) and make an attempt - an ancient myth that is also noted in folklore and fairy tales. Only this event revived the religious character, portraying the hero as fighting on the path of the spread of Islam, the enemy-the enemies of religion. Ukasha ata is depicted as a God-fearing person who does not worry about anything during morning prayers, and when he is committed to slavery, his body is freed and he does not pay attention to any threats.

Key words: Saint, narrative, mythology, saint (sacred), Islam.

Ш. Керим, А. Альмухаметов*
Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: alirauf210@mail.ru

Истории об Укаша ата и Корасан ата

В статье рассматривается своеобразный агиологический характер повествовательного жанра, который способствует формированию сакральности как важной составной части святости святого, изображает героя свойством чудотворности, недоступной обычным людям, направлен на произведение впечатления, укрепление веры в святого. Сообщается, что был сподвижник по имени Мухаммад Уккаша ибн Михсин аль-Асади, который участвовал в войнах, прославился своим героизмом, умер в 632 году. В основе истории об Укаша-Ате – сакральном месте в Туркестанской

© 2021 Al-Farabi Kazakh National University

области, доказывается, что пуле- и мечененепробиваемость, обезглавливание во время намаза, мотив отрубленной головы являются повторяющимися, устойчивыми мотивами, связанными с Хорасан-Ата, Арыстан Бап, Масат-Ата и Шакпак-Ата и другими святыми. Непроницаемый герой Укаша-ата обманут своими врагами, которые пытаются выяснить его уязвимое место через женщину (ведьма, иногда его жена) и совершить покушение, – древний миф, который также отмечен в фольклоре и сказках. Это событие возродило религиозный характер, изображая героя как сражающегося на пути распространения ислама, а врага – как врагов религии. Укаша ата изображается как богобоязненный человек, который ни о чем не беспокоится при утренней молитве, а когда предан рабству, его тело освобождается и он не обращает внимания ни на какие угрозы.

Ключевые слова: Святой, повествование, мифология, святой (сакральный), ислам.

Кіріспе

Әулиеге сенім бағзы дәуірлерден тамыр тартатын иланымдар мен аруаққа сыйыну түсінігін бойына сіңіріп, күрделі, синкретті құрылым түзген. Өлі аруақтарға сену, марқұмдардың қабірлеріне зиярат жасау, түнеу, олардан қиналғанда жәрдем сұрау, жебеу тілеу, құрбандық шалу тәрізді ғұрыптардың пайда болуы өте көне дәуірлерден бастау алады.

Ежелден келе жатқан аруақтарға тәу ету иланымы кейін исламдық сипат ала бастаған. Алайда халықтың мұндай наным-сенімдері ислам қағидаларымен толықтай сәйкес келе бермеуі мүмкін.

Әулие адамдардың қабірлері зиярат орындарына айналған, қиындықта, ауырғандардың жәрдем тілеуі, басына қонуы, мал атап, садақа беру сынды ғұрыптар әлі де жалғастық табуда. Қазіргі уақытта мұндай киелі мазарлар жөнделіп, жандарында түнейтін қонақүйлер пайда болған, шырақшылары бар, Құран оқылады, ас беріледі, жол салынған, келіп-кететін адамдар үзілмейді. Соңғы жылдары мұндай қастерлі орындар «Рухани жаңғыру» аясында мемлекет пен жергілікті әкімшіліктер тарапынан да қамқорлыққа алынатын болды. Аталғандай зиярат орындары Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде кездеседі. Міне осы әулиелерге телініп айтылатын аңыз, әңгіме, хикаят, әпсана фольклорлық жанрларға жатады. Біздің мақсатымыз – фольклордағы әулиеге байланысты көріністерді саралау. Мәселен бұл эпостық жанрларда әулиеге сыйыну, перзент сұрап басына қону, қысылғанда-қиналғанда жебеу, жалбарынып көмек тілеу сарындары ретінде жырланған. Жалпы ғылымда әулиелермен байланысты әдебиетті агиография (гректің hagios – қасиетті, grapho – жазу сөзінің бірігуінен шыққан) деп атайды. Ә. Муминов Қазақстанның Оңтүстігіндегі ислами әулиелерге қатысты жазбаша «насапнамалар» мен ауызша әңгімелерді «киелі аңыздар» (сакральное сказание) атты тарау аясында сөз етеді (Муминов, 2011: 93-119).

Академик Сейіт Қасқабасов діни сипаттағы үлгілерге «хикаят» деген терминмен айдарлап, қазақ халық прозасының құрамындағы дербес бір дара жанры ретінде қарастырады, осы түрдің өзіндік ерекшелігі жайлы былайша түйін түйген: «Хикаяттарда әңгімеленетін оқиғалар тыңдаушылар арасында сенімсіздік тудырмайды, өйткені, олар пайғамбарлар мен әулиелердің іс-әрекеті немесе басынан кешкен оқиғалар болып баяндалады.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Хикаят жанры, негізінен, Қазақстанда ислам дінінің таралуымен байланысты қалыптасқан. Оның түп-төркіні, сөз жоқ, көне заманның мифологиялық түсінік-нанымдарымен сабақтас. Хикаят таза мұсылмандық мифологияға негізделмейді, онда архаикалық мифтің де, әпсана мен аңыздың да, тіпті, ертегінің де қасиеттері ұшырасады. Сондықтан бұл жанрдың пайда болу процесін ислам дәуірінен бұрынырақ деп түсіну керек, ал жанр ретінде толық қалыптасуы исламның қазақ еліне кең тараған кезіне сәйкес келеді» (Қасқабасов, 2014: 160).

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Біз де Сейіт Қасқабасов ұсынған осы терминді қолданып, орнықтыруды жөн санадық. Қазақстандағы ислам дініне қатысты әулиелерге телінетін хикаяттарға тоқталып, хас белгілерін айқындауды, тұрақты мотивтердің сюжет құраудағы қызметін, шындыққа қатысын саралауды көздедік.

Хикаят әулиенің киелігінің маңызды құрамды бөлшегі ретінде діни сезімге ықпалын тигізеді, яғни сакральдікті қалыптастыруға септеседі, халықтық сенімді күшейтуге қызмет етеді.

Негізгі бөлім

Киелі орын **Үкаша ата** қабірі атты Түркістан облысындағы Қаратаудың күнгей сілемі, Түркістаннан 42 шақырым жерде. Ел аузындағы әулиеге қатысты оқиға жалаң айтылмай, нақты жағрапиялық нысанмен байланыстырылады. Хикаятта Мұхаммед пайғамбардың сахабаларының бірі, әрі қорғаушысы болған, соңғы пайғамбардың жауырын тұсындағы мөрін сүйгеннен кейін, денесіне оқ дарымаған ешбір пенденің оғы өтпейді, қылышы кеспейтіндігі туралы баяндалады. Үкаша ата тек таң намазын оқыған кезде қорғансыз қалады екен. Жаулары айлакерлікпен әйелінен сахабаның осал жерін біліп алыпты. Кәпірлер Үкаша ата таң намазын оқып отырған кезде келіп басын қылышпен шауыпты. Жансыз бас қырдың етегіне дейін домалап түскенде жер қақ айырылып құдық пайда болады. Соған түскен бас жер асты өзен арқылы ағып Мұхаммед пайғамбарға жетіпті. Зияратшыларға әулиенің шырақшылары Үкаша атаның қабірінен төмендегі сол құдықты, атаның түйесінің ізі қалған тасты көрсетеді. Келушілер осы құдыққа кезекпен шелек салып су алуға әрекет етеді. Су біреулерге беріледі, біреулерге қанша мәрте шелек салғанымен бір тамшы су ілінбейтіні бар. Мұны шелек тастап отырған адамның күнәсіне балап түсіндіреді» (Қожа, 2013: 48).

Осы баяндалған хикаятқа қатысты екі жайтқа тоқталып, айқындай түспекпіз. Біріншіден, Укаша есімі, ол кім болған, тарихи адам ба деген, екіншіден, жоғарыда сюжеттің қаншалықты тұрақтылық сипатқа ие деген сауалға жауап беру. Ел аузындағы хикаяттарда ол пайғамбардың сенімді серігі, қазақ даласында Ислам дінін таратушы, осы жолда шаһидтік қаза болған тұлға сипатталады. Ал тарихи шындыққа келсек, Мұхаммед Уккаша ибн Михсин ал-Асади атты сахаба болғаны мәлім, ол мұсылманшылықты қабылдап, Мәдинаға қоныс аударған, Бадр және басқа соғыстарға қатысып, ерліктерімен көзге түскен, ол 632 жылы дүниеден өткен (Turkive Diyanet vakfi islam ansiklopedisi, 2012: 70-71). Ал оның жоғарыдағы хикаятта айтылғандай Мұхаммедтің арқасындағы пайғамбарлық мөрін сүйген жалғыз сахаба екендігі жайындағы аңыз белгілі. Алайда оның қайда жерленгендігі турасында мәліметтер жетпеген.

Сахабаның қабірі делінетін орындар Түркияның Газиантеп облысындағы Нурдағы ауданында, Өзбекстанның Ташкент облысында, сондай-ақ Ауғаныстанның Балх облысында бар (Маликов, 2015: 55-62).

Ал екінші мәселеге көшсек, сюжеттің бұрыннан Қаратау өңіріне таралғандығын Мәшһүр Жүсіп Көпеев хатқа түсірген төмендегі мысал айғақтайды: «Біздің бұрынғы ата-бабаларымыз: «Біз Аққөсе сахабадан екенбіз» – деп те жүрді. Пайғамбар дүниеден қайтқаннан кейін «Мұғерраса» (Мохтраса) деген кәпірлермен соғыс ашамыз» – деп, хазірет Ғұмардың халифа күнінде Аққөсе, Имамбайып, Құтты қожа сахабалар Қаратауда шаһид болып, зираттары сонда болғандықтан, Аққөсе сахабалар Қаратауда шаһид болғандықтан «Аққөсе сахаба моласы» деп зиярат қылғандықтан соның ұрпағымыз» деп жүргені сол екен. Бұл күнде Қаратауда зияраты ол кісіні «Домбы ата» дейді екен.

Ертегі қылып сөйлеушілер: «Аққөсе сахаба Ерқоян деген жолдасымен екеуі шаһид болған» – дейді. Аққөсенің басы домалап қашқан, жер тесіліп, жол берген» – дейді. «Жерінің астымен барса, сол басы Зәмзәм Шәріптен шыққан» – дейді. Осы күнде бастың жер астына түскен жері құдық сықылды қып-қызыл қия тас. Зияратқа барушылар арқанмен байлап, кісі түсіреді екен (Көпейұлы, 2008: 58).

Яғни Мәшһүр Жүсіп хатқа түсірген нұсқада – Аққөсе, Домбы ата. Демек бұрыннан белгілі сюжет уақыт өте келе Укаша атаға телініп, жауларының аңдып жүруі, осылайша әйелі сырын айтып қоюы, намаз оқып жатқанда басын шабуы сынды белгілі мотивтер қосылып, айшықтала түскен. Егер Мәшһүрдің ХХ ғасырдың басында өмір сүргенін ескерсек, Домбы ата Аққөсеге, ал Аққөсенің Укаша есімімен ауыстырылуын беріде Кеңестік дәуірде жүзеге асқан шамалауға болады. Ал Укаша есімі қазақ арасында Мұхаммед өмірінің соңғы уақытына байланысты, Укашаның оның пайғамбарлық мөрін сүйгендігі туралы аңыз арқылы мәлім болған. Бұл аңызды Ш. Уәлиханов хатқа түсірген (Уәлиханов, 1984: 273-274). Укаша есімінен байланыстырылатын осы оқиға Мәшһүр Жүсіп, Жүсіпбек Шайхисилам, Шәді төре Жәңгірұлы т.б. ақындардың пайғамбар өміріне жырлаған қисса-дастандарына арқау болған (Көпейұлы, 2003: 175-185; Балалар сөзі, 2005: 71-88, 272-275; Жәңгірұлы, 1995: 103-109).

Түріктер арасындағы Укаша турасындағы халықтық дастанды ғылым докторы Эсад Кожан тарихи-әдеби тұрғадан талдаған (Coşan, 1983: 275-286).

Ә. Муминов, А. Тойшанұлы, С. Қондыбай, А. Маликов Укаша атаға байланысты сюжеттің қайталанбалы екендігіне, бұл оқиғаның басқа да әулиелерге жанасты айтылатынын тілге тиек

етеді (Муминов, 2011: 104-106; Қондыбай, 2007: 100; Маликов, 2015: 55-62).

Укаша атаға қатысты хикаятта тұрақты мотивтер атса оқ өтпеу, шапса қылыш өтпеу, намаз оқып жатқанда басын шабу қолданылған. Қару дарымайтын кейіпкерді жауларының айла жасап, оның осал жерін әйел заты (мыстан, кейде жұбайы) арқылы қулықпен біліп алып, қастандық жасауы – фолькорда, ертегілерде таңбаланған байырғы сарын. Сахаба ертегіге тән батыр, күрескер кейпіне енген. Тек бұл оқиғаға діни сипатта қайта түлеп, кейіпкерді исламды тарату жолында шайқасушы, жауы – дін дұшпандары етіп бейнеленген. Үкаша ата таң намазға ұйығанда ештеңеге алаңдамайтын, құлшылыққа шын берілгенде денесі босап, төнген қауіп-қатерге де қарамайтын тақуа ретінде сомдалады. Осы сюжет маңғыстаулық Масат ата туралы хикаятпен үндеседі. Масат ата намаз оқыған сәтінде кесілген басын етегіне салып, соңынан ерген құлынды биесін жетелеп, жүгіре жөнеледі. Мен 1987 жылы ғылыми сапармен әулие басында болғанымда мешітті, құдықты, тас үстінде адаммен, жылқы, құлынның іздерін, осы кезде таста балқыған, із, шашыраған қып-қызыл қанның дақтары содан қалған деп көрсетті. Ал іздерді нақты бір адамдармен байланыстыру ескі ната-түсініктен өрбиді. Ал Масат атаның жер асты мешіті бар, бірақ зираты жоқ.

Ал Масат басын жерге түсірмей тастың үстімен құлынды биесі де кісінеп ілесе жөнеледі. Масат көк тастың жиегіне жете бергенде аспан күңіреніп, қара жер қақ айырылады да, оған етегіне басын салған қалпы алдымен Масат, соңынан биесі кіріп кетеді. Осында жерасты мешіті, дөңнің жар болып келетін бауырында орналасқан. Төбесінде ойылған домалақ тесігі тақта тастармен жабылған. Ол жарық пен ауаға арналған терезе болса керек. Мешіт қазіргі таңда пайдаланылмайтын екі құдықтың дәл жанында. Көк тасты бауырға шаншылған сырық – осы әулиеге мінажат ететін нысан (Керелбаев, 2018: 338).

С. Қондыбай жазып алған нұсқаға қарағанда ол пырақ болып ұшып кеткен (Қондыбай, 2007: 38). Мұнда ертегілік қаһармандарға тән қасиетті бойына жинақтаған. Масат ата оқиғасы өткен орын бұрын көшпелілер үшін қоныс болған, құдықты, осы жердің қатал табиғатына ыңғайластырылып жер асты мешіті салынған. Әрине, Маңғыстаудың қай-қай жерінде болсын исламды таратуды сопылардың ерен қызметі болғаны айқын байқалады. Ертеректе Маңғыстаудан жазылып алынған тағы бір хикаятта осыған ұқсас оқиға Шақпақ атаға телінеді. Оның да дұшпандарынан қашқаны баяндалады. Алдынан тас жолыққанда соған шығып намаз оқуға кірісіп, уақыттың қалай өтіп жатқанын білмей ғибадаты екі жылға созылады, әлгі тастың үстінде оның сәждеге барғандағы аяғының, алақандары мен мұрынының ізі қалған. Екі жылдан кейін осы жерге келген жауы оның басын шабады, Шақпақ ата кесілген басын қолтығына қысып қаша жөнеледі, содан көзден таса болады. Ал тастың үстінде оның аяғының іздері сақталған (Сборника сведений о кавказских горцах, 2007: 137).

Хорасан атаға байланысты хикаятты Каллаур молла Абдулла Нияздан жазып алған. Оны И.А. Кастанье өз кітабында келтірген: Хорасан Хусеин ғази деген ұлы болған. Қалмақтарға қарсы ғазауат соғысын жүргізуші. Оған еш найза, қылыш, мылтық оғы өтпейді, тек оның әйелінен сұрап-біледі, таң бамдат намазының парызын оқып жатқанда ажал құштырады (Кастанье, 2007: 302). Осы келтірілген мысалдардан байқайтынымыз – қасиетті мекенде жерленген кісілердің барлығы жау қолынан шаһидтікпен мерт болатындығы. Ал бұл оқиға желісі қырғыздар арасынан хатқа түскен нұсқада бұл Арыстан бапқа, ал Өзбекстанның Қашқардария облысындағы Дехканабад ауданындағы Абдрахман әулиеге қатысты да әңгімеленеді (Абрамзон, 2018: 54).

Осы келтірілген хикаят үлгілерінен екі сарын байқаймыз. Біріншісі белгілі Укаша ата да, Хорасан та, Арыстан бап, Масат ата және Шақпақ атамен байланысты айтылатын ортақ сарын – елі мен жерін жаудан қорғаған, дінсіздермен күресуші, тек қазақтардың Хорасан ата мен қырғыздардың хикаятындағы Арыстан бап қалмақтарға қарсы күресуші ретінде баяндау кейінгі дәуірдің қоспасы екендігі анық.

Укаша ата туралы хикаяттан этиологиялық (себеп-салдарлы) мифтің сипаты, яғни нақты бір нысанның пайда болуын белгілі бір оқиғамен байланыстыру байқалады.

Үкаша әулиенің басы кірген орыннан құдықтың пайда болуы, бастың жер астындағы Меккеден шығуы, осы құдық суының Меккедегі зәмзәм құдығымен жалғасатындағы – жоғарыдағы нұсқаларда жоқ, өзгеше көркемдік өрнегі. Мәшһүр Жүсіп жазып алған нұсқада Укаша атаның орнында Домбы атаны «Бұрынғы заманда бір адам таяғын тастапты. Сол адам таяғын іздеп Меккеге барыпты. Таяғы өзінен бұрын Зәмзәм Шәріптен шығыпты» деп асқақтатады (Көпейұлы, 2008: 58). Бүгінде Укаша атаға зияратқа алыс-жақыннан арнайы

келетін жұрт әулие мазарына Құран бағыштап, құдықтағы судан дәм татады. Осы орайда Қожа Ахмет Яссауидің мазарындағы оң жақтағы құдықты Меккедегі зәм-зәм құдығымен жері асты жалғасқан, шипалы, оған жуынған кісі күнәсінен тазарады деген сенім болғандығын айта кеткен жөн (Қорғанбек, 2014: 150). Осылайша әулие басындағы құдықтың Меккедегі Зәмзәммен байланыстыратындығын айту арқылы келушілерді суының емдік-шипалық қасиетіне деген сенімін күшейту діттеледі.

Қыр басында Укаша атаның денесі жерленген қабірдің ұзындығы өте үлкен, бұл сахабаның қаны тамған тұстар деп түсіндіріледі. Қазақ жерінде қабірлері ерекше ұзын, ұлғайту фактісіне Маңғыстаудағы Қырық кез әулие басына барғанда куә болған едік. Ел аузындағы хикаятқа қарағанда бір кісіні жерлемек болғанда денесі созыла берген, осылайша қырық кез болған, шындығында таспен қоршалған қабір оның алып болғанын дәлелдейді (Керелбаев, 2018: 331).

Еділ бойы бұлғарларының əпсаналарында Иван Грозный Қазанды алу кезінде бір молданың шабылған басы қаладан домалап шығады (Ахметгалеева, 1979: 46).

Түріктер арасында «Кесікбас» атты қадірленетін әулиелердің молалары жиі кездеседі (Гордлевский, 1960: 339, 352, 356, 448).

Түріктердегі әулиелерге байланысты айтылатын хикаяттардың бәріне ортақ мотив – дұшпандардың басын шабылғаннан кейін кесілген басты қолтығына қысып не біразға дейін соғысуы, не қаша жөнелуі, осындай бір әулиенің қорғанды қаһармандықпен қорғап, жаулары басын шапқанда, кесілген мүшені қолтығына қысып, құдыққа дейін барып құлауы баяндалады, әлгі Ескішаһар жақын шатқалдағы үңгір ішіндегі әулие қабіріне зиярат жасайтыны, оның құдығына ақша тастайды екен (Гордлевский, 1960: 338).

Маңғыстау өлкесінде Бала әулие атты 5 қастерлі нысан анықталған. Бұл әулиелерге байланысты айтылатын аңыз бойынша бір молданың қырық шәкірті болыпты. Ел шетіне жау тиіп, шайқаста молданың шәкірттерін түгел қырып кеткен. Соның арасында бір бала шабылған басын етегіне салып, құбылаға қарай жүгірген дейді. Жетіп жығылған жерді сол кездегі халық қасиетті орынға санап, әулие атандырған (Қондыбай, 2007: 17; Керелбаев, 2018: 124).

Бұл хикаятта бала – дін үшін күрескер емес, тек қарапайым діни білімі бар тақуалар. Бірақ сюжеттің ұйтқысын жаудың аяқ астынан шабуы, басын етегіне салып жүгіру, кейін осы орынды әулиеге айналдыру баяны құрайды.

Демек бұл көшпелі мотив тек негізгі желісі сақталғанмен, көптеген қосымшалар үстемеленіп толықтырылған. Әрқайсының көркемдік бояуы әр түрлі.

Қалай болғанда бұл сюжет бір нақты жердегі әулие саналатын нысанаға телініп, өрбиді. Қазақ даласындағы киелі зиярат орны жанында көбінесе құдық болады. Әрине алыстан шаршап келген зияратшы үшін де, жүргінші үшін де су көзінің маңызы зор. Шөлін қандырады, сумен салқындайды, эмоциялық әсерге бөлейді. Осындай күйлер әулие басындағы құдықты қасиетті деп, оны емдік құдіреті бар деп иланымды күшейтеді.

Зияратқа барғандарға әулиенің шырақшылары Үкаша атаның басы домалап түскен құдықты, атаның түйесінің ізі қалған тасты көрсетеді. Діни сезімге әсер ететін нысаналар – тау ішінің тылсымы, құдықтың құпиясы, қабірдің сыры, көркемделе баяндалған хикаят келушілерді әсерлендірмей қоймайды. Айтушы тыңдаушының психологиялық күйін ескереді. Қаратаудың қойнауындағы құдыққа тасталған шелекпен бірде су шығуы, бірде даңғырлап бос шығуы адамдардың күйіне әулиенің қалау-қаламау ихтиярына деген сенім ұялатады.

Жыл сайын Қаратау ішіндегі, жолы қиын болуына қарамастан Укаша атаға зиярат етушілер саны артуда. 2019 жылы әулиеге 142 186 зияратшы-турист барыпты. Үкаша ата кесенесі мен құдығы «Үкаша ата тарихы» музейі ашылып, оған 70-тен астам археологиялық, этнографиялық құнды заттар, фотолар және Үкаша атаға қатысты деректі жазба жәдігерлер қойылыпты (Манапов, 2020).

Оңтүстікте ислам діні үшін күрескендер қатарында аталатын әйгілі әулиелер – **Ысқақ баб пен Абд ул-Жалил бап.**

Бұл екі адам туралы ең ескі жазбаша деректер, ең көнесін XIV ғасырда жазылған «насабнамалардан», яғни қожалар шежіресінен табамыз. «Насабнамаларда» үш қасиетті қаһарман Абд Рахим, оның немере інілері Исхақ бап пен Әбд Жәлилді артықшылықтарын дәріптеу, олар пайғамбардың тікелей ұрпақтары, осылайша қожалардың әулеті тегінің асылдығын, ислам дінін жаюдағы орнын көрсету діттелген (ДиУис, Муминов, 2013: 23).

«Насапнамаларда» исламды таратудағы жорықтар мен ерліктер дәріптеле баяндалғанымен айтылмыш соғыстарды айғақтар тарихи деректер жоққа тән. Бұл

шежірелердің кейінірек дүниеге келгенін, қайта-қайта өзгеріске түскенін, уақыт өте келе өңделіп, жаңғырып отырғандығын ескерсек, онда өзек болған оқиғаларды ақиқатқа балап, тарихи шындық ретінде қабылдау қиын. Халық арасында қазіргі Қызылорда облысының Жаңақорған қаласынан жақын жерленген **Қорасан ата** жоғарыдағы «Насапнамалардағы» Абд әл-Жалилді бір адам деп есептеліп жүр (ДиУис, Муминов, 2008). Алайда «Насапнамаларда» Абд әл-Жалилдің Жент, Баршынканд қалалары маңындағы дін тарату жолындағы соғыстары, Оғыздың (Сырдария) иілімінде қаза болуы баяндалса да Қорасан ата аталмайды.

Қорасан атаға сыйыну турасында эпостық жырларда көрініс тапқан. «Қобыланды батыр» жырында Құдайдан перзент сұрап, әулие жағалаған:

«Тоқсанға келген Тоқтарбай
Әулиеге ат айтты,
Қорасанға қой айтты»,

– содан тілегі қабыл болып, бір ұл, бір қыздың дүниеге келуі халықтың сенімінен хабардар етеді (Дала фолькорының антологиясы, 2019: 238).

Қорасан атаға байланысты И.А. Кастанье келтірген хикаятта екі желі бар. Оның біріншісі Укаша атаға қатысты хикаятпен сәйкесетін жоғарыда кеңірек тоқталғандықтан бұл тұста айтып жатпаймыз.

Екіншісінде Қорасан атаның таң намазын мешітте, парыз намазын Меккеге барып оқиды екен, ұлы Хусейн ғази сұрапты «Сіз парыз намазда болмайсыз, қайда барасыз?» дегенде ата айтыпты: «Кағбаға барып оқимын» деп. Сонда баласы: «Мұнша машақат тартып күніге Меккеге барғанша, Қағбаны үшбу жерге келтірсеңіз болмай ма?» деп атасына айтыпты. Атасы айтыпты: «Менің қолымнан келмейді» деп. Ұлы айтыпты: «Маған рұқсат берсеңіз, мен Құдайдан сұрап Қағбаны бұл жерге келтірем» деген. Атасы рұқсат беріп, ұлы Құдайдан сұрап таң уақытында Қағба аспаннан ұшып келіп, Қорасан ата үстіне тоқтайды. Атасы бұл кереметті көріп, Қағбаның түскен жерді белгілеп сызып алып Қағбаны қайтарып жіберуге әмір қылды. Ұлы Хусейн ғази Құдайдан тілеп Меккені өз жағына қайтарып жібереді (Кастанье, 2007: 305). Бұл хикаятта әулиенің кереметтігі, әкесінен ұлының құдіреті басым түсетіндігі ұлғайтыла, қияли қалыпта суреттелген.

Хикаятта екі тұрақты сарын тоғысқан. Алғашқысы – Қорасанның Мекке ұшып барып, намазының парызын сонда оқып келу айрықша қасиеті көптеген мұсылмандық әулиелерге, соның ішінде қазақстандық сопыларға жиі жанастырылып айтылатын мотив, ал екіншісі – Қағбаны көшіріп әкелген ғажайып ісі.

Бірінші оқиға желісі Маңғыстаудан хатқа түскен Хаким ата мен оның ұлы Сұлтан-Әпеге байланысты хикаятта қайталанады. Әкесінің таң намазын сүннетін шаһарда, ал парызын Меккеде Қағбада оқып жүргенін білген ұлы Сұлтан-Әпе Қағбаны Бақырғанға әкелгенін көріп, осы кереметінен соң тұрғындар түгелдей оның мүритіне айналады (Сборника сведений о кавказских горцах, 2007: 132).

Мұндай асқақтатылған оқиғалардың әулиелердің кереметтігіне, ерекше қасиеттеріне риясыз нандыруға, мойынсұндыруға бағытталғаны сөзсіз**. Қорасан ата** мазаратының зиярат нысаны ретінде қадірленіп, қасиеттенуіне, сыйынушылар мен зияратшыларының арта түсуіне қазақ қожаларының үш ата болып, осылардың бір тармағы оны бабасы деп санауы да ықпалын тигізуде. Қазіргі қазақ жерінің оңтүстігін мекендейтін қожалардың үш әулетінің шежіресінде диуана қожа, аққорғандық қожалар және Қорасан қожаларды Мұхаммед пайғамбардың немере інісі әрі күйеу баласы, төртінші халифа Әли ибн Талибтің (661 қайтыс болған) Мұхаммед ибн әл-Ханафия (700 ж. қайтыс болған) атты баласынан таратады.

Тәуелсіздік тұсында **Қорасан ата** басында ас беріліп, жаңарту, абаттандыру жұмыстары жүргізді. 1994 жылы аталған жоғарыдағы хикаят желісінде арқау болған оқиғаға негізінде қабір жанында ескі сұлбаның орнына Қағбаның көшірмесі қайта салынды. Уақыт өте келе әлгі көшірме де қасиеттеу нысанына айналып, «Қағбаны» 7 рет айналған адамның қажылығы өтеледі», «Тасқа қолыңды қойып, ең үлкен арманын айтқан адамның тілегі орындалады» деген сенімге иланып тауап (айналым) жасайтындар пайда болды.

Мұндай ислам қағидаларына қайшы, кереғар ғидабат нысанының дүниеге келуі жұртшылықты екіге жарып, кікілжің тудырып отырғанын айналып өте алмаймыз.

Алматы қаласынан батысқа қарай 135 шақырым қашықтықта шипалы су көзі орналасқан шатқалдағы Жетіжол жотасында Жаманты өзені бойындағы қасиетті орынды да Қорасан атымен байланыстырады. Ол жерді тұрғындар «Арасан-Қорасан» бабалар қорығы деп атайды.

Нәтижелері және талқылама

Ел аузындағы әңгімелерге құлақ түрсек, алғаш мұсылмандықты уағыздаушы Арасан, Қорасан есімді екі діндар қоныстанған аймағы екен. Тағы бір аңызда Арасан деген әулие адам болған. Жаудан қашып келіп, Жаманты өзенінің бойын мекен қылған екен. Сондықтан ол аймақ киелі саналады. Таудың бүйірін тесіп шыққан оншақты бұлағы бар, әрқайсысы әртүрлі ауруға ем. Әр бұлақтың өзінің емдік қасиеті бар. Бірі асқазан ауруына, енді бірі бүйрек қызметін жақсартуға, енді бірі басқа ауруларға шипа болады. Әр бұлақтың суының суық-жылылығы, дәмі әртүрлі. Жаманты минералды бұлақтарының басында үңгір мешіт бар («Арасан-Қорасан» туралы не білеміз?, 2020) Қырғыздарда Хорасан ата – шешек (ауруының) пірі (Нарынбаева, 2017: 23).

Қорытынды

Қорыта айтсақ, екі тұлғаға қатысты хикаяттардың сарындары фолькорлық сипатты, тұрақтылыққа иеленген көшпелі сюжет, әсерлеуге құрылған. Мұндай агиологиялық хикаяттар халықтың әулиеге сенімін күшейтуге бағытталады. Хикаят әулие образын сомдауда мейлінше көтермелеп, небір әсерлеуге бой ұрады, мифтік-ертегілік мотивтерді, көркемдік құралдарды да пайдаланады. Оларды жәй адамдардың қолынан келмейтін ғажайып іс-әрекеттер, кереметтер жасауға қабілетімен таңдандыратындай тұлға етіп көрсетеді.

Әдебиеттер

«Арасан-Қорасан» туралы не білеміз?// kazgazeta.kz. Маусым 26, 2020.

Coşan Mahmud Esad (1983) İSLAMÎ TÜRK EDEBİYATINDA ÜKKÂŞE HİKAYESİ // A.Ü.İ.F. Dergisi. – Ankara. – C.26.

Ükkâşe b. Mýhsan/Turkive Diyanet vakfi islam ansiklopedisi (2012) 42-cilt –Istanbul.

Абрамзон С.М. (1978) Материальная культура и хозяйство Кавказа, Средней Азии и Казахстана. – Ленинград: «Наука». – 216.

Ахметгалеева Я.С. (1979) Исследование тюркоязычного памятника «Кисекбаш китабы». – М.: «Наука». – 189.

Бабалар сөзі (2005) Көптомдық шығармалар жинағы. 11 том. Діни дастандар. – Астана: «Фолиант». – 368.

Гордлевский В.А. (1960) Избранные сочинения. Том I. Исторические работы. – М.: «Издательство восточной литературы». – 552.

Дала фолькорының антологиясы. (2019) Батырлар жыры. Он томдық. 1 том. – А.: «Brand Book». – 560.

ДиУис Д., Муминов А. (2008) Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии: Наследие Исхак Баба в нарративной и генеалогической традициях. Том II. Генеологические грамоты и сакральное семейство XIX-XXI веков: насаб-наме и группы ходжей, связанных с сакральным сказанием об Исхаке Бабе, Алматы-Берн-Ташкент-Блумингстон.

ДиУис Д., Муминов А. (2013) Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии: Наследие Исхак Баба в нарративной и генеалогической традициях. Том I. Открытие пути ислама: рассказ об Исхаке Бабе, XIV- XIX. – Алматы-Блумингстон: «Дайк-Прес». – 640.

Жәңгірұлы Ш. (1995) Назым Сияр Шәриф (құраст., баспаға әзірлеген О. Құдышұлы). – А.: «Санат». – 126.

Кастанье И.А. (2007) Древности Киргизской степи и Оренбургского края. – А.: «Дайк-Прес». – 516.

Керелбаев С., Қосбармақов Б., Құлбай Н. (2018) 360 әулиелі Маңғыстау. – А.: «Информ-А». – 592.

Көпейұлы Мәшһүр Жүсіп (2008) Көп томдық шығармалар жинағы. 8 том. – А.: «Алаш». – 312.

Көпейұлы Мәшһүр Жүсіп (2003) Шығармалары. 3 том. – Павлодар: «ЭКО». – 382.

Қасқабасов С. (2014) Таңдамалы. Бірінші том. Қазақтың халық прозасы. Зерттеулер. – Астана: «Фолиант». – 320.

Қожа М. (2013) Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері. – Шымкент. – 148.

Қондыбай С. (2007) Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары. – А.: «Арыс». – 128.

Қорғанбек Б. (2014) Қожа Ахмет Ясауи есімімен байланысты аңыз, әпсана, хикаялар. – А.: «Эффект».

Маликов А. (2015) Святилище Укаша-ата в Южном Казахстане и ее аналогии в Центральной Азии // Известия национального центра археологии иисточниковедении. №2. – Астана. – 67.

Манапов Ә., Байболов Б. Укаша ата (142 мыңнан астам зиратшы-турист құдықтың құпиясына қанықты) // «Егемен Қазақстан» газеті, 2020, 16 сәуір.

Муминов А.К. (2011) Родословное древо Мухтара Ауэзова. – А.: «Жібек жолы». – 304.

Нарынбаева Н. (2017) Миф, уланыш, аңыз, санжыра уламышы: 26-том. – Бишкек: «Приит-Экспресс».

Предание адаевцев о святых секты ханафе, живших и умерших на Мангышлаке. (2007) “Приложения” к выпуску “Сборника сведений о кавказских горцах” за 1873 г. Тифлик // История Казахстана в русских источниках XVI–XX веков IX том. Народные предания об исторических событиях и выдающихся людях казахской степи (XIX- XX вв.). – Алматы. – 463.

Уәлиханов Ш. (1984) Бес томдық шығармалар жинағы 1 том. Предания и легенды большой киргиз-кайсацкой орды. – Алматы.

References

«Arasan-Qorasan» turaly ne bilemiz? (2020) [What do we know about “Arasan-Qorasan”?] // kazgazeta.kz. Mausym 26, 2020.

Coşan Mahmud Esad (1983) İSLAMÎ TÜRK EDEBİYATINDA ÜKKÂŞE HİKAYESİ [THE STORY OF ÜKKAŞE IN ISLAMIC TURKISH LITERATURE] // A.Ü.İ.F. Dergısı. – Ankara. – 26.

Ükkâşe b. Mýhsan/Turkıve Dıyanet vakfı ıslam ansıklopedısı (2012) [Turkıve Diyanet Foundation islamic encyclopedia]. 42 -cılt –Istanbul.

Abramzon S.M. (1978) Materialnaя kultura i hozyaistvo Kavkaza , Srednei Azii i Kazahstana [Material culture and economy of the Caucasus, Central Asia and Kazakhstan]. – Leningrad: «Nauka». – 216.

Ahmetgaleeva Ya.S. (1979) İscledovanie trkoyazychnogo pamyatnika «Kisekbaş kitaby» [History of the Turkic-speaking monument “The Kisekbas Book”]. – Moskva: «Nauka». – 189.

Babalar sözi (2005) Köptomdyq şyğarmalar jinağy [Collection of poems]. 11 tom. Dini dastandar. – Astana: «Foliant». – 368.

Gordlevskii V.A. (1960) İzbrannye sochineniya. Tom I. İstoricheskie raboty [Selected Works. Vol. I. Historical works]. M.: «İzdatelstvo vostochnoi literatury». – 552.

Dala folkorynyŋ antologiyasy (2019) Batyrlar jyry.On tomdyq. 1 tom [Anthology of field folklore. Composition of heroes. Ten volumes. Vol.I]. – A.: «Brand Book». – 560.

DiUis D., Muminov A. (2008) İslamizasiya i sakralnye rodoslovnye v Sentralnoi Azii: Nasledie İshak Baba v narrativnoi i genealogicheskoi tradisiяh [Islamization and sacred genealogy in Central Asia: Nasledie Ishak Baba in narrativnoi and genealogical traditions]. Tom II. Geneologicheskie gramoty i sakralnye semeistvo XIX-XXI vekov: nasab-name i gruppy hodjei, svяzannyh s sakralnym skazaniem ob İshake Babe, Almaty-Bern-Taşkent-Blumingston.

DiUis D., Muminov A. (2013) İslamizasiya i sakralnye rodoslovnye v Sentralnoi Azii: Nasledie İshak Baba v narrativnoi i genealogicheskoi tradisiyah [Islamization and sacred genealogy in Central Asia: Nasledie Ishak Baba in narrativnoi and genealogical traditions]. Tom I. Otkrytie puti islama: rasskaz ob İshake Babe, XIX-XXI. – Almaty-Blumingston: «Daik-Pres». – 640.

Jäŋgirūly Ş. (1995) Nazym Siяr Şärif (qūrast., baspağa äzirlegen O. Qūdyşūly) [Nazym Siyar Sharif]. – A.: «Sanat». – 126.

Kastane İ.A. (2007) Drevnosti Kirgizskoi stepi i Orenburgskogo kraya [Antiquities of the Kyrgyz steppe and the Orenburg region]. – A.: «Daik-Pres». – 516.

Kerelbaev S., Qosbarmaqov B., Qūlbai N. (2018) 360 äulieli Maŋğystau [Mangystau with 360 Saints]. – A.: «İnform-A». – 592.

Köpeiūly Mäşhür Jüsip (2008) Köp tomdyq şyğarmalar jinağy. 8 tom [A collection of multi-volume poems. Vol. 8].. – A.: «Alaş». – 312.

Köpeiūly Mäşhür Jüsip (2003) Şyğarmalary. 3 tom [Poems. Vol. 3]. – Pavlodar: «EKO». – 382.

Qasqabasov S. (2014) Taŋdamaly. Birinşi tom. Qazaqtyŋ halyq prozasy. Zertteuler [Selected. I vol. Kazakh folk prose. Survey]. – Astana: «Foliant». – 320.

Qoja M. (2013) Oŋtüstik Qazaqstannyŋ äulie jerleri [Holy lands of South Kazakhstan]. – Shymkent. – 148.

Qondybai S. (2007) Maŋğystau men Üstirttiŋ kieli oryndary [Holy shrines of Magystau and Ustyurt]. – A.: «Arys». – 128.

Qorğanbek B. (2014) Qoja Ahmet Яsaui esimimen bailanysty aŋyz, äpsana, hikaяlar [Poems, myths and stories associated with the name of Qoja Ahmet Yasawi]. – A.: «Effekt».

Malikov A. (2015) Svyatilie Ukaşa-ata v jnom Kazahstane i ee analogii v Sentralnoi Azii//İzvestiя nasionalnogo sentra arheologii iistochnikovedenii [Witnesses of Ukasha ata in South Kazakhstan and its analogues in Central Asia // news of the national center of archeology source study]. №2. – Astana. – 67.

Manapov Ä., Baibolov B. (2020) Ukaşa ata [Ukasha Ata] (142 myŋnan astam ziratşy-turist qūdyqtyŋ qūpiяsyna qanyqty)// «Egemen Qazaqstan» gazeti, 2020, 16 säuir.

Muminov A.K. (2011) Rodoslovnoe drevo Muhtara Auezova [Family tree of Mukhtar Auezov]. – A.: «Jibek joly». – 304.

Narynbaeva N. (2017) Mif, ulanyş, aŋyz, sanjyra ulamyşy: 26-tom [Myth, connection, mouth, genealogy: Vol. 26]. – Bişkek: «Priit-Ekspress».

Predanie adaevsev o svyatyh sekty hanafe, jivşih i umerşih na Mangyşlake. (2007) “Prilojeniя” k vypusku “Sbornika svedenii o kavkazskih gorsah” za 1873 g. Tiflik [«Supplements» to the release of the «Collection of information about the Caucasian highlanders» for 1873 Tiflik] //İstoriя Kazahstana v russkih istochnikah HVI –HH vekov IH tom. Narodnye predaniya ob istoricheskih sobytiyah i vydaihsya ldyah kazahskoi stepi (XIX – XX vv.). – Almaty. – 463.

Uälihanov Ş. (1984) Bes tomdyq şyğarmalar jinağy 1 tom. Predaniya i legendy bolşoi kirgiz-kaisaskoi ordy [Collection of five-volume poems. Vol I. Legends and legends bolşoi of the Kirghiz-Kaisak horde]. – Almaty.

IRSTI 21:21:31 https://doi.org/10.26577//EJRS.2021.v26.i2.r5

K. Bishmanov , N. Orynbekov*

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: orynbekov.nur@gmail.com

THE THREAT OF RELIGIOUS EXTREMISM IN KAZAKHSTAN AND THE ROLE OF RELIGIOUS EDUCATION IN LIMITATION

In the context of the current spiritual revival in the country, it is important to reconsider the issue of religion, which is the basis of this spirituality, in order to distinguish the correct understanding of religion from false religion, to identify the causes and consequences of negative phenomena such as radicalism, extremism and terrorism. The article is dedicated to the threat of religious extremism in Kazakhstan, its manifestations and factors, as well as the role of religious education in its restriction. The aim of article is to discuss the current religious, cultural situation and the struggle with religious extremism in the country. Extremism is a very complex phenomenon that always manifests itself. The purpose of the article is to analyze the emergence of extremism in Kazakhstan, to identify conflicts of interest of people underlying this phenomenon and historical, socio-economic, religious differences. The causes of extremism differ in each society and depend on the objective and subjective situation in that society. However, there is a basic situation of the emergence and spread of extremism. The main factors of the emergence of extremism at the present stage, experts in the world propose: a sharp decrease in the standard of living of most of the local population; distortion of public administration and political institutions.

Key words: religious consciousness, extremism, terrorism, islamophobia, religious education.

К. Бишманов, Н. Орынбеков*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: orynbekov.nur@gmail.com

Қазақстандағы діни экстремизм қаупі және оны шектеудегі діни білім берудің рөлі

Қазіргі таңда елімізде қолға алынып отырған рухани жаңғыру аясында, сол руханиаттың негізі болып табылатын дін мәселесін қайта қарау, діннің дұрыс түсінігін жалған діншілдіктен ажыратып, діндегі радикализм, экстремизм, лаңкестік сияқты келеңсіз құбылыстарды анықтап, себептері мен салдарын анықтаудың маңызы зор. Бұл мақала Қазақстандағы діни экстремизм қаупі жайында, оның көріністері мен факторларына және оны шектеудегі діни білім берудің рөліне арналған. Заманауи діни-мәдени жағдайды талқылап, еліміздегі діни экстремизмге қарсы тұру мақсатында жазылған. Экстремизм бұл әруақытта әр қалай көрініс беретін өте күрделі құбылыс. Мақаланың мақсатына Қазақстанда экстремизмнің пайда болуына сараптама жасай келе, бұл құбылыстың негізінде жатқан адамдар мүдделерінің қақтығыстары мен тарихи, әлеуметтік-экономикалық, діни айырмашылықтарды анықтау жатады. Экстремизмнің пайда болу себебі әр қоғамда әр түрлі болады және сол қоғамдағы объективтік және субъективтік жағдайға байланысты. Әйтсе де, экстремизмнің пайда болуы мен таралуының базистік жағдайы бар. Қазіргі кезеңде экстремизмнің пайда болуының негізгі факторлары ретінде әлемдегі эксперттер мыналарды ұсынады: жергілікті тұрғындардың көп бөлігінің өмір сүру деңгейінің күрт түсуі; мемлекеттік басқару жүйесі мен саяси институттардың деформациясы.

Түйін сөз: діни сана, экстремизм, терроризм, исламофобия, діни білім беру.

К. Бишманов, Н. Орынбеков*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: orynbekov.nur@gmail.com

Угроза религиозного экстремизма в Казахстане и роль религиозного образования в его ограничении

В контексте текущего духовного возрождения в стране важно пересмотреть вопрос о религии, которая является основой духовности, чтобы отличить правильное понимание религии от ложной религии, выявить причины и последствия негативных явлений, такие как радикализм, экстремизм и терроризм. Данная статья посвящена угрозе религиозного экстремизма в Казахстане, его проявлениям и факторам, а также роли религиозного образования в ее ограничении. Целью статьи является обсуждения текущей религиозной, культурной ситуации и борьбы с религиозным экстремизмом в стране. Экстремизм – это очень сложное явление, которое проявляется в каждом

© 2021 Al-Farabi Kazakh National University

конкретном случае по-разному. Целью статьи является анализ возникновения экстремизма в Казахстане, выявление исторических, социально-экономических, религиозных различий и конфликтов интересов людей, лежащих в основе этого явления. Причина возникновения экстремизма в каждом обществе различна и зависит от объективной и субъективной ситуации в этом обществе. Тем не менее, существует базисная ситуация возникновения и распространения экстремизма. В качестве основных факторов возникновения экстремизма на современном этапе мировые эксперты видят: снижение уровня жизни большей части местного населения; деформацию системы государственного управления и политических институтов.

Ключевые слова: религиозное сознание, экстремизм, терроризм, исламофобия, религиозное образование.

Introduction

Kazakhstan – one of the eight super-civilizations divided by religion (Huntington, 2001: 476-496) – located in the northeast of Islamic civilization, went through a period of formation as a sovereign state and became a full-fledged member of the world community. As a result of the formation and development of our sovereignty, there have been many changes in the religious sphere of the country. Kazakhstan is experiencing all the features of the post-secular period of development. The national cultural code of Islam and Kazakhs is closely related to each other. When the traditional Kazakh asked: «Who are you»? He answered without thought: «Muslim». Of course, there are different opinions in relation to the Kazakh Islamic language. One of them is the position of «true Muslims». Some religious scholars, says the book Religion and Traditions, published by the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan: «In the Kazakh steppe, unanimity, Tauhid teaching came only in the nineties of the twentieth century» (Spiritual administration of Muslims of Kazakhstan, 2014: 5). They say that «we brought pure Islam» and call for religious «jihad». From here, not all villages of extremism and terrorism.

Since ancient times, Kazakhstan has been the junction of various cultures and religions. For several centuries, various beliefs lived peacefully on the territory of modern Kazakhstan, such as blasphemy, Zoroastrianism, Manichaeism, Buddhism, Christianity (especially Nestorian and Yakovite branches), Islam. Therefore, «we are alien to intolerance or religious fanaticism. This is a spiritual tradition, to whatever extent, openness to God. This is one of the most important foundations of interfaith harmony in Kazakhstan. Kazakhstan is recognized for peace tolerance and the preservation of national interfaith harmony and dialogue. The growing worldview of the country should continue to be preserved, developed (Spiritual administration of Muslims of Kazakhstan, 2002: 112)

The holy Qur'an Karim says: «Muslims are brothers» (Khojurat Time), and the Prophet Muhammad (S.E.) in hadith warns: «A Muslim is a Muslim brother. Muslim does not spare his brother, does not abandon his enemy. Anyone who helps Muslim brother and makes up for his shortcomings will help him God. Who will save one Muslim sister from difficulties, Allah will eliminate one of her difficulties on this day. If someone hides the shortcomings of Muslim brother, then Allah finally closes his shortcomings» (Adilbaeva, 2006: 258-270).

The Kazakh people, who have made this observation a life position, negatively see mutual division and say:

«Brother, if you make me happy, God bless you».

The reason for this was the non-interference of the state in the affairs of religion. Our young people who receive religious education were sent to study abroad, for example, in countries such as Saudi Arabia, the UAE, and Pakistan. «What religion does the state hold? Does the position of any religious school correspond to our traditional religious beliefs»? It is known that after Muslims arrived in our country from the inside and firmly took root, they propagated the absence of nationalism and formed a religious cosmopolitan environment from our country.

On the territory of the Republic of Kazakhstan, the problem of illegal migration is one of the main causes of international Landtag and religious extremism. Unfortunately, we must not forget that the various religious movements and centres that have followed a very rapidly increasing unconventional orientation in the country in recent years still threaten the policies and cohesion of our State.

Today, the features of religious extremism are revealed in Kazakhstan. Those who do not now profess our independence among the Islamic religion incite our statehood, sympathize and imitate Kazakh customs, and the Ouahabists, poisoned for many years by communist ideas, say that «now it is necessary to cleanse Islam». Thus, they urge all traditional Islamic believers who profess the Kazakh people to join the

ranks of the «kapirs» and fight them. A place where religious extremists and members of unscrupulous groups do not face true Islam – they go to numerous actions prohibiting Islam.

Justification of the choice of articles and goals and objectives

Religious extremism is manifested mainly by the deterioration of the socio-economic situation of the country, the decline in the state of life of the population, people's dissatisfaction with the government and its policies, as well as in the presence of moral and psychological factors that affect people's lives. Religious extremism becomes the only threat that reflects the integrity of any state.

At the beginning of the years of independence of the Republic of Kazakhstan, all the main efforts to strengthen the state were aimed at building economic potential. Due to the fact that the state did not give the people a clear orientation on religious issues, the Kazakh people began to supplant information about religion and religious sermons from representatives of various religious movements.

Scientific research methodology

The following methods, which are currently used in religious studies analysis, were used in the preparation of the article:

– comparative-functional method: it is aimed at finding differences between the denominations being compared and religious trends, identifying the same differences in the level of purpose and use of religious and cultural units;

– the semiotic systematic-structural method consists in systematically describing not only the universal connections of religious phenomena but also the legal connections between the parts of these phenomena, their structural organization and semantics, taking into account the facts of religion and the interests of society.

– field religious and social methods are aimed at accumulating research materials that become the core of scientific knowledge.

Main part

In the prevention of religious extremism and terrorism, it is theoretically important to discuss several humanitarian and religious-anthropological issues. The prerequisites and reasons for the emergence of extremist organizations also include a special personal mental paradise and language. The predominance of emotionally unfavorable moments in this psychological situation, such as panic, remorse, trouble, decay, is caused by negative circumstances in life. A person is looking for ways to get rid of such negative emotions, perceived as a result of social helplessness, and eventually comes to religion. Therefore, when studying religious extremism, special attention should be paid to psychology, living conditions, spiritual worldview and mentality of people.

The sciences that justify violence and terrorism reserve the cooperation and silence of different opinions and ideas, people and religions. Because dialogue between and between different cultures is a point of non-recognition of the power and culture of peace proclaimed by humanist ethics in the twentieth century (Nurzhanov, 2001: 281). It is known that interdependent economic, technological and information communication channels prevail in the modern world. But in these channels of communication, the worst enemy of civilization is conflicts and wars, extremism and terrorism are a very dangerous challenge.

According to S. Huntington, today's civilization was distinguished by history, language, religion, culture, traditions, and instead of ideological and social conflicts, conflicts of civilizations arose (Huntington, 2001: 480-481). The American political scientist says that primarily religious and cultural contradictions between the West and Islam cause terrorism. The West is characterized by rationalism, Christian traditions, enlightenment, democracy, independence, Islam, on the contrary, is characterized by mystery, sensitivity, fundamentalist religious position, a special type of traditions, collectivism, community, authoritarianism. In the 20th century, the Western process obliges universal recognition of the European (Western) model. Those who do not accept this model are exposed to Islamophobia.

Of course, the negative side of S. Huntington's teachings is to have the opposite idea of Islam. If in translation into Kazakh the word «Islam» means «peace», then the actions of terrorist groups do not touch the world in any way. Therefore, wrong religious movements are called an unconventional, destructive, extremist, radical sect.

Dealing with current totalitarianism and violence, F. Hayek says that «capitalism» and «socialism» are outdated and today there are two types of unity of people: an expanded order of human community and cooperation and totalitarian structures that advocate the manifestation of power to man (Hayek, 1992: 237) This question is very

important. Because terrorism unfolds where there is little freedom and mutual cooperation. They have developed archaic relations, such as tribalism, paternalism, particularism, alien to the true human community. Therefore, one of the conditions for increasing the free individuality that limits blind extremism is the formation of a real community.

Every extremist feels like a beginning with absolute truth. This consciousness does not amount to selfishness, the type of man as a manifestation of the empirical element of an animal; terrorism perceives any civilizational norm as self-discrimination, a threat to existence; he feels any legal requirement of a public unit as self-removal (Kuzembayeva, 2013)

Discussion of the modern religious and cultural situation

Currently, there is a division of society into a rapidly changing society and a traditional society. Some fundamentalist authors note that in traditional society, customs and customs regulate human behavior much higher than in a rapidly changing society, which affects the world of values. Traditional thinking is largely based on the customs that have developed for centuries, unlike modern law and its legitimate ideas, and becomes genuine (Gabitov, 1999: 128)

However, this position is contrary to Islam. Let us give evidence of the holy Qur'an. In recent books, the Qur'an encourages people to be mixed and familiar with each other. «We made you out of the same man and woman. To get to know each other, we divided you into nations and nations. Undoubtedly, the most honored of you in the sight of Allah is the one who fears Him the most» (Halife Altay, 1991: 54).

The purpose of extremist organizations is their direction and political interests. The ultimate goals of religious extremist groups, that is, are based on the principles of religion and religion.

The danger of these currents to society is that they attract in the ranks youth, the rural youth coming to the city in job searches and students who will concentrate. Various approaches are used for inclusion in the ranks, satisfying the spiritual and material needs of young people, social difficulties, as well as interest in external forms of religion, such as cults and clothing, behavior. As a result, the neophyte, who felt like a «new Muslim», becomes stubborn and begins to isolate himself from friends a week ago, society as a whole, sometimes even from family (Zhalilov, 2006: 204).

Therefore if someone tells warm words, uses unemployment and offers kopeks, then in her shock easy thinkers who can't put before themselves precious inheritance leave, have no persistent look and don't maintain criticism of life.

Z. Freud says the known rumble of the 20th century: «Let's be limited to repetition», culture «defines all our achievements and institutes which distinguish our life from activity in fauna. They serve two main objectives: protection of the person by nature and regulation of human ratios. Coexistence of people is possible when at each certain person the strong and stable group which constantly opposes itself to egoism of everyone is formed. The power of such group is «right» there and opposes the power of the personality. Transition from domination of the personality to the power of collective is a decisive step on the way to culture. His essence is that members of collective put certain limits in satisfaction of the requirements, and the natural person didn't recognize such limit» (Freud, 1997: 222-232).

In the history of religious thought, we can find different concepts of evil and extremism: from its justification to its apology, which is characterized by the theory of «less evil». According to the Christian conception of extremism, evil does not come from God, but from the God-created nature of the world. The world as a whole is benevolent and beautiful, and terrorism lives in it in relative terms: in the form of deprivation, poverty, negation and non-existence. In the world there are imperfect things – hunger, pus, ugliness, as well as moral evils – criminals (terrorists) and sinners. The content of sinful acts varies: lying, deception, deceit, selfishness, anger, murder, abuse, deception, gossip, resentment, pride, arrogance, stubbornness, betrayal, cruelty, alcoholism, theft, slander, and so on. They represent a violation of universal moral norms, and religiously associated with the myth of sin in nature. «Exploitation, slavery, prisons, weapons and bombs were invented by man, not by God. Poverty and hard work were not caused by God's will, but by man's pride and foolishness. We are rebels who must lay down our arms" (Lewis K. Suffering, 1992: 388-411).

The idea of testing characteristic passion occupies a large place in the Christian interpretation of terrorism and evil. The Bible sermon says: «Do not pay attention to passion». Human nature has been destroyed since the very first sin, and only divine baptism can save man.

Compared to Christianity, the source of evil for a person in Islam is not for another person. For man, hell is his selfishness. Man must give himself up and draw close to God. In today's world, the phenomenon and idea of extremism encountered by

people find vision in authoritarian systems (fascism, totalitarianism, autocracy, etc.), in which the state, party, elite, autocrats become dominant forces, and the disabled person is forced to recognize helplessness and obey. The lack of real democracy and freedom in many «democratic states», the dominance of the above evil, their rulers want to cover up with cheap demagoguery about the «will of the people». In fact, deception is a sin, and deception is a double fault (Dunaev, 2014: 85-96).

If terrorism really existed, then the humanist ethic raises the question: how to limit the destructive and destructive facets of human nature without relying on authoritarian orders and prohibitions? E. Fromm answers this question differently. In his opinion, there are rational and irrational forms of hatred. Reactive, rational contempt is the answer to the threat of a person life, freedom, ideas of another person. It occurs in response to a life threat and disappears when the threat disappears: it does not oppose the aspirations of life, but on the contrary, becomes a companion (Fromm, 1992: 253).

Irrational contempt is a sign of character, a willingness to constantly disgust. The hater feels happy when he has favorable conditions for showing this feeling. You can hate yourself; it often manifests itself in sacrifices, asceticism, personal and social conditions that impede the energy that accompanies life cause destructive behavior, which, in turn, becomes the beginning of a variety of evil. The conclusion is that a person is not necessarily evil; he becomes an evil person due to the lack of the necessary conditions for growth and development. Destructive (terrorism, extremism, sadism, etc.) cannot live independently, which is the result of the lack of charity, failure to realize itself in life.

Expert opinion on the fundamental ideology and orientation of extremist organizations

Experts and focus groups dealing with religious issues in the world and Kazakhstan note the signs characteristic of a religious extremist:

hesitate, hate and even put pressure on all other thoughts;

to formulate the system of political and religious views it is strict and uncontested;

shaping the execution of the leader's orders and subjugating him and turning him into worship;

the following can be said about organized religious extremism;

the hidden/clandestine nature of the established organization;

lack of compromise/endurance before terror and aggression;

this is an attempt to contrast itself with the structure that the state promotes and the current state.

It is well known that the system of religious education in the Republic of Kazakhstan began to develop after the independence of the republic. First, «What is a religious education system»? Let's look for the answer to the question (Bekbossynov, 2014).

Act No. 319 of 27 July 2007 is referred to as the Education Act. Article 10 of this Law refers to the «Education System» as follows:

1) state general mandatory standards of education and educational curricula that ensure continuity of the level of education;

2) educational organizations implementing educational programs regardless of forms of ownership, types and types;

3) education management bodies and relevant infrastructures, including organizations of scientific and educational support, which monitor the quality of education. «(Education and Science of the Republic of Kazakhstan)

Of course, the reference to the understandable combination of the «religious education system» in this law is not given. However, article 1, paragraph 52, of this law provides a certificate stating that «spiritual (religious) educational organizations are educational institutions that implement professional educational programs for the training of clergy». Currently, 9 Madrasas with secondary specialized vocational education, which are private institutions of Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan, serve as «spiritual (religious) educational organizations». Nur-Mubarak Kazah-Egyptian Islamic University also operates. In addition, the Institute for the Improvement of Imams, opened at the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan, operates in accordance with the charter of the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan and the rules of the institute.

The Address of the First President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Strategy «Kazakhstan-2050» «New political course of the established state» states: "… we need to strengthen the prevention of religious extremism, especially among young people» (Message of the Elbasy N.A. Nazarbayev, 2012).

This formulation determined that the state, together with society, including citizens, would create a frontier to combat these phenomena, as well as to prevent religious extremism among young people. Therefore, religious education plays

a special role as one of the areas of prevention of religious extremism. According to Lama Sharif K., «secular education and religious education should not only educate a person, but also guide him in the right direction and help him get rid of fictional distorting beliefs. Religious education of people should be used exclusively for the benefit of the people and the environment, «as well as» Extremism, as a malignant neoplasm, can eventually plunge into depth if timely preventive events are not carried out. Therefore, the religious literacy of the common people is very important and necessary. And religious literacy is education received through education, education and religious literature» (Lama Sharif, 2013).

This word has soul. The RK agency for religions together with the Ministry of Education and Science of RK carries out theological expertize of the charter, training programs of educational institutions of religious education and religious literature of these educational institutions. Therefore, in this direction there will be no mistakes in making in them the contribution. According to L.K. Koishiyeva, «One of the main problems of society is prevention of extreme views among adherents of various religions in our country today. It can occur only through spiritual education of citizens» (Koishiyeva, 2010: 32) Because organizations and groups that commit religious extremist actions, in their own way distorting the foundations of Islam, have been in history, and are also now found. Therefore, everyone knows that the main way to support such organizations and groups is to educate and educate religion.

The following proposals of experts in the field of religion can be regarded as important:

– In the system of religious education, a comparative subject «Fikh» has been introduced among lectures of a religious nature.

– The hours of the lecture «Fundamentals of Law» should be increased if possible.

– «Secular legal system» and «Islamic legal system» may introduce a new subject. Within the framework of these lectures, appropriate awareness-raising work can be carried out on the prevention of religious radicalism, religious extremism and terrorism of a religious nature.

It is necessary to hold frequent meetings with law enforcement officers and other university staff. Such meetings include «The relationship between extremism and religious extremism», «religion and religious extremism», «takfir, jihad, martyrdom», «what is sin and criminal guilt?», «Exhumation», «suicide» and others. It is better to be around topics.

– If these issues are considered correctly and effectively, then the national, Muslim and legal consciousness of madrassa students would be formed in a consistent and harmonious way.

Religion has become an important part of human spiritual culture. Through religion, we need to be able to see the best way to preserve spiritual values, interethnic harmony and the strength of society, human values and traditions. Proper solution of national issues will allow Kazakhstan to take a worthy place in the international community, to take a place on the horizons of world civilization.

One of the most important tasks is to strictly and consistently oppose any manifestation of extremism and radicalism in society and any attempt to infringe on the constitutional rights of our citizens. According to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Republic of Kazakhstan establishes itself as a democratic, secular, legal and social state, whose most precious treasure is the person and human life, rights and freedoms.

It is prohibited to establish and operate public associations whose purpose or actions are aimed at forcibly changing the constitutional order of the Republic, violating its integrity, undermining the security of the State, inciting social, racial, national, religious, tribal group and tribal enmity, and creating paramilitary groups provided for by law.

The powerful cultural structure of civilization is the main key to exaggerating the dignity of the nation and religion. Therefore, we must stop contrasting values with each other and reconsider them in integrity. In this regard, decisive steps must be taken to prevent and prevent religious extremism in the country. Of these, the following works should be carried out:

– providing a wide range of opportunities to improve youth knowledge, participation in cultural life, sports and other useful activities;

– increasing the share of young people in employment and work, thereby continuously monitoring the unemployment rate among young people;

– assistance to young people in solving housing problems, popularizing family values in Kazakh society, strengthening state support for young families;

– strengthening information prevention to enable young people to confront any extremist manifestations attempting to destabilize the social situation in Kazakhstan;

– undertake awareness-raising activities to increase the capacity to answer questions from adolescents and young people regarding their knowledge of religion and conscience.

The implementation of these proposals requires the involvement of all interested and mandated bodies and organizations.

Results and discussion

Since Kazakhstan is a secular state, the official ideology is more neutral: it is neither religious nor anti-religious. The position of religion in modern Kazakhstan has a fundamental difference from states with an authoritarian, totalitarian and theocratic system of government. Interfaith peace and harmony are the most difficult issue for multinational, multinational and multinational Kazakhstan. In accordance with the Public Associations Act, it is prohibited to establish and operate public associations that pursue extremist objectives, as well as to establish paramilitary groups that are not provided for in the legislation of the Republic of Kazakhstan, and the Anti-Extremism Act prohibits the opening and activity of organizations or parts of an extremist orientation on the territory of the Republic of Kazakhstan.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan establishes the principles of freedom of conscience and religious freedom, the equality of citizens belonging to various faiths, and the separation of the State from the church. A number of other legal frameworks based on international practices regulating the social activities of religions and religious associations have also been developed. Despite the fact that the normative legal basis for the functioning of any religious associations in Kazakhstan has been developed to a certain extent, the status of religion, its true position and role in the life of society, that is, the status, space and boundaries of the influence of religion on the socio-political and spiritual spheres of society, have not yet been precisely defined. The uncertainty in that country, especially its negative effects, is evident and evident in the light of new trends in the current religious situation in the country. This, of course, is a manifestation of the free ministry of new religious movements and directions in the country, especially based on religious and spiritual norms and dogmas that arouse suspicions of religion and religious consciousness. It is possible that such exaggerated symbols manifest themselves as religious fundamentalism and religious extremism. In the spheres of peace and interfaith harmony, whether within the framework of Kazakhstan, even on a global scale, there are issues that, despite our certain successes, have not yet been resolved, which require an operational solution.

Conclusion

Religious intolerance, religious extremism and terrorism posed a particularly real threat to the world. They can be attributed to the most pressing issues of the 21st century. New ways must be sought to improve interfaith harmony and dialogue.

«The only way to combat extremism is to inform them in a timely manner. Here, of course, the role of the daily media is very high. However, data provided by the media for adolescent children is also insufficient. It is necessary to inform young people more about the threat of the sect, extremist groups. For this purpose at all schools along with the lesson «Religious studies» the experts have to give classes in safety, where to explain how to know extremist groups, totalitarian sects, to show how to protect them», – says professor N.Zh. Baitenova (Baitenova, 2013).

Attention should be drawn to the following signs of religious extremism:

denial of the values of traditional religion in society;

active promotion of traditional «ideas»;

opposition to secular society;

Promoting in society concepts and views on a particular religious denomination;

inciting social, racial, national, linguistic and religious discord in the country and restricting the rights of citizens in these respects.

Such extremism not only undermines the national security of various states, but also contributes to the aggravation of the interreligious situation. The religion from which extremists are active does the most harm. They try to pretend that people act on religion, widely using respect and faith in religion for purposes.

We must fight religious extremism as a society. In general, it seems that the time has not come to understand the concepts of the nation, religion, state, but to consider them as a whole. Because in order for statehood to be developed in the science of the state and the theory of law, the main thing is that social consistency is preserved. In this regard, another way to counter terrorism and religious extremism is to increase the literacy of representatives of religions, explain their sermon that vital moral and ideological pluralism, tolerance, law-abiding are not faith, but on the contrary are welcome. Imams should air more, not limit themselves to preaching on Friday. As you know, the sites of the religious administration «Meshit.kz», «Muftyat.kz», published in Kazakh and Russian, have a lot of work, such work should be carried out in the future.

The fact that we want to distort religion, introduce various innovations, deprive us of religion, language, culture, traditions that personify Kazakhs, national values, cause enmity, enmity, hatred, natives, despair, despair that different currents work very actively.

References

Adilbaeva, Sh. (2006) Hadith is our tradition. – Almaty: «Almatykitap». – 280.

Baitenova, N. (2013) Religious extremism and ways to prevent it. http://kazislam.kz/dini-ekstremizm-zhane-onyng-aldyn-alu-zholdary/

Bekbossynov E. (2014) Some aspects of religious education in the prevention of religious extremism. // https://kazislam.kz/eislam-143/

Dunaev V.Yu. (2014) Potential of non-denominational forms of worldview in favor of religious extremism//Human world. – № 2 (52). – 96.

Freud Z. (1997) Lack of confidence in culture//Social philosophy. A textbook. – Almaty: «Akyl kitaby». –284.

Fromm E. (1992) Man for himself – Minsk: Kollegium. – 362.

Gabitov T.K. (1999) Ethics lawyer. – Almaty:»Daneker». – 145.

Halife Altay. (1991). Quran Karim. Kazakh meaning and understanding. Qurast. – Saudi Arabia: «Eky kharamnyn kyzmetkery Fakhd patshanyn kombinaty».- 604.

Hayek F. (1992). Pernicious arrogance. Mistakes socialism. – M.: News – 304.

Huntington C. (2001) Modernization and Westernization. A textbook. – M.: «Aspect press». – 560

Lama Sharif K. (2013) Islam against terrorism. // http://e-islam.tarsu.kz/index.php/kz/articles/66-2013-05-31-03-51-27

Koishieva L.K. (2010) Religious values and the modern education system//Scientific world of Kazakhstan. – Shymkent: «Turan-Gasyr» LLP. Scientific world of Kazakhstan – № 4 (32). – 235.

Kuzembayeva A.E. (2013) Islamic religious education: essence and directions. Expert of the Department of Relations with Religious Educational Institutions and Expertise of Religious Studies VIA RK// https://abai.kz/post/17524

Lewis K. (1992) Suffering//Ethical thought. – M.: Thought. – 478.

Message of the President (2012) – Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Strategy» «Kazakhstan-2050» New political course of the held state»// https://www.akorda.kz/kz/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-elbasy-nenazarbaevtyn-kazakstan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kaza

Nurzhanov B.G. et al. (2001). On the way to peaceful culture. – Almaty: UNESCO – KazNU. – 366.

Official website of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan The Law of the Republic of Kazakhstan on Education dated July 27, 2007 N 319 // https://ukma.kz/files/zakon_rk_ot_27.07.2007_no_319-III_kaz.pdf

Spiritual administration of Muslims of Kazakhstan (2002) Islamic Civilization in Central Asia // Proceedings of the International Scientific Conference. – Almaty: «Gybrat» baspa uyi. – 326.

Spiritual administration of Muslims of Kazakhstan (2014) Religion and Tradition. 1 book – Almaty: «Gybrat» baspa uyi. – 192.

Zhalilov Z.G. (2006) Islam and society in modern Kazakhstan. – Almaty: «Daik-Press». – 298.

FTAMP 21.01.29 https://doi.org/10.26577//EJRS.2021.v26.i2.r6

Ф. Камалова[1*], Ұ. Тунгатова[2]
[1]Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, Қызылорда қ.
[2]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
[*]e-mail: fenya_0490@mail.ru

ҰЛТТЫҚ КОДТЫ НЫҒАЙТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Бүгінгі таңда елімізде рухани жаңғыру мемлекеттік бағдарламасы өзекті болуына байланысты Қазақстанның киелі жерлері жан-жақты зерттелуде. Бұл мақалада ұлттық кодты нығайтудағы Қазақстанның киелі жерлерінің маңыздылығы қарастырылады. Сонымен бірге Қазақстанның киелі жерлерінің ұлттық бірегейлікті нығайту мен сақтаудағы орны мен рөлі көрсетіледі.

«Ұлттық кодты нығайтудағы Қазақстанның киелі жерлерінің рөлі» атты зерттеу жұмысы қазақтың кең даласындағы қасиетті жерлер мен мекендерді жан-жақты зерттеп, біздің ұлан-ғайыр жерге ғана емес, тарихи рухани мол мұраға ие екенімізді әлемге таныту және халыққа жеткізуді мақсат етіп отыр. Мақалада киелі орындар, қасиетті жерлер ол тек діни көзқарас, наным-сенім ғана белгісі емес, ол мемлекеттің ұлттық бірегейлігін қалыптастырушы, мәдениетіміз бен салт-дәстүрімізді дәріптейтін, айқын көрсететін құрал болып табылатындығына ерекше назар аударылған. Қазақстанның территориясы киелі жерлерге, қасиетті орындарға бай. Мұны халықтың ұлттық бірегейлігін құрастырудың бір формасы ретінде және территорияның танымалдылығын қалыптастырушы құрал ретінде қарастыруға болады. Осы тұрғыда, сананы жаңғырту жұмысы мәдени жадқа, символикалық, киелі және мәдени-тарихи заттарға негізделуі тиіс. Киелі жерлер немесе рухани қасиетті орындар – халықтың рухани дәстүрінің тірегі.

Түйін сөздер: киелі жер, ұлттық код, ұлттық бірегейлік, рухани жаңғыру, мәдени жад.

F. Kamalova[1*], U. Tungatova[2]
[1]Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda
[2]Kazakh National University named after Al-Farabi, Kazakhstan, Almaty
[*]e-mail: fenya_0490@mail.ru

The importance of sacred places of Kazakhstan in strengthening the national code

Today, due to the relevance of the state program of spiritual revival in the country, the sacred places of Kazakhstan are studied comprehensively. This article examines the role of sacred places in Kazakhstan in strengthening the national code. It will also show the role and place of the sacred places of Kazakhstan in strengthening and preserving national identity. Due to the fact that today the state program of spiritual modernization is relevant in the country, this article is one of the main steps in the study of sacred places in Kazakhstan.

The research work «the role of Kazakhstan's sacred places in strengthening the national code» is aimed at a comprehensive study of sacred places and places in the Kazakh steppes to show the world and people that we have not only a great land, but also a rich historical and spiritual heritage. In the article, special attention is paid to the fact that Holy places are not only a sign of religion, but also a means of forming the national identity of the state, popularizing and displaying our culture and traditions. The territory of Kazakhstan is rich in shrines and sacred places. This can be considered as one of the forms of forming the national identity of the people and as a means of forming the popularity of the territory. In this context, work on the modernization of consciousness should be based on cultural memory, symbolic, sacred and cultural-historical things. Sacred places or spiritual shrines are the backbone of the spiritual tradition of the people.

Key words: sacred place, national code, national identity, spiritual revival, cultural memory.

© 2021 Al-Farabi Kazakh National University

Ф. Камалова[1*], У. Тунгатова[2]
[1]Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Казахстан, г. Кызылорда
[2]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
[*]e-mail: fenya_0490@mail.ru

Важность сакральных мест Казахстана в укреплении национального кода

Сегодня в связи с актуальностью государственной программы духовного возрождения в стране сакральные места Казахстана изучаются всесторонне. В данной статье рассматривается роль сакральных мест Казахстана в укреплении национального кода. Также будет показана роль и место святых мест Казахстана в укреплении и сохранении национальной идентичности.

Исследовательская работа «Роль святых мест Казахстана в укреплении национального кода» направлена на всестороннее изучение священных мест в казахских степях, чтобы показать миру и народам, что у нас есть не только великая земля, но и богатое историческое и духовное наследие. В статье особое внимание обращено на то, что святые места являются не только признаком вероисповедания, но и средством формирования национальной идентичности государства, популяризации и проявления нашей культуры и традиций. Территория Казахстана богата святынями, святыми местами. Это можно рассматривать как одну из форм формирования национальной идентичности народа и как средство формирования популярности территории в плане познания и изучения духовной истории народа. В этом контексте работа по модернизации сознания должна основываться на культурной памяти, символических, сакральных и культурно-исторических вещах. Сакральные места или духовные святыни являются опорой духовной традиции народа.

Ключевые слова: святое место, национальный код, национальная идентичность, духовное возрождение, культурная память.

Кіріспе

Зерттеу жұмысы қазіргі қоғамымыздағы рухани жаңғыру саясатын жүзеге асырушы бағыттарының бірі болып есептелетін киелі жерлерді ұлттық код тұрғысынан қарастыруға арналады. Қазақстанның киелі жерлері – еліміздің біртұтас ұлт болу үшін, ұлттық сананы жаңғырту үшін қызмет ететін феномен.

Кең байтақ қазақ жерінің төсінде небір әсем тұлғалы құрылыс – сәулет өнерінің ғажайып үлгілері уақыт сынына сыр бермей, ғасырлар аттап бүгінгі күнге жеткені асылдың өзгеден артық бағасын танытқандай. Мысалы, орта ғасыр сәулет өнерінің озық үлгілері – Қожа Ахмед Ясауи кешені, Арыстан Баб мазары, Айша бибі кесенесі, Қарахан мазары, Жошы хан мен Домбауыл кесенесі және басқа да көптеген кесене-мазарлар уақыт сынынан өтіп, сыры кетсе де сынын жоймай бүгінгі таңға дейін жетті. Бұл ескерткіштер сыры халқымыздың тарихымен тығыз байланысты. Арғы тегі Сақ, Үйсін, Түрік деп аталатын еліміздің мыңдаған жылдар бойғы ізденіс-тәжірибесін, талғам-танымын, сәулеткерлік өнерін тал бойына жинақтаған мұндай ескерткіш жәдігерлер арнайы ден қойып, жан-жақты зерттеуді, қастерлеп ұрпақ игілігіне мәңгілік пайдалануды қажет етеді. Осы тұрғыда, сананы жаңғырту жұмысы мәдени жадқа, символикалық, киелі және мәдени-тарихи заттарға негізделуі тиіс. Киелі жерлер немесе рухани қасиетті орындар – халықтың рухани дәстүрінің тірегі.

Халқымыздың осынау ғажайып мұрасын есепке алу, оларды қорғау және ғылыми білгірлікпен қалпына келтіру аса мәнді мәселелердің бірі. Оған қоса сол тарихи ескерткіштерінің ғылыми мәнін саралау, халқымыздың сан ғасырлық мәдени болмысына айғақ ету бүгінгі кемел уақытымыздың рухани қажеті.

Тарихта мәдениеттің өнерге негіз болған түрі кесене-мазарлар. Олар Қазақстанның барлық жерінде, атап айтсақ, Ұлытау, Көкшетау, Қарқаралы, Баян-Ауыл, Жетісу, Шу, Талас өзені бойында, Сырдария, Арал теңізі өлкесінде, Жайық, Жем өзені бойында, Маңғыстауда жиі-жиі кездеседі. Олар көбінесе әулиелерге, киелігі мен қасиеті бар адамдарға, дін таратушыларға, атақты ерлерге, ақылды билерге, ақын-жырауларға арналып соғылған мазарлар.

Қазақтың кең даласында киелі жерлер өте көп болған: Арыстан баб, Ахмет Ясауи, Қарабура, Қорасан ата, Бекет ата, Шопан ата, Оқшы ата және т.б. 100-ге тарта орындары бар күні бүгінге дейін сақталған, сол арқылы елдің тарихын, ұлттың мәдени тұрмысын, өткен өмірде әруақтарға сыйыну, ұмытпау тек біздің елде ғана емес, басқа мемлекеттерде де баршылық. Көне тарихтың куәсі ретінде мұндай киелі жерлер өте көп. Олардың барлығы халықтың өткен өмірдегі тарихының куәсі.

Бұл киелі орындар – көшпелі дүниенің негізгі тарихы. Халықтың тұрмыс-тіршілігі, басынан

өткен оқиғалары, әдебиеті және аңыз-әңгімелері, жалпы тарихы негізінен осы киелі орындар мен маңызды жерлерге байланысты.

Бүгінгі күнге дейін өздерінің асқан беделін жоғалтпаған, халық арасында сый-құрметке иеленген кесене-мазарлар мен ескерткіштер – қазіргі таңда еліміздің руханилығын асқақтатып, ұлттық бірегейлікті нығайтып отырған, ұлттық кодты сақтап келе жатқан бірден бірі киелі жеріміз болып табылады. Осындай орындарды жас ұрпақтың білуі, оларға көптеген нәрсені үйретіп, қажетті өмірлік қуат алуға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының әдістемесі

Қазіргі кезде Қазақстанның киелі жерлерін зерттеу көпқырлы, күрделі мәселелердің бірі. Киелі жерлердің мәні мен маңызын ашып, дінтанулық концептуальдық деңгейінде талдап, феноменологиялық сипаты мен мазмұнын айқындау философия, мәдениеттану, өлкетану, әлеуметтану, тарих сияқты бірқатар гуманитарлық ғылымдардың әдіснамалық қорына жүгінуді талап етеді. Осы орайда зерттеу барысында гуманитарлық ғылымдар жүйесінде қалыптасқан салыстырмалы компаративистикалық тәсіл, герменевтикалық, құрылымдық-жүйелік талдау, тарихи логикалық реконструкциялау тәрізді зерттеу тәсілдері кең қолданыс тапты.

Негізгі бөлім

Ұлттық код ұғымы. Қазақстанның киелі жерлерінің ұлттық кодқа байланысын қарастырмас бұрын, әуелі ұлттық код ұғымының мән-мағынасына, атқаратын қызметіне тоқталып өткенді жөн көрдік.

Ұлттық код ұғымы көпшілік қоғамдық сана үшін арнайы түсіндіруді қажет ететін кәсіби философиялық термин санатына жатады. Біздіңше, бұл ұғым философиялық дискурс аясында терең де мағыналы түсініктемесін ала алады. *Ұлттық код,* біздің пайымдауымызша, әлдебір халықтың генезисін, тілі мен ділін, діні мен тарихи жадын, демек, тұтас болмысын қамтитын биосоциогенетикалық ұғым. Ұлттық кодтың негізгі атрибуттарының қыр-сырын аша отырып, оның мынадай сипаттарын атап өтуге болады: Біріншіден, тылсымдықты, құпиялылықты қамтитын сакралды феномен, екіншіден, ол – енжар, «өлі» немесе бейтарап емес, өзінен-өзі оралымдылық пен белсенділікті қажет етеді. Үшіншіден, әрбір халықтың, ұлттың, этностың өзіндік ерекшеліктерінен туындайтын, тек өзіне ғана тән қайталанбайтын даралық, монадо. Төртіншіден, ұлттық рухтың субстанциясы, ұлттық идеяның субстраты, ұлттық сананың базисі, ұлттың рухани болмысының ядросы. Мәселен, уақыт пен кеңістік аясындағы халықтың бірегейленуінің негізі – ұлттық код. Егер де өзінің болмысынан алшақтап бара жатқан халық қайтадан бірегейленуге бет түзеген жағдайда, «Енді қай жаққа бет алу керек?» деген сауалға, «Ұлттық кодқа қарай» деп нақты жауап бере алады, басқаша болуы мүмкін емес [1].

Сондай-ақ, ұлттық код – ол ұлттық болмыс. Яғни, бір халықты басқа халықтан ажыратып, танытатын және сол халықтың әлем қауымдастығы алдында басқаға ұқсамайтын таным-түсінігі мен бітім-болмысын айқындап тұратын сипаты. Бұл сипаттың ерекшелігі – дара халықтың жаратылысындағы айырықша антропологиялық генезисінен бастап, ғасырлар бойы үзілмей келе жатқан дәстүр-салты, мінез-құлқы, арман-мұраты, тілі мен ділі, тұрмыстық-шаруашылық негіздеріне дейін толық қамти алуында. Бір сөзбен айтқанда, этностың тұтастығын сақтап тұрған кілтінің бүтін болуы.

Осы тұрғыда, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы ұлттық рух пен ұлттық сананың кемелденуіне, ұлттық салт-дәстүріміз бен тілімізді, мәдениетімізді сақтауға, бағалауға, бағалай отырып, жаңғырта дамытуға үндейтін, іргелі бағдарламалық бағыттағы құжатты негізге алуға болады. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» – ең алдымен, еліміздің біртұтас ұлт болуын мақсат етіп, соған барар жолдағы ұлттың рухани болмысының мәні қалай болуы керек, нені негізге алып, қандай базалық құндылықтарды сақтауымыз қажет, ертеңгі ұрпаққа табыстар мұрамыздың сипаты қандай болуы керек, бүгінгі жастар мұраты қандай, батысқа еліктеу еліміздің болашақ межесіне үлгі бола ала ма деген бүгінде қазақ қоғамын іштей толғандырып жүрген басты мәселелердің шешімі мен оның бағдары осы бағдарламада кеңінен қозғалып, тиянақталған. «XX ғасырдағы батыстық жаңғырудың үлгісі бүгінгі егемен қазақ еліне үлгі бола алмайды» – дейді Елбасы, өйткені «жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу» [2]. Ұлттық код қайда? Ұлттық код – ең алдымен, тілімізде, сосын дәстүріміз бен салтымыз-

ды, мінезімізді айқындайтын ділде, ұлттық мәдениетімізде. Қазақ баласының тағылымы мол тарихында мәдени-рухани болмысы ізгілікпен әдіптеліп, қарапайымдылықпен шыңдалып, парасатпен шырайланған. Ұлттық кодымызда ізгілік, адалдық, перзенттік инабаттылық, адамгершілік, парыз, этикет, ақыл-парасаттылық кеңінен өрістеген, молынан қамтылған. Ұлттық кодта парыз бен әділдік қатар сомдалып, Ж. Баласағұни, М. Қашқари, А. Ясауи, Абай мен Шәкәрім, А. Байтұрсынов пен Ә. Бөкейхан, М. Жұмабаев пен М. Дулатов шығармашылығы арқылы халыққа дәріптелген, астары мен арқауы мықты оралымды сөз өрнегімен, ұғынықты тілмен өрілген (Gabitov, 2016: 99-100).

Осы ретте, Абай дүниетанымындағы ұлттық код мәселесін келесідей қарастыруға болады. Абайдың шығармашылығында ұлттық құндылыққа, ұлттық жаңаруға, ұлттық кодқа қатысты ой өзегі баршылық. Абайдың шығармашылық өнеріндегі рухани мұрасы – халқымыздың ғасырлар бойы маңызын жоймайтын құнды қазынасы, ұлттық құндылығы. Жылдар жылжып, заман өзгеріп, қоғамдық санада күрт сапырылыстар пайда болған сайын бұл қазына өзінің жаңа бір қырларымен жарқырай ашылып, қадірін арттыра түсетініне Абайдан кейінгі көп уақыт айқын көз жеткізді (Нұрғалиев, 1995: 36-37).

«Қазағым» деген сөзді «ұлтым» деген мағынада түсінген Абай туған халқының өмір шындығының араламаған түкпірін қоймайды және көрген-білгендерінің барлық бейнесін шығармаларына түсіріп отырады. Ол өмір шындығының тіркеушісі емес, көргенбілгендерінің сыншысы және кем-кетікті сынау арқылы түзетуге тырысушы [3]. Абайдың ойынша, адал еңбек атаулының бәрі қоғамға да, жеке адамға да пайдалы, сондықтан қазақтың бір діңгегін берік орнатуға әркімнің мүмкіндігі мен шамасы бар екендігі шындық. Хакім Абай – қазақ әдебиетіндегі, жалпы қазақ руханиятындағы болмысы бөлек дара тұлға. Ол – көп қаламгерлер секілді өмірдің бар болмысы мен шындығын көркем бейнелеп қоюмен шектелмеген, өз шығармашылығы арқылы өзіндік танымын, адамгершілік ілімін жасаған ойшыл ақын. Ол өлеңдері мен қарасөздерінде оқырманына «адам бол» деп қана қоймай, сол адам болудың, адамгершіліктің қалыбын, ілімін жасаған ойшыл ақын. Ол өзіне дейінгі танымы мен төркіні терең адамгершілік ілімімен таныс болған. Өйткені оның ұзақ ізденіспен, тереңінен толғатып тапқан толық адам танымы сонау Сократ, Платон, Аристотель заманынан іргесі қалана бастаған іргелі іліммен сабақтасады. Халқының мінез-құлқының бұзылып бара жатқанын көріп, «Толық адам» ілімін жасаған Абайды әрбір қазақ білуі керек. Абайда 176 өлең, 3 поэма, 45 қарасөз бар. Ал, оқысаң таусылмайды. Хакім бұл шығармаларында өз жан дүниесін жазды. Ол өзі өмір сүріп отырған заманның шындығын, зарын жазды. Оның ішкі әлемі қайырлы. Сондықтан да оның мұралары өте терең, мәнді. Қазақтар үшін одан өтер дүние жоқ», – дейді көрнекті абайтанушы ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор М. Мырзахметұлы [4].

Абайдың шығармаларын қорытындылай келе, ұлттық санамыздың тірегі болған Абайдың философиялық лирикасы, ойлары – біздің ұлттық кодымыз. Ақиқатында, хакім Абайдың әрбір өлең жолдарындағы даналық ойлар ұлтты сүюге, ізгілікке үйіретін, адамдық сипатта бой түзеуге насихаттайтын, парасаттылық пен өркениетке үйретіп, ұлттық тұрғыдан рухани жаңаруымызға бағдаршам болатын темірқазық екендігі даусыз. Осы орайда Елбасының «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай» [2] деуінде салиқалы, парасатты ой жатыр. Демек, Абай шығармашылығын, дүниетанымын жаңа қырынан тереңнен зерделеу нәтижесінде біз жаңа тұрпатты жаңғырудың басты құралы – ұлттық кодымызды «Мәңгілік ел» ретінде сақтап қалатындығымыз анық деп түйіндейміз [6].

Ұлттық кодымызды насихаттауда Абаймен қатар, Шәкәрім Құдайбердіұлының да үлесі зор. Шәкәрім Құдайбердіұлы өмір сүріп, еңбек еткен тарихи кезеңде қазақ әдебиетінде Абай іргетасын қалаған реалистік дәстүр қалыптасып келе жатқан болатын. Шәкәрім осынау өнегелі үрдісті алғашқы жалғастырушылардың бірі болды. Абай мен Шәкәрім арасында тамырластық аса терең. Өз заманының келелі мәселелерін, қоғамдық шындықты қозғауда екі ақын да ерекше қуат танытқан. Абай тәрізді Шәкәрімнің де ақын ретінде ұсақ-түйек міндерді сынаудан бастап, өз кезінің күрделі әлеуметтік мәселелерін көтеруге дейінгі аралықтағы терең ойлары, парасатты тұжырымдары сайрап жатты. Шәкәрім айналасындағы құбылыстарды сырттай ғана жырлаушы болған жоқ, ол бар нәрсенің қай-қайсысына да мән бере қарады, жақсылығына қуанды, кемшілігіне күйзелді. Ақындық болмысын да осы ыңғайда қалыптастырды. Ақын әрдайым халықтан қол үзбеген. Оның әшкерелейтіні де халық басындағы кемшілік,

мақтан тұтары да халықтың қазынасы. Әр кезеңде жазылған «Бай мен қонақ», «Партия адамы», «Ей, көп халық, көп халық», «Өкінішті өмір», «Қазақ», «Насихат», «Тағы сорлы қазақ», «Қош!», «Қош, жұртым» тәрізді өлеңдерінде ұлтының басындағы халді шыншылдықпен бейнелеп береді. Оларда сол кезеңнің тарихи дамуына тән ерекшеліктер белгі береді [5].

Қазақтың ұлттық кодында әділдік тұжырымдамасы ежелгі дәуірден бастап жинақталып, туыстығы жоқ үлкенге деген сыйластық болып танылған. Сыйластық пен ізгілік, изеттілік пен имандылық қазір енді этикетке айналған тұста, осы ұлттық кодты дамыта отырып, рухани мәдениетімізді жаңғыртуымыз қажет. Ұлттық кодымызда ұят категориясы бар. Бесіктен белі шықпаған баладан бастап, ұят боладыны айтып өсірген ата-ана баласын жақсылық пен жауыздықтың бөлінетінін айтып, мінезін қалыптастырады. Жауыздықпен күрес пен жақсылықты дәріптеу коды қазіргі мораль мен өнегелік категориясын дамыта түседі. Ұлттық кодқа негізделген ұлттық сананың кемелдене дамуын Елбасымыз үлкен мәселе етіп көтеріп, екі қырын атап көрсетеді: ұлттық сананың көкжиегін кеңейту және ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Қазір салтанат құрып тұрған жаңғыру үлгілерінің қатерінің де бар екенін ескертеді. Ол қандай қатер деңіз? Қатер мынада: өзгенің ұлттық даму үлгісі жұрттың бәріне ортақ әмбебап үлгі бола алмайтындығы. Сондықтан да, іс жүзінде әрбір өңір мен әрбір мемлекет өзінің дербес даму үлгісін қалыптастыруда.

Қазіргі кезде елімізде болып жатқан рухани жаңғыру саясаты өткенімізге үңіліп, тамырлы тарихымызға, мәдениетіміз бен салт-дәстүрімізге зер салуға мүмкіндік беруден бұрын, жаһанданудың қауіп-қатерін ескере отырып, қазақстандықтардың рухани бай мұрасын қайта түлетуге ұйытқы болған іспетті. Яғни, қоғамызды рухани жаңғырту бір күнде, бір мезетте жүзеге аса қояды деп түсінбеуіміз керек. Бодандық бұғауынан босаған ел үшін ұлттық код, ұлттық идея – қымбат қазына.

Тәуелсіздігімізді алғалы бері елімізде жүргізіліп жатқан қайта жаңғырудың (реэтнизация деп атауға болатын үдеріс) бет түзер нысаны – ұлттық код. Бұл жердегі ұлттық кодтың субстанционалдылығы, оның өзіне-өзі себеп екендігі, өзін-өзі танитындығы, ешнәрсеге тәуелсіз өзімен өзі болып табылатындығы, үнемі өзіне-өзі оралып отыратындығы, өзін-өзі үздіксіз қайталайтындығы т.б. арқылы ашылады. Әрбір ұлттың өзіне ғана тән ерекшеліктері мен сапалары бар. Біз өз халқымыздың тұтас болмысын, тек өзіміз өмір сүріп отырған заманымыз тұрғысынан ғана бағалай аламыз, басқаша болмайды да. Біз ұлттық болмысымызды қаншама рет ой елегінен өткізсек те, мұзтаудың теңіз бетіндегідей бөлігін ғана аңғарамыз. Ал теңіз астындағы үштен екі бөлігі – бұл трансценденция, аса күрделі феномен. Міне, бұл ұлт кодының сакральдылығы. Бұл – имманентті тұрғыдан алғанда, яғни өзіміздің болмысымызда өзіміз таныған жағдайдағы көрініс, ал өзге ұлт өкілдерінің ғалымдары қазақ халқының дүниетанымын зерттеген жағдайда, осы кодқа кезігеді. Кодтың шифрын жартылай болса да ашу оған оңайға түспейді. Демек, ұлттық кодты ашу тәсілдерінің бірі – тарихи жады мен ұлттық жадыны жаңғырту.

Тарихи жадыны жаңғырту деп, өткен тарихты білмей, қазіргі заман тарихын түсіну мүмкін емес екендігін ескере отырып, қазіргі заман тарихын терең түсінудің алғышарты ретінде осы заманға дейінгі халқымыздың өткен өмір жолын ой елегінен қайта өткізу. Тарих – ұлттық құбылыс. Оның ақиқатын, тылсым сырын ашу үшін бірінші кезекте халықтың, биліктің, тұлғаның, яғни тарихты түзушілердің барша өмірі мен харекеті неден күш алатынын, қайда табан тіреп тұрғанын анықтау қажет. Империялық биікке көтерілген испан, ағылшын, орыс, француз қауымы үшін материалдық өндіріс, табыс, соғыс маңызды болса, отар немесе аграрлық қауымға тарих дөңгелегін айналдырудың басқа өлшемі бар. Ұлы дала елінің тарихын көктей шола отырып, оның мазмұны мен ерекшеліктерін анықтаған, тарихи оқиғаға, үдеріске, тіпті тұлғаға тұғыр болған нағыз түпжаратушыдай үш байлықтан ажырамау керек екеніне иландық. Бірінші тұғырлы байлық – жер, екіншісі – тіл, үшіншісі – мемлекет. Осылардың қайсысын алсақ та, ономастикамен ажырағысыз байланысы бар. Ұлы даладағылардың антропологиясы, шаруашылығы, өмір салты, алыс-жақын елдермен қарым-қатынасы, ономастикасы жерге байлаулы табиғи-географиялық факторлармен анықталды. Арғы қазақтарды біріктірген, тұтастырған, ел болуға жетелеген құдірет – тіл. Бізді қыпшақ, моңғол, ноғай атандырмаған, Қазақ елі, қазақ атандырған, Сарыарқаны – Сарыарқа, Түркістанды – Түркістан атандырған өндіріс тәсілі емес, билеушінің жарлығы да емес, ол – тіл. Тарихқа тұғыр болған жер мен тіл тарихты түзбейді. Олар – тарихтың куәгерлері. Осы куәгерлерді археология, терминология,

ономастика, түркология, салыстырмалы саясаттану, этнология, антропология ғылымдары тұрғысынан зерттеумен, сөйлетумен, түсінумен, сәйкестік пен бірегейлігімізді танумен бұрынғы мен бүгінгінің сабақтастығын ұғынамыз. Тарихқа тағзым дегеніміз – ол ең алдымен жерге және тілге тағзым деген сөз [5].

Ал ұлттық жадыны жаңғырту дегеніміз – ұлттық мұраларымызды бүгінгі оң үрдістермен үйлестіре дамытуды көздейтін құбылыс. Ұлттық мұрамыз деп, ұлт зиялыларымыздың, ақын-жазушыларымыздың, еліміздегі беделді тұлғалардың бізге мұра ретінде қалдырған жазба еңбектерін айтуға болады. Мысалы, Ахмет Ясауидің «Диуани хикмет», Қорқыт атаның аңыз-күйлері мен нақыл сөздері, Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің шығармалары, Абай мен Шәкәрімнің шығармалары мен өлеңдері және т.с.с.

Сондай-ақ, ұлттық мұрамыз ретінде киелі жерлерді айтуға болады. Киелі жерлерді зерттеп, жүйелеу арқылы біздің тарихымыз, мәдени-рухани құндылығымыз, салт-дәстүріміз, дініміз бен діліміз қандай болғандығына көз жеткізе аламыз. Демек, киелі жерлер де ұлттық кодымыз болып саналады. Осы ұлттық кодты сақтаудағы еліміздегі киелі жерлердің атқаратын рөлін қарастыра кеткенді жөн көрудеміз.

Қазақстанның киелі жерлерінің ұлттық кодты сақтаудағы рөлі. Дүниежүзі бойынша жер көлемі жағынан тоғызыншы орын алатын елімізде киелі жерлер жетерлік. Әйтсе де, олардың жеткілікті дәрежеде зерттеліп, дәріптелмеуі салдарынан халқымыз олардың көбісінің барынан хабарсыз. Ұлы Даланың тарихынан талай сырды шертетін киелі жерлер, құпиясы бар қасиетті мекендер көпақ. Осы орайда елімізде қолға алынып жатқан «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» мемлекеттік жобасы қазақтың кең даласындағы қасиетті жерлер мен мекендерді жете зерттеп, халыққа жеткізуді мақсат етіп отыр. Нәтижесінде ұлан-ғайыр жерге ғана емес, тарихи рухани мол мұраға да ие екенімізді көрсетеді. Жалпы барлық елдерде мұндай қасиетті, киелі жерлер баршылық. Ол жерлерді мемлекет тарапынан қорғалып, даңқын асырып дәріптеліп отырғандықтан, өз елдері түгілі әлем елдерінен туристер ағылып іздеп барады. Мәселен, ағылшындар Кентерберий ғибадатханасын мақтан етсе, немістер Кельндегі рим-католик готикалық соборын ұлықтайды. Сол секілді қазақ елінде де халықтың қызығушылығын тудыратын қасиетті жерлер жетеді. Тек оларды дәріптеп, халқымызға кеңінен таныстырып, өзге елдердің де қызығушылығын тудыра білуіміз керек.

Маңызы жоғары, халық тарапынан ерекше құрметке ие табиғи немесе мәдени мұра және сәулеті айрықша діни мәнге ие ескерткіштер мен кесенелер, сондай-ақ, Қазақстан халқының жадында өшпес із қалдырған тарихи және саяси оқиғалармен байланысты орындардың барлығы елімізде осы киелі орындар санатына жатады. Осы аталған мақсатты іске асырып, мәселені жан-жақты зерттеу үшін ең алдымен оның методологиялық негізі болып табылатын негізгі ұғымдарды, соның ішінде қасиетті, киелі ұғымдардың мән мағынасын айқындап алу қажеттігі туындайды. Қасиетті, киелі, киелілік ұғымдары батыста неғұрлым зерттелді деп айтуға болады, бұл мәселені неғұрлым терең зерттеген батыс ғалымдары қатарына Э. Дюркгейм, М. Элиаде, Р. Отто сияқты белгілі зерттеушілерді ерекше атап өту қажет. Отандық зерттеулерде, ең алдымен қазақ ойшылдарының еңбектерінде аталған ұғымдар кеңінен қолданыс тапқанымен, жеке ұғым, методологиялық негіз ретінде зерттеулер жеткіліксіз (Нысанбаев, 1998: 45).

«Киелі» сөзінің мән-мағынасы өте күрделі. Халқымыз осы ұғыммен зорлық-зомбылыққа, әділетсіздікке қарсылығын, адамның, табиғаттың, қоғамның арасындағы жарасымдылық пен үйлесімділікті сақтауға құштарлығын білдірген. Жүгірген аңның, ұшқан құстың, жер мен судың, ерекше қасиетке ие адамның киесі ұрады деп, қоғамдық-саяси, рухани, экологиялық, әлеуметтік тұрақтылықты, ынтымақ пен ықпалдастықты бәрінен жоғары қойған. Сол арқылы Батыс тарихнамасында әлі күнге дейін өмір сүріп келе жатқан қате тұжырымды – көшпелілер өркениеттен тыс қалған, олар соғысқұмар, отырықшыларға тыныштық бермеген тәрізді пайымдарды жоққа шығара алғанын да білуіміз керек.

Қазақ халқының ұлттық санасының ерекшелігі – туып-өскен жері, өнген ортасын кие тұтып, оның қадір-қасиетін бағалауымен құнды. Аталарымыз «туған жер – тұғырың, туған ел – қыдырың» деп бекер айтпаған. Туған жер мен елдің халық санасына сіңген рухани құндылығының ұлттың қалыптасуында, дамуында айрықша рөлі бар (Нұрмұратов, 2000: 12).

Өткен ғасырдағы көшпелі халқымыздың мәдениеті бай десек болады. Әртүрлі діни нысандар мен киелі жерлер Қазақстанда сонау ғасырлардан бері сақталып келе жатыр. Қазақстанды қай жағынан алсақ та, табиғи немесе мәдени-тарихи, діни болсын өзіндік ерекшеліктер мен құпияларға толы. Әсіресе өткен тарихымыздан белгілі біздің заманымыздан

бұрын өмір сүрген киелі де танымал адамдардың ескерткіштері әлі күнге дейін өз мәнін жоғалтпай сақталған. Қазақстанның әр өңірі өзінің киелі орындарымен ерекшеленеді және әр өңірдің өзіне тән сыры болады. Қазақстанда негізінен діни нысандар өте көп. Танымал діни нысандар арасында үлкен қызығушылық Қазақстанның барлық өңірлерінде бар. Қазақстанның территориясында орналасқан көптеген дәстүрлі «әулиелі орындар» мұсылмандардың рухани өмірінде елеулі орын алып күні бүгінге дейін ғибадат орны болып табылады (Кекілбаев, 2008: 425).

Қазақ халқы сакралды сөзін естімей тұрып-ақ дінді ғана емес, жарық дүниенің тылсым таңғажайыптарын, бүкіл қоршаған ортаны қастерлеудің классикалық қағидаларын қалыптастыра алды. Адамдардың күнделікті өміріне қатысты тыйымдарымыздың өз мән-мағынасы жағынан қоғамдық санадағы, дүниетанымдағы сакралдылық жайлы тұжырымдарымыздың биік деңгейін бейнелейді. Мәселен, табалдырықта тұруға, босағаны керуге, малды ұруға, молаға қарай жүгіруге тыйымдары шаңырақты, мал-жанды, аруақтарды – екі дүниені де ерекше құрметтегеніміздің дәлелі. Сакралды географияның пайда болуы себебі мен философиясының түп көздегені де – осы. Ол төл тарихымыздың қай дәуіріне болсын тән ізгілік, биік рух, болашаққа сенім тәрізді қасиеттермен үндесіп жатыр (Грэссе, 2006: 214).

Қазақтың сакралды әлемге сәйкес тілдік қоры да қалыптасқан. Солардың ішінде үш сөздің этимологиясы мен танымдық әлеуеті айрықша көзге түседі. Ол сөздер – әулиелі, киелі, қасиетті. «Әулие» – қазақ тіліне арабтан енген сөз. Түп жаратушының сүйген құлы, адамды тура жолдан адастырмаушы дегенге саяды. Ұлы даламызда Құдай жолынан қылаудай ауытқымаған, ақылымен де, қолымен де қалтқысыз қызмет еткені үшін әулие санатына көтерілгендер жетерлік. Ендеше, киелі жер нысандарының ең маңызды, ең мәртебелі бөлігін «әулиелі» терминімен айшықтаған жөн болар (Бакина, 2006: 325).

Киелі жер тұңғышы Қазығұрт тауы десек, еш қателеспейміз. Өйткені таудың басында Нұқ пайғамбардың кемесі қалғаны туралы аңызды білмейтін қазақ жоқ, оған тәу етушілер күні бүгінге дейін үзілген емес. Киелі нысандардың осынау тобы исламға дейінгі дүниетанымды айшықтайды, көбінесе нақты киемен қосарлана аталады. Айталық, Абылай ханның киесі қызыл түлкі, Райымбек батырдың киесі ақ түйе, Жамбылдың киесі қызыл шұбар жолбарыс, Кемпірбайдың киесі көкала үйрек екен. Наурыз мейрамымен бірге айтылатын Қыдыр ата да халқымыздың кие құдіретіне бас игені (Satershinov, 2015: 228). Қысқасы, киелі жерлеріміздің сакралды географиясы хронологиясы бойынша да, мазмұны жағынан да ауқымды әрі бай.

Қазақ жеріндегі киелі орындарды зерттеуші ғалым, қазақстандық мәдени антрополог Ұлан Биғожин өзінің зерттеу жұмыстарында Ван дер Вираның «Діни ұлтшылдық» еңбегін негізге ала отырып, ұлтты құрудың негізгі элементі ретінде дінді қарастырады. Биғожиннің айтуы бойынша мемлекет сопылық мазарларды дәстүрлі исламның органикалық бөлігі ретінде қарастырады. Сонымен қатар, ұлттық бірегейлікті құрастырушы құрал ретінде де қарастырады. «Қазақтардың діни наным сенімі ата-баба культіне негізделеді. Қазақтардың діни көзқарасының маңызды бөлігі – киелі орындар» – деп санайды зерттеуші Ұлан Биғожин [6].

Осы ретте, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасымыздың жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымын халық санасына сіңірудің ерекше маңыздылығын нықтап айтуы заңды құбылыс. Ел мен Жер – рухани құндылықтардың арқауы. Қазақстан жеріндегі ежелгі тарихи киелі орындарымен танысу елдік бейнеміздің кәусар бұлағы екенін, оның пайда болу тарихы арқылы біз өткен тарихымызды, мәдениетімізді білетінімізді отандастарымызбен қатар, шетелдік туристерге дәріптеудің де берері мол. Бұл орайда арнайы саяхат ұйымдастырудың ұлттық салт-дәстүрімізді, әдет-ғұрпымызды құрметтеуге, тәрбиелеуде алар орны ерекше. Осы тарапта атқарылып жатқан «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы елімізді танытуға тың серпіліс берері даусыз.

Біз үшін Отанымыздың әр сүйем жері қасиетті болып саналады. Халқымыз қашанда «Ел іші – алтын бесік» деп сүйініш білдірген. Ол үшін ұлттық мұратқа сай биік іс қылу керек. Арғы ата-бабаларының аруағын сыйлап, шежірелік деректерді шын қастер тұтатын біздің халқымыз әрбір тау-тасын, жазық даласын, үңгірін, өзен-көлін қасиетті, киелі деп санайды. Көшпелі өркениет топырақ пен судың қадірін біліп, жер түгін тоздырмау үшін көшіп-қонып отырған. Олардың туған жерге, жаратылыс құбылыстарына, табиғатқа деген дүниетанымдық көзқарасы, ықыласы таңғажайып көркем. Айнала қоршаған табиғатты тірі деп қабылдау, өз ұрпағын оған қиянат жасамауға тәрбиелеу қазақ халқының ырым мен тыйымдары туралы ұлттық түсінігінде тұнып тұр.

Қорытынды

Қорытындылай келе, ұлттық кодтың негізі – отансүйгіштік. Қазақ ұлтының коды – қазақылығы. Бүгінде қазақтығымызды сақтап, ұлт ретінде жойылып кетпес үшін ұлттық кодты жаңғыртып, бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыру қажет. Қазіргі жаһандану кезеңінде жойылып кетуден аман қалуын ойлаған әрбір халық алдымен өзінің байырғы рухани-тектік қасиеттерін мейілінше жаңғыртып, осы арқылы заманауи ғаламдық бәсекелестікке төтеп бере алу жағын ескерген жөн. Біздің мақсат ата-баба мұрасын қастерлеп, мирасына сызат түсірмеу. Міне, бүгінде тамыры тереңге жайылған рухани кодтың, ұлттық жаңғыру ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейтіп, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, жаңашылдыққа қадам басудың маңыздылығы айрықша.

Зерттеу жұмысының нәтижесі ретінде, келесідей тұжырымдамалар ұсынылады:

– Қазақтың ұлттық коды деп қазақ халқының жаратылысын, табиғатын, рухани бітімін, өмір салтын айқындайтын белгілерді айтамыз, яғни, тарихи тамыры тереңде жатқан, ұлтымыздың күні бүгінге дейін бәрінен жоғары бағаланатын қасиеттері, қазақтың ұлттық болмысының сыры, қастерлеп сақтайтын құпия кілті болып табылады. Ол құпия кілттің негізі киелі жерлерде де жатыр. Ұлттық кодымыз болып табылатын киелі жерлер ерекше қастерленетін табиғи-мәдени мұра, зайырлы және діни сәулет ескерткіштері, кесенелер, сондай-ақ қазақ халқының жадында өшпес із қалдырған тарихи және саяси оқиғалармен байланысты орындар болып табылады. Олар Қазақстанның әлеуметтік-саяси өмірінде маңызды орын алатын, ұлттық бірлік пен жаңғыру нышаны ретінде көрінетін нысандар болып есептеледі.

– Танымдық тұрғыдан алғанда, ұлттық кодты жаңғыртушы қазақ жеріндегі киелі жерлерге нені жатқызуға болады? Оларды төрт топқа бөліп қарастыруға болады: біріншісі – ислам діні келгенге дейінгі байырғы қазақтардың салт-дәстүрі мен ритуалдары орындалатын жерлер. Мәселен, Наурыз мейрамы қарсаңында Маңғыстаудағы Оқпантауда алау жағу дәстүрі. Екіншісі – ислам дініне байланысты қасиетті саналатын нысандар. Бұл орайда ежелден белгілі жерлер мен кейбір аяқ астынан пайда болған нысандарды шатастырмау керек. Үшіншісі – ұлы тарихи оқиғалар мен тұлғаларға қатысты киелі жерлер. Айталық, Астанада, Алматыда ашаршылық құрбандарына ескерткіш ашылды. Қазірдің өзінде олар жас пен кәрінің тәу ететін құндылығына айналуда. Төртіншісі – тылсым сырлары ғылыми талданбаған, бірақ адамға, оның денсаулығына пайдалы немесе зиянды әсері күдік-күмән тудырмайтын жерлер. Бұлардың киелі аталатын себебі – адамдарды руына, тайпасына қарай алаламай, өзіне тартып тұратыны, оларға жақсылық сыйлайтыны, алдағы күнге сенімін арттыратыны.

Қазақ жерінде ескі дәуірлерде қоныстанған ру-тайпалар жасаған мәдениет, түрлі ескерткіштер – ойға зор әсер ететін, зерттеуді керек қылатын мәселе. Олардың бүгінге дейін сақталып келген көркем ескерткіштер ерекше көзге түсіп, еріксіз өзіне тартып, еліміздің ескі дәуірдегі мәдениет үлгісін жарқын түрде сипаттайтын, бүгінгі рухани қазынамыздың арнаулы бір саласы болып отыр.

Территориялық жағынан әлемдегі ондыққа енген жас мемлекет болған соң бағзы бабалардан мұраға қалған ел мен жерді көздің қарашығындай мұқият сақтау – ұрпақтық асыл парызымыз. Бүгінгі жаңа заман ұрпағы, туған жер, елін сүйер жас буынды ұлтжандылыққа, елжандылыққа тәрбиелеу, туған өлке тарихын, табиғатын танытуды мұнаралы мұратымыз деп санаймыз. Халқымыздың сан жылдық тарих қойнауынан атадан балаға, ғасырдан ғасырға мұра болып жеткен өшпес асыл қазынасы: әдет-ғұрпы, салт-дәстүрлері, мәдени-рухани құндылығымыз, киелі жерлеріміз, жалпы алғанда ұлттық кодымыз баға жетпес асыл қазынамыз болып табылады.

Әдебиеттер

Gabitov T., Tolen Z., Mantayeva T., Alimzhanova A. The role of outstanding personalities in the Kazakh society: Comparative analysis of the Kazakh traditional social culture // Anthropologist. – London: «Taylor & Francis journals», 2016. – Vol. 25, Issue 1-2. – 95-102.

Satershinov B.M., Sagikyzy A. Synthesis of traditional and Islamic values in Kazakhstan // European Journal of Science and Theology. – Romania: «Ecozone Publishing House», – 2015. – Vol. 11, Issue 5. – 217-229.

Бакина Н. История культуры тюрков. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2006. – 480.

Грэссе Р. Империя степей. – Алматы: «Санат», 2006. – 304.

Кекілбаев Ә. Маңғыстау энциклопедиясы. – Алматы: «Атамұра», 2008. – 690.

Нұрғалиев Р.Н. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Атамұра», 1995. – 294.
Нұрмұратов С.Е. Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік философиялық талдау. – Алматы: «Ғылым», 2000. – 123.
Нысанбаев Ә.Н. Қазақстан Ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Аруна», 1998. – 524.
Асқар Л., Аташ Б. Ұлттық код деген не? https://old2.aikyn.kz/2018/05/11/52268.html 11.05.2018.
Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. https://aikyn.kz/2017/04/13/9894.html 16.04.2017.
Мырзахметұлы М. Абайтану – XXI ғасыр көгінде. https://abai.kz/post/41056. 27.06.2015.
Мұхамадиев Д. Абай дүниетанымындағы «ұлттық код» концепциясы. https://sarbaz.kz/volno/abay-duenietanymyndaghy-ulttyq-kod-kontseptsiyasy-172151621. 04.08.2017.
Төленова З.М. Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы – қоғамның рухани жаңғыруының факторы. http://e–history.kz/kz/publications/view/3149. 11.05.2017.
Бигожин У. В Казахстане сейчас идет бум святых мест. http://caa-network.org/archives/5947. 05.11.2015.

References

Bakïna N. (2006) Ïstorïya kwltwrı tyurkov [The history of Culture of Turks]. – Almatı: «Daık-Press». – 480.
Gabitov T., Tolen Z., Mantayeva T., Alimzhanova A. (2016) Rol' vydajushhihsja lichnostej v kazahstanskom obshhestve: sravnitel'nyj analiz tradicionnoj social'noj kul'tury kazahov [The role of outstanding personalities in the Kazakh society: Comparative analysis of the Kazakh traditional social culture] // Anthropologist. – London: «Taylor & Francis journals». – Vol. 25, Issue 1-2. – 95-102.
Grésse R. (2006) Ïmperïya stepey [The Steppe Empire]. – Almatı: «Sanat». – 304.
Kekilbaev Ä. (2008) Mañğıstaw éncïklopedïyası [The Encyclopedy of Mangystau]. – Almatı: «Atamura». – 690.
Nısanbaev Ä.N. (1998) Qazaqstan Ulttıq éncïklopedïyasy [The National Encyclopedy of Kazakhstan]. – Almatı: «Aruna». – 524.
Nurğaliev R.N. (1995) Abay. Enciklopediya [Abay. The Encyclopedy]. – Almatı: Atamura. – 294.
Nurmuratov S. E. (2000) Rwxanï qundılıqtar älemi: älewmettik fïlosofïyalıq taldaw [The world of spiritual values: social philosophical analysis]. – Almatı: «Gılım». – 123.
Satershinov B.M., Sagikyzy A. (2015) Synthesis of traditional and Islamic values in Kazakhstan // European Journal of Science and Theology [Sintez tradicionnyh i islamskih cennostej v Kazahstane // Evropejskij zhurnal nauki i teologii]. – Romania: «Ecozone Publishing House». – Vol. 11, Issue 5. – 217-229.
Asqar L., Atas B. Ulttıq kod degen ne? [What is the National Code?]. https://old2.aikyn.kz/2018/05/11/52268.html 11.05.2018.
Nazarbaev N. (2017) Bolaşaqqa bağdar: ruxani jañğıru [Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity]. https://aikyn.kz/2017/04/13/9894.html 16.04.2017.
Mırzaxmetulı M. (2015) Abaytanw – XXI ğasır köginde [Abai studies - in the sky of the XXI century]. https://abai.kz/post/41056. 27.06.2015.
Muxamadïev D. (2017) Abay dünietanımındağı «ulttıq kod» koncepciyası [The concept of "national code" in Abay's worldview]. https://sarbaz.kz/volno/abay-duenietanymyndaghy-ulttyq-kod-kontseptsiyasy-172151621. 04.08.2017.
Tölenova Z.M. (2017) Qazaqstannın kieli jerlerinin geografïyası – qoğamnıñ ruxani jañğırwınıñ faktorı [Geography of the holy places of Kazakhstan - a factor in the spiritual revival of society]. http://e–history.kz/kz/publications/view/3149. 11.05.2017.
Bigojin W. (2015) V Kazaxstane seyças idet bum svyatıx mest [There is a boom in the holy places in Kazakhstan now]. http://caa-network.org/archives/5947. 05.11.2015.

ШЕТЕЛ БАСЫЛЫМДАРЫ

FOREIGN PUBLICATIONS

ЗАРУБЕЖНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ

ISSN 2413-3558 eISSN 2521-6465 Хабаршы. Дінтану сериясы. №2 (26) 2021 https://bulletin-religious.kaznu.kz

IRSTI 21.41.51 https://doi.org/10.26577//EJRS.2021.v26.i2.r7

Ali Rafet ÖZKAN

Kastamonu University, Turkey, Kastamonu
e-mail: ozkanarafet@gmail.com

TEOLOGIA UNIVERSALIS: THE ACADEMIC CONTRIBUTIONS OF THE FACULTY OF THEOLOGY FOR KASTAMONU UNIVERSITY TO THE INTERNATIONAL SCIENCES

Before the establishment of the Republic of Turkey, from the medieval age, Madrasas and other Islamic educational institutions were well-known to be in process of their reformation and development activities in the last period of the Ottoman Era. Religious instruction was also held in those madrasas under some departments such as; 1- Department of Islamic (Shariah) Sciences, 2- Department of Law and Legal Sciences, 3- Department of Fünun (Science), 4- Department of Medical Sciences, 5- Department of Literary Sciences. That Dar al- Funun built in the 1908's Emrullah Efendi's Sharia Sciences (Ulum-ur Şer›iye) as Faculty of Theology in Turkey may be the first core fort his model. On March 3 1924, the Article of «Unification of Education» was issued out. With this constittutional article, a faculty of theology affiliated to Istanbul Darul Fünun was opened. The Faculty of Theology was closed in 1933 and soon after subsequently, the Institute of Islamic Studies was established in Istanbul however in 1936 this institute was closed as well. There has been experienced a dramatic process until 1949 when Ankara University has opended its doors to a newly founded Faculty of Theology. The Democrat Party, which came to power after the 1950 elections, opened Imam Hatip Schools (IHO) in the first year of its ruling times, as it promised for election periods, and this was followed by the opening of Islamic Institutes. In the following periods, schools and faculties providing many religious education were established. The Faculty of Theology belonged to Kastamonu University is one of these institutions. Although it is a newly established young faculty, it has achieved great success and made a fame and global name. In this article we will deal with its contributions to the global religious studies.

Key words: Religion, Religious Education, Faculty of Theology, Higher Religious Education, Democracy.

Али Рафет Өзкан

Кастаному университеті, Түркия, Кастаному қ.
e-mail: ozkanarafet@gmail.com

Теология универсалисі: Кастамону университеті теология факультетінің халықаралық ғылымдарға қосқан академиялық үлесі

Орта ғасырлық кезеңнен бастап Түркия Республикасы құрылғанға дейін медреселер мен басқа да исламдық білім беру мекемелері Осман дәуірінің соңғы кезеңінде қайта құру және дамыту іс-әрекетінде болғаны белгілі болды. Діни нұсқаулар сол медреселерде кейбір бөлімдерге қарасты өткізілді; 1 – Ислам (шариғат) ғылымдары бөлімі, 2 – заң және заң ғылымдары бөлімі, 3 – Фунун (ғылым) бөлімі, 4 – медициналық ғылымдар бөлімі, 5 – әдебиет ғылымдары бөлімі. 1908 ж. Эмрулла Эфендидің «Шариғат ғылымдары» (Ulum-ur Şer›iye) Түркиядағы теология факультеті ретінде салған Дар әл-Фунун оның үлгісінің алғашқы өзегі болуы мүмкін. 1924 жылы 3 наурызда «Білім беруді біріктіру» туралы мақала шықты. Осы конституциялық мақаламен Стамбул Дарул Фунунға байланысты теология факультеті ашылды. Теология факультеті 1933 жылы жабылды, содан кейін көп ұзамай Ыстамбұлда Ислам зерттеулер институты құрылды, бірақ 1936 жылы бұл институт та жабылды. 1949 жылға дейін Анкара Университеті жаңадан құрылған теология факультетіне есік ашқанға дейін үлкен әсер етті. 1950 жылғы сайлаудан кейін билікке келген Демократиялық партия, сайлау кезеңінде уәде еткендей, басқару кезеңінің бірінші жылында Имам Хатип мектептерін (IHO) ашты, содан кейін Ислам институттары ашылды. Келесі кезеңдерде көптеген діни білім беретін мектептер мен факультеттер құрылды. Кастамону университетіне қарасты Теология факультеті де осы институттардың бірі болып табылады. Бұл жаңадан құрылған жас факультет болса да, ол үлкен жетістіктерге қол жеткізіп, әйгілі және бүкіл әлемге танымал болды. Бұл мақалада біз оның әлемдік діни зерттеулерге қосқан үлесін қарастырамыз.

Түйін сөздер: дін, діни білім, теология факультеті, жоғары діни білім, демократия.

Али Рафет Өзкан
Университет Кастаному, Турция, г. Кастаному
e-mail: ozkanarafet@gmail.com

Теология универсалис: академический вклад факультета теологии университета Кастамону в международные науки

До образования Турецкой Республики, со средневековья, медресе и другие исламские образовательные учреждения были хорошо известны тем, что в последний период Османской эры находились в процессе реформирования и развития. Религиозное обучение также проводилось в медресе при некоторых отделах, таких как: 1 – Департамент исламских (шариатских) наук, 2 – Департамент права и юридических наук, 3 – Департамент Фюнун (наука), 4 – Департамент медицинских наук, 5 – Департамент литературных наук. Дар аль-Фунун, построенный в 1908 году на факультете теологии Эмруллы Эфенди (Ulum-ur er'iye) в качестве факультета теологии в Турции, может быть первой основой такой модели. 3 марта 1924 г. вышла статья «Объединение образования». С этой учредительной статьей был открыт факультет теологии при Стамбуле Дарул Фюнун. Факультет теологии был закрыт в 1933 году, и вскоре после этого в Стамбуле был основан Институт исламских исследований, однако в 1936 году этот институт также был закрыт. Драматический процесс продолжался до 1949 года, когда Университет Анкары открыл свои двери для недавно основанного теологического факультета. Демократическая партия, пришедшая к власти после выборов 1950 года, открыла школы имама хатипа (МГО) в первый год своего правления, как и обещала на период выборов, а за этим последовало открытие исламских институтов. В последующие периоды были открыты школы и факультеты, дающие много религиозного образования. Факультет теологии, принадлежавший университету Кастамону, является одним из таких заведений. Хотя это недавно созданный молодой факультет, он добился большого успеха и приобрел известность и мировое имя. В этой статье мы рассмотрим его вклад в мировое религиоведение.

Ключевые слова: религия, религиозное образование, теологический факультет, высшее религиозное образование, демократия.

Introduction

Here first of all we need to give to give a brief history about the adventure of Theology and Imam-Hatip schools as religious education institutions in Turkey. Before the establishment of the Republic of Turkey in the last period of the Ottoman madrasas and other educational institutions from time to time it is known for its reform and development. Emrullah Efendi, who also worked as the Ministry of Education (Ministry of Education) for a while in the last period of the Ottomans, was one of those who developed projects to make reforms. Emrullah Efendi founded and developed Darülfünun (University). The University of Daru'l-Fünun, which he has founded, has consisted of the following departments: 1- Department of Shariah Sciences, 2- Department of Legal Sciences, 3- Department of Fünun (Science), 4- Department of Medical Sciences, 5- Department of Literary Sciences. That Daru'l-Funun built by Emrullah Efendi in 1908 under the name of «Ulum-ur Şer›iye» (Sharia Sciences) Department was considered as somewhat Faculty of Theology in Turkey being the first core-pattern for that type of religious institution. However, in this Darü'l-Fünun founded by Emrullah Efendi, the department named Ulum-ü Şer›iye was removed by the new arrangement issued on October 11, 1335 (A.D.1919).

After the proclamation of the Republic, which has experienced a dramatic process of religious education institutions, for various reasons, religious education and religious sicences were shutted down as usual act until the opening a new one belonged to Ankara University in Turkey in 1949. Until that time, Religious courses for the Qur'an tragically were closed, teaching and learning of the Qur'an was banned, and a ruthless and merciless hunting pursuit began on religious people. On March 3, 1924, the law of «Unification of Education Law» was passed on the public. With this law, a faculty of theology affiliated to Istanbul Darul Fünun was opened. But that so- called Faculty of Theology was closed in 1933. Subsequently within that year, for the substitution, the Institute for Islamic Studies was established, which was soon also closed in 1936. After this date, very heavy sanctions against religion and religious leading persons were come into effect. Those men who read and teach the Quran were imprisoned or punished with verdicted trials and in result with serious crime by blaming them of having given religious education to the people without permissions. But after some so long lacked periods eventually, in 1949, occurred the

inauguration of Faculty of Theology by Ankara University, after which could be called on to lose the power of the single-party period and good tidings for democratization efforts in Turkey, and as a result, Turkey has received almost a long and deep breathe in this sense.

Democratic Party which was founded on 7th of January in 1946 and that year this party was in the opposition in the same year but after four years at the elections done, it annihilated the Single ruling power of Republican People's Party (CHP)'s longed for 27 years, being first Turkish political party which had won the power in the multi- political parties system. It also won the successive elections namely those of 1950, of 1954, and of1957 respectively. That means it was on power for 10 years starting from 1950 until 1960. The Democrat Party was overthrown by the Military Intervention on May 27, 1960 and closed on September 29, 1960. Democrat Party's short name was DP. During its ruling times, the call to prayer at the mosques in Turkey has begun to re-recited in Arabic language in original form as well as it has removed heavy pressures on religion and religious people.

There are so many concrete data historically about the fact that the «strict understanding of secularism» applied between the years when the founding party, CHP, was on power as a single party in the political system had turned into oppression and hostility to freedom of religion and conscience especially in the 1930-1940s. During these decades, «Freedom of Religion and Conscience» was put under very heavy pressure, and there were serious difficulties in learning and practicing religion and especially those considered sacred by Islamic religion, mosques were closed, a significant number of mosques were sold out, some of them were turned into secular places such as barns, haystacks or restaurants with alcoholic drinks, even into pavilions or people's houses or into CHP buildings, Muslim Call (*Adhan*) was set out to recite in Turkish, Qur'anic instruction was banned, or it was almost impossible for the Qur'an to be taught /learned in basic Arabic alphabet with the ardent pressures by the gendarmerie. It is observed that injustices reached at the level of cruelty were performed for the sake of ordinary people. All of these are the eye- witnessed events that occured in the country started in the 1930s and lasted in 1940s under the CHP ruling eras. We may add that from the first revolutionary period until the end of CHP rule (1923-1950) 2815 mosques were sold out totally (İşte tek parti dönemi CHP›sinin camilerimize verdiği statü! Ahır, içkili restoran, depo... 2021).

Article 4 named as the Law of Unification of Education, regulating the education of religious officials, has foreseen the opening of the official schools in the secular education system under the titles of Imam Hatip Okulları (Schools for Muslim Clerics) in order to provide religious services of the ordinary people despite the closure of more religious madrasas. Therefore, these schools foreseen in the law were at the beginning opened in 29 city-centers in 1924 under the name of «Imam Hatip Okullari». The schools were at the four termed secondary level. But the principals appointed for these schools had not received any special religious education. They were mostly experienced educators and their aim was to train intellectual clergies loyal to the Republican State. Most of the lecture hours were filled with the secular sciences or with foreign language courses, and the class-lessons related to religion were backed behind as secondary level courses. But in time Imam Hatip Schools have been ignored by the secular Government for long, and eventually in 1930, was closed by the reasons of not received financial adis or funds, etc, but main reason was lack of enough students(!). Between the years of 1930-1950, we could consider that there had been a complete «*Interregnum Period*» in the religious education on behalf of the secular interests of our country (Çavuşoğlu, 2021).

After these heavy pressured days, Democratic Party (DP), which came to power after the 1950 elections, opened the Imam Hatip Schools (IHO) in the first year of its rule, as it had promised to the peoples during its electoral campaigns. So, the educative designs of newly founded and officially funded Imam Hatip Schools were better than the earlier formas in that the first period of which was four termed years as secondary period, and the high school period was termed as three years, and constituting in seven years as a whole, having been opened in seven diffirent Turkish provinces from 1951 until 1952. In the 1963-1964 academic year, free boarding students were admitted to Imam Hatip Schools for the first time.

While the numbers of IHO were 45 in 1965, these numbers increased to 65 in 1966-67 and 84 in 1967-68. With a regulation issued by the government on May 22, 1972, Imam Hatip Schools were turned into vocational schools that provide four year termed education after secondary school, and but by this time, the right to study in all programs of higher education was abolished for those who graduated from high school (Vikipedi 2021, Turan 2021, Karadaş 2015).

Carta Vitae Teologia: Establisment Journey of the Faculties of Theology in Turkey

The idea of establishing the Faculty of Theology arose out of the public need to instruct Islamic Sciences within the modern Turkish academy with a more modern scientific mentalities and trends. Earlier form such as madrasas, which were medieval Turkish instructive institutions, taught both Islamic sciences and the positive sciences in their time. There were some certain times when specialization was made in madrasahs too; for example, The Medicine Schools (Dar al Shifa-s) or Schools for Muslim Tratidion (Dar Al- Hadith-s) were separate ones distinctively as well as those Astronomical Observatories created during the Seljuk period. Moreover, Ottoman madrasahs gathered in Istanbul left this specialization aside; instead, it unified and melted all the Muslim Studies (Ulum al- Arabiyya) and Human sciences (Ulum al- Dahîliyah into the same instructive system. It would be appropriate to consider Fatih-Süleymaniye madrasahs, which were placed in several stages of higher education on secondary education and reached the highest level with Sahn al Saman or Sahn al Suleymaniya, as the founding models for modern Istanbul University in the medieval age in consideration of the Islamic sciences branch taught in that period as the first form of modern faculties of theology (Ankara Üniversitesi, 2021).

Therefore, it may consider that academic religious education has come on the agenda after the start of multi-party political life in Turkey. Especially On January 14, 1948 some members of Turkish parliament presented a law proposal for the opening the faculties of theology. «To make it possible to examine religious subject-matters according to more sound and consummate scientific principles, to prepare the necessary conditions for the training of clergy in order to have strong professional knowledge and a strong thought ‘’ as for this dual purposes, the draft-text was accepted on May 9 in theTurkish parliament and the law was issued in the Official Gazette on June 4, 1949, and entered into vital force as Law No. 5424. By November 21, 1949, the Faculty of Theology started its education period with 85 registered students, affiliated with Ankara University.

Having been considering the main aims of the Higher Islamic Institutes stated in the High Islamic Institute Staff Law dated June 16, 1959 and numbered 7344, it is seen that the main purpose of these schools were to train religious teachers who are competent enough in secondary and equivalent schools, and to educate religious scholars who are equipped with the positive and vital information that the country needs. In the regulation prepared in 2011, the Ministry of National Education deemed itself responsible for training teachers, as well as to train mufti-s, preachers and other religious officials need by the Presidency of Religious Affairs.

After the establishment of that one in Ankara University Faculty, other faculties of theology were also established in many parts of the country. The purpose of the establishment of theology faculties was to carry out needs for academical or higher religious education and as well as the religious services with a more moderate and all- embracing religious discourses that would establish the unity and solidarity of the country by getting Quran and Sunnah as referential basis. «At this point, Turkey’s in-door needs a as well as those in the immediate next door countries where religion-based political and ideological or radical movements formed intensively were one of the major causes to provide a more genuine understanding of religion to the society by the help of these faculties. As the wholly embraced by Turkish community expressed in the form of warmly exhibiting attitudes, in addition, the fact that these faculties as a model have carried out their moderate religious discourse to the field of religious services and religious education as well as they have prevented radical movements from finding emancipation in the Turkish society (Bardakoğlu, 2016).

Above all Atatürk University Faculty of Islamic Sciences was established on 12 March 1971 in Erzurum, as the second one after Ankara’s Faculty of Theology, and has started education in 1971-1972 academic year. This faculty was followed by the establishment of other faculties of theology to be founded in many Turkish provinces (Öcal, 2011; Aydın, 2013: 27, 57-58; Görgün, 2015: 149-164).

Its twin sisters founded with the name of «Higher Islamic Institutes» were transformed into faculties of Theology on 20 July 1982 and amongst many such institutes joined in their universities under the new names for instances, faculties of theology based in Selçuk University (Konya), that of Uludağ University (Bursa), that one in Erciyes University (Kayseri), of Dokuz Eylül University (İzmir) and of On Dokuz Mayıs University (Samsun) could be mentioned. These

faculties were followed by the new faculties, which were opened in 1980-2000. After 2000, new faculties were established in many more universities. By the year of 2021, a total of 61 numbers are under the namea of the faculty of Theology and 43 faculties are under the name of «Islamic Sciences» as established «Islamic academia» in Turkey. In these faculties, some certain 703 professors, 523 associate professors, 1373 Doctor entitled teaching men can be listed as academicians along with other persons such as 620 lecturers and 1381 research assistants (Yükseköğretim ***İstatistikleri***, 2021). In conclusion, we should point out that despite the names differed between «Islamic Studies» or «Theology», all the faculties are subject to the same instructive programmes.

A Global Religious Academy in Anatolia: Establishment of Kastamonu University Faculty of Theology

The Faculty of Theology affiliated to Kastamonu University was established by the Decree of the Turkish Council of Ministers dated in 16.12.2011 by number of 2011/2605; having been published in the Official Gazette dated 10.01.2012 and numbered 28169. The faculty has completed its establishment process faster than any other equivalent faculties in Turkey and started its educational activities in the 2012-2013 academic year under the leadership of Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN, the founding dean of Kastamonu University Faculty of Theology. Following the commencement of undergraduate education, immediately an academic cooperation protocol was signed between Çorum Hitit University and Kastamonu University for a well-educated graduate programme as well as a joint magister programme between each other initiated in 2013.

Since 2013, the Joint Master Programme belonged to Kastamonu University Institute of Social Sciences and Hitit University Institute of Social Sciences Department of Philosophy and Religious Sciences has continued until the end of the academic year of 2017-2018.

In this respect the proposal for the opening of the Philosophy and Religious Studies Magister Programme with thesis, planned to in order to provide education within the Institute of Social Sciences at Kastamonu University as of the spring semester of the 2017-2018 academic year, was well approved by the Council of Higher Education (YÖK) on 27.12.2017. Thus, the Department of Philosophy and Religious Sciences, as being opened independently with its own staff, continues its activities.

On January 21, 2014, a protocol was signed for the opening and execution of the Joint Graduate (Master and Doctorate) program of Hitit University and Kastamonu University Social Sciences Institutes, and a joint postgraduate education was initiated in the field of basic Islamic Sciences. Today, both the Department of Basic Islamic Sciences and the Department of Philosophy and Religious Studies carry out master's and doctoral programs independently because they have sufficient academic staff.

The Faculty of theology with teaching members included in 4 Professors, 5 Associate Professors and 19 Dr members, continues its education and training activities on Kuzeykent Campus along with other academical members, namely 5 Instructors, 6 Research Assistants.

As in any other faculties of theology, the faculty of theology in Kastamonu University consists of three departments:

One is the «BASIC ISLAMIC SCIENCES DEPARTMENT». In this unit; 2 Professors, 3 Associate Professors, 13 Dr. There are Faculty Member (7 Turkish / 6 Foreign) 4 Research Assistants and 6 Lecturers can be listed (4 Turkish / 2 Foreigners) 8 out of 28 academicians in the department are foreign.

Another of the departments is the «DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES». In this unit; 1 Professor, 3 Assoc. 2 Dr. There are 7 academicians in the department as a faculty member and 1 research assistant are included

The third part is «ISLAMIC HISTORY AND ART DEPARTMENT» In the section:

1 Professor, 2 Dr. 3 academicians work as a faculty member and 1 research assistant included.

NUMBER OF STUDENTS AT THE FACULTY OF THEOLOGY				
PROGRAMME		CITIZEN	FOREIGN STUDENTS	TOTAL
LICENSE	DKAB (RELIGIOUS CULTURE MORAL KNOWLEDGE TEACHING)	5	1	6
	DKAB (RELIGIOUS CULTURE MORAL KNOWLEDGE TEACHING 2. TEACHING	6	-	6
	THEOLOGY	569	52	621
	THEOLOGY 2. TEACHING	474	9	483
ILITAM (THE COMPLETION OF THE THEOLOGY)	DISTANCE LEARNING	285	-	285
				1401

Today some 4500 foreign students from 55 different countries receive education at Kastamonu University and 61 students from 16 different countries continue their education in the Faculty of Theology.

4. Postgraduate Education and Its Contribution to Global Academy at Kastamonu University

Institute of Social Sciences in Kastamonu was established on March 17, 2006. Today, there have been magister studies, magister without M.A. thesis, distanced education without thesis and doctoral programmes. In addition, there have been 18 different magister programmes with M.A. thesis as well as 5 other non-thesis magister programmes and other 2 distanced learning magister programmes without thesis including 8 diversed doctoral programmes.

Since 2013, Kastamonu Institute of Social Sciences and Hitit University Institute of Social Sciences Department of Philosophy and Religious Studies have opened a joint Magister Programmes. As a result of these studies carried out, a proposal to open the Master's Program with Thesis in the Department of Philosophy and Religious Sciences planned to provide with education within the Institute of Social Sciences by the spring semester of the 2017-2018 academic year, was approved by theTurkish Council of Higher Education (YÖK) on 27.12.2017. The Department of Philosophy and Religious Sciences belonged to the Institute, which is opened as a stand-alone, still continues its academical activities in the Magister Programmes with thesis.

In this respect Basic Islamic Sciences Departments Joint Graduate (Master and Doctorate) program was signed and a protocol was signed by The Social Sciences Institutes belonged both to Hitit University and Kastamonu University. I, by myself, willingly would like to express my deep gratitude to Prof. Dr. Reha Metin ALKAN, The Rector of Hitit University and to all faculty members f his university.

Therefore, usual other academic cooperation protocols continued to be signed with many jointly foreign universities between the years when as the founding dean of the Faculty of Theology (2012-2017) and as the Vice Rector for International Relations of the University (2011-2019) and in

this context, I have worked as well as having being as «foreign counselor» for many foreign PhD students, especially for those students coming from Kazakhstan Al-Farabi State University.

Nowadays I have been foreign consultant in order to contribute to the studies done by many foreing PhD students from Kazakhstan Nur-Mubarak Egyptian Islamic Cultural University, Abai Kazakh National Pedagogical University and L. N. Gumilyov Eurasian National University. I, Ali Rafet ÖZKAN, both as an individual person and as a former dean having been an actual teaching member of the Faculty of Theology of Kastamonu University still continue to be an ardent supporter to global scientific and Islamic studies.

The statistics of the students who continue their graduate education in our current faculty are as follows:

NUMBER OF MAGISTER (MA) STUDENTS			
DEPARTMENTS	CITIZEN	FOREIGN STUDENTS	TOTAL
BASIC ISLAMIC SCIENCES	73	38	111
PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES	56	3	59

NUMBER OF PHILOPHICAL DOCTORAL(PHD) STUDENTS			
DEPARTMENTS	CITIZEN	FOREIGN STUDENTS	TOTAL
BASIC ISLAMIC SCIENCES	9	9	18
PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES	3	-	3

DISTRIBUTION OF FOREIGN UNDERGRADUATE STUDENTS IN BASIC ISLAMIC SCIENCES BY COUNTRY	
COUNTRY	NUMBER
ALGERIA	1
CHINA	1
PHILIPPINES	1
IRAQ	20
KYRGYZSTAN	1
LIBYA	6
EGYPT	4
SUDAN	1
SYRIA	3
	TOTAL: 38

DISTRIBUTION OF FOREIGN UNDERGRADUATE STUDENTS IN THE DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES BY COUNTRY	
COUNTRY	NUMBER
AZERBAIJAN	1
BELGIUM	1
KYRGYZSTAN	1
	TOTAL: 3

DISTRIBUTION OF FOREIGN DOCTORATE STUDENTS IN THE DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES BY COUNTRIES	
COUNTRY	NUMBER
CHINA	1
PALESTINE	1
KYRGYZSTAN	1
LİBYA	2
EGYPT	1
SYRIA	3
	TOTAL: 9

Conclusion

In conclusion, we may say that one of the great highlights of Faculty of Theology, Kastamonu University is undoubtedly international undergraduate and graduate students. This subjet matter about consulting foreign students should be mentioned too. For instance, by this noble activities, the Faculty of Theology for Kastamonu University makes itself different from many other theological faculties founded in Turkey. We may emphasize as another issue that these organizations were done in some very short times as well as, despite being a young faculty, it has made emereged some doctorate programmes offered under its university title. In addition, under the supervision of Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN, an associate professor from Kazakhstan has returned to his country after completing his post-doctorate in Kastamonu. At the moment that academician is working as a senior manager of a university established in Kazakhstan. Within these widened scopes of the international project, many students, especially from Libia, although many difficultiesd they have met, have completed successfully their magisters or doctoral education programmes in our faculty in Kastamonu University.

We may say that our university has got a significant and effective global success transculturally, having been a high rate of 52% foreign students as of 2019 in graduate education. We, as academicians, are also considered somewhat architects of these successful activities during our tenures. Today, it would be expected these academic rates would be more increased either slowly or rapidly and yet, the future global successes to be emerged for the given university must be achieved only with ultimate and pioneering visions and executive administrative conception. Since, in this neo- tempos either the eventual and absolute success or the failure in the academy are to be linked firmly to the skills of managers in the academia.

References

Ankara Üniversitesi (20.03.2021) «Vizyon ve Misyonumuz» http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=104.

Aydın, Mehmet Zeki (2013) «İlahiyat Fakülteleri Programlarını Tartışmak.» Eğitime Bakış Dergisi. – 27: 57-58.

Bardakoğlu, Ali (2016) İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşmek. – İstanbul: Kuramer. -397.

Çavuşoğlu, Ömer (20.03.2021) «Tarihte İmam Hatip Okulları», https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/tarihte-imam-hatip-okul-lari-1672

Doğan, Recai (1998) «II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi.» Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. - 38, - 361-409.

Fakültemiz Bünyesinde Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı Açıldı (20.03.2021) https://ilahiyat.kastamonu.edu.tr/index.php/en/148-butun-haberler/3118-fakultemiz-bunyesinde-felsefe-ve-din-bilimleri-anabilim-dali-tezli-yuksek-lisans-programi-acildi

Görgün, Tahsin (2015) «Türk Üniversitesi ve Dini İlimler: İlahiyatın Akademik Yapılanması, Bölümleri ve Anabilim Dalları Nasıl Olmalıdır?» Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Editör Süleyman Akyürek. – İstanbul: Ensar. – 149-164.

Hitit Üniversitesi (20.03.2021) «Üniversitemiz İle Kastamonu Üniversitesi Arasında Protokol İmzalandı». http://www.hitit.edu.tr/Haberler/2014/1/21/universitemiz-ile-kastamonu-universitesi-arasinda-protokol-imzalandi

İşte tek parti dönemi CHP'sinin camilerimize verdiği statü! Ahır, içkili restoran, depo... (20.03.2021) https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/17/iste-tek-parti-donemi-chpsinin-camilerimize-verdigi-statu-ahir-ickili-restoran-depo?paging=4

Karadaş, Cağfer (2015) «İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme Ve Öneriler», Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Editör Süleyman Akyürek, İstanbul: Ensar. – 205-261.

Okumuş, Ejder (2005) «Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Laikleşmenin İşaretleri.» Değerler Eğitimi Dergisi 3, Sayı: 9. – 143-61.

Öcal, Mustafa (2011) Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi. İstanbul: Düşünce Kitabevi. – 372.

Tevhidi Tedrisat Kanunu 06.03.1340 (20.03.2021) Tarih ve 63 sayılı Resmi Gazete. http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.430.pdf

Turan, İbrahim (20.03.2021) «Türkiye'de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme», İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, http://dx.doi.org/10.26650/ilahiyat.2017.19.2.0014, s. 59-77. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0mam_hatip_lisesi;

Vikipedi, Özgür ansiklopedi (20.03.2021) https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0mam_hatip_lisesi

Yükseköğretim **İstatistikleri** (23.03.2021) https://istatistik.yok.gov.tr

FTAMP 21.21.00 https://doi.org/10.26577//EJRS.2021.v26.i2.r8

А. Мирзаходжаев

Өзбекстан халықаралық ислам академиясы, Өзбекстан, Ташкент қ.
e-mail: patron.81@mail.ru

КОНФЕССИЯАРАЛЫҚ ДИАЛОГТЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ОРНЫ (ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАН ТӘЖІРИБЕСІНДЕ)

Мақалада конфессияаралық қарым-қатынастар мен оның қоғамдағы рөлі мен маңыздылығы жөнінде айтылады. Сондай-ақ көпконфессиялы Қазақстан мен Өзбекстан секілді мемлекеттегі діни көзқарастар мен диалог үлгілері сипатталады. Дінаралық диалогқа келу оған мемлекет тарапынан жасалған ықпалы мен жағдайына тоқталамыз. Конфессияаралық диалогтың позитивті тұстары ел бірлігіндегі үлесі жайында сөз қозғалады. Дінаралық қарым-қатынасты реттеудегі Қазақстанның рөлі мен осы тақырыптағы жазылған ғылыми-зерттеулерді қарастыра отырып, зерттеушілердің көзқарастары беріледі. Жалпы дінаралық қарым-қатынас пен конфессияаралық қарым-қатынастардың маңыздылығы келтіріледі. «Конфессия» түсінігі жөнінде кеңірек сөз қозғаймыз. Посткеңестік кезеңдегі дінге бет бұру тұсындағы конфессияарық диалог турасында айтылады. Негізгі мақсат конфессияаралық диалогтың қоғамдағы маңыздылығы мен оның орнын анықтау болып табылады. Дінаралық және конфессияаралық қарым-қатынастың өзара ынтымақтастық пен ұлтаралық татулықты сақтаудағы рөлі айтарлықтай маңызды. Дінаралық диалогтың конфессияаралық диалогқа, ұлтаралық, мемлекет аралық диалогқа айналу мүмкіндігі бар. Заманауи сөзбен айтқанда, толеранттылық немесе діни төзімділік мұндай қадамдардың шартты құбылысы болары хақ. Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы татулық пен ынтымақтастық осындай келелі қадамдардың нәтижесі іспеттес. Осы төңіректегі мәселелер мақаланың мазмұнын қамтиды.

Түйін сөздер: конфессия, дінаралық диалог, позитив, жаһандану, үдеріс.

A. Mirzakhojaev
International Islamic Academy of Uzbekistan, Uzbekistan,Tashkent
e-mail: patron.81@mail.ru

The importance and place of interfessional dialogue (in the practice of Kazakhstan and Uzbekistan)

The article discusses interfaith relations and its role and importance in society. It also describes the religious views and patterns of dialogue in countries such as multi-religious Kazakhstan and Uzbekistan. Coming to the inter-religious dialogue, we will focus on the influence and the state's influence on it. The positive aspects of interfaith dialogue are the contribution to the unity of the country. The views of researchers are presented, considering the role of Kazakhstan in the regulation of interreligious relations and written research on this topic. The importance of inter-religious and inter-religious relations in general is emphasized. Let's talk more about the concept of «confession». It is about interfaith dialogue in the post-Soviet period. The main goal is to determine the importance and place of interfaith dialogue in society. The role of interreligious and interreligious relations in supporting mutual cooperation and the international world is very important and enormous. In modern terms, tolerance or religious tolerance is a pledge of peace and unity. The content of the article covers these issues.

Key words: confession, interreligious dialogue, positive, globalization, process.

А. Мирзаходжаев
Международная исламская академия Узбекистана, Узбекистан, г. Ташкент
e-mail: patron.81@mail.ru

Важность и роль межконфессионального диалога (в практике Казахстана и Узбекистана)

В данной статье рассматриваются межконфессиональные отношения, их роль, значение и важность в обществе. В данной статье также описываются религиозные взгляды и модели конфессионального диалога в таких многоконфессиональных странах, как Казахстан и Узбекистан. Рассматривается роль государства в создании межрелигиозного и конфессионального

 © 2021 Al-Farabi Kazakh National University

диалога. Обсуждаются положительные аспекты межконфессионального диалога в единстве страны. А также в статье представлены взгляды исследователей Казахстана в регулировании межрелигиозных отношений и письменные исследования по данной теме. В целом описывается важность и роль межрелигиозных и межконфессиональных отношений и разъясняется понятие «конфессия». В статье рассматривается межконфессиональный диалог в постсоветский период. Основная цель статьи – подчеркнуть важность и роль межконфессионального диалога в обществе. Роль межрелигиозных и межрелигиозных отношений в поддержании взаимного сотрудничества и межнационального мира очень важна и огромна. Межрелигиозный диалог перерастает в межконфессиональный, межэтнический и межгосударственный диалог. Современный термин как толерантность или религиозная толерантность является залогом мира и единства. Мир и сотрудничество между Казахстаном и Узбекистаном – результат правильных шагов сторон. Содержание статьи охватывает данные проблемы.

Ключевые слова: конфессия, межрелигиозный диалог, позитив, глобализация, процесс.

Кіріспе

Латын сөзінен аударғанда «confession – конфессия» дін жолы немесе діни сенім ұғымын береді. Белгілі бір діни ілім тұрғысындағы діни сенім ерекшелігі, сондай-ақ бір дінді ұстанатын діндарлар бірлестігі. Бір дінді ұстанатын діндарлар бірлестігінің екінші бір дінді ұстанатын діндарлар бірлестігімен тату, ынтымақтастықта өмір сүру сипатын конфессияаралық диалог орнату дейміз. Дінаралық келісім мен конфессияаралық диалогтың орнығуы бейбіт өмір кешудің бірден бір кепілі іспеттес. Кез келген мемлекеттің діни жағдайы мен ахуалы елдегі маңызды факторлардың бірі. Конфессияаралық диалогты тудырушы халық және оның негізгі тұтынушысы да халық. Халықтың жеке дара мәдениетаралық, дінаралық, экономикалық қатынастарсыз өмір сүруі мүмкін емес, уақыт өткен сайын мәдени, діни, конфессияаралық келісім мен диалогтың маңыздылығы арта түспесе өзектілігін жоғалтпайды.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

«Конфессияаралық диалогтың маңыздылығы мен орны Қазақстан мен Өзбекстан тәжірибесінде» атты тақырыпты таңдауымыздың себебі дінаралық және конфессияаралық мәселелер дүниежүзілік деңгейдегі өзекті тақырып болып отыр. Дүниежүзілік деңгейде зерттеліп отырған тақырып болғандықтан, мақала жазуға әбден лайықты тың тақырыптардың бірі де бірегейі.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Ұлтаралық, конфессияаралық диалогтың маңыздылығына қатысты берілген мақаланы жазу барысында зерттеу әдістерінің келесі түрлері қолданылды: сипаттамалық әдіс, салыстырмалы, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық әдіс, статистикалық әдіс түрлері қолданылды. Сондай-ақ, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы дінаралық диалогтың орнауын көрсету барысында сипаттамалық және салыстырмалы әдіс көбірек қолданылды.

Негізгі бөлім

Тәуелсіздікке қол жеткізген посткеңестік елдер арасындағы конфессияаралық диалогтың маңыздылығы мен мәні ерекше. 1991 жылға дейін Кеңестік дәуір кезеңінде дін мен діни тақырып туралы сөз қозғауға тыйым салынды. Кеңестік дәуір атеизммен сипатталады. Халықтың дінге, мәдениетіндегі ұмытылған салт-дәстүріне, мереке, мейрамдарына оралуы мен бетбұрысы олардың жеке дара ұлт, халық ретіндегі алғашқы қадамдарының бірі болды. Кеңес Үкіметі ыдырағаннан кейін оған құрамдас 15 мемлекетте өзінің өткеніне оралып, бірқатар ұмытылған дәстүрлерін қайта жаңғыртып, дінге бетбұрыс жасалды. Қазіргі таңдағы дінге бетбұрыс жасалып жатқан кездегі конфессияаралық диалог немесе қарым-қатынастың ел бірлігін сақтауға үлесі зор әрі үлкен маңыздылыққа ие болды. Көпұлтты мемлекеттердегі ұлтаралық, дінаралық, конфессияаралық байланыс мемлекеттің іргетасының мығым болуына оң әсерін тигізеді. Посткеңестік елдердің қай-қайсысын алсақ та көпұлтты, көп конфессиялы елдер қатарына жатады. Дінаралық қарым-қатынастың диалогы немесе дінаралық, конфессияаралық төзімділіктің мән-мағынасы өте зор және оның ұлтаралық ынтымақтастыққа, бірлікке алып келетіндігі даусыз. Осы орайда З. Сәрсенбаева өз мақаласында «Мәдениеттің дамуы дінді ерекше рухани құбылыс және құндылық ретінде ешқашан жоққа шығара алмайды», – дейді

(Сарсенбаева, 1996: 316). Яғни мәдениеттің дамуымен қатар, дін де дамуын жалғастырады және оның көңіл аударарлық, салмақты құбылыс екенін мойындаған жөн. Дінді ерекше құбылыс деп қарастырсақ оның зерттеу объектілері ерекше құбылыстар жиынтығы бола алады. Берілген мақаламызда осы орайдағы мәселелер кеңінен қарастырылады. Мақаланың арқауына айналып отырған тақырып «дін» құбылысының аясындағы «Конфессияаралық диалогтың мемлекет аралық қарым-қатынастағы маңыздылығы мен орны» болып отыр. Дінаралық және конфессияаралық қарым-қатынастардың оң бағытта дамуына тікелей үлесін қосатын негізгі шарттардың бірі – діни төзімділік. Діни төзімділік пен қоғамның зайырлы сипатын Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы заңының преамбуласынан көре аламыз. «Осы Заң Қазақстан Республикасының өзін демократиялық, зайырлы мемлекет ретінде орнықтыратынын, әркімнің ар-ождан бостандығы мен құқығын растайтынын, әркімнің діни нанымына қарамастан тең құқылы болуына кепілдік беретінін, ханафи бағытындағы исламның және православиелік христиандықтың халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндегі тарихи рөлін танитынын, Қазақстан халқының рухани мұрасымен үйлесетін басқа да діндерді құрметтейтінін, конфессияаралық келісімнің, діни тағаттылықтың және азаматтардың діни нанымдарын құрметтеудің маңыздылығын танитынын негізге алады», – делінген. («Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы Қазақстан Республикасының заңы, 2017: 3).

Ғасырлар бойы Өзбекстан, Қазақстан аумағында өмір сүрген халықтар кейбір кездерде діни сенім-нанымы өз еріктерінде болмай, күшпен сіңдірілген идеология шеңберінде тұмшаланып та қалды. Діннің қызметтерінің бірі реттеушілік қызмет болса, Кеңес үкіметі тұсында ол өз қызметін атқарудан қалды. Тәуелсіздік алған соң Өзбекстан, Қазақстан жалпы ТМД аумағындағы елдер бүгінгі таңда өз бағыт-бағдарын айқындап, мемлекеттің тұтастығы жолында діннің ролі мен өзектілігін анық аңғарды. Мемлекеттік ішкі саясатпен халықаралық байланыс кеңістігінде діни фактордың маңызы жылдан жылға артып отыр. Дүние жүзінің ғаламдасу процесіне талпынысы еліміздің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Қазіргі таңда мемлекет қатаң секуляризация үлгісімен діннің мемлекеттік және елдің саяси өмірінде діннің маңыздылығын көтеруде стратегиялық таңдаудың алдында тұр.

Қазақстан мен Өзбекстан секілді көпұлтты мемлекеттердегі ұлтаралық қарым-қатынасты реттеуші фактордың бірі діни төзімділік болып саналады. Төзімділік кез келген жағдайға кең қарау, оң көзқарасты білдіру, өзара түсінушілік, сыйластық секілді ұғымдардың жиынтығы. Діни төзімділік дегеніміз басқа ұлттың дініне, діни киім үлгісіне, діни салт-дәстүр, діни ғибадатханаларына, жоралғыларына құрметпен қарау, өзара сыйластық көрсету үлгісі. Жалпылама сипаттағанда діни төзімділік дінаралық немесе конфессияаралық диалогтың негізгі құраушылары болып отыр. Осы тұрғыда сопылық жолының ұстазы түркі дүниесінің ғалымы Қожа Ахмет Яссауи адамдарды басқа ұлт пен халықтардың діни көзқарасына діни төзімділікпен қарауға шақырып: «Егер сенің алдыңда басқа дін өкілі тұрса, оған жәбір көрсетпе. Қатыгездің жүрегінен, жәбірленушінің рухынан құдай безеді. О ақиқатшыл Алла. Ондай құлға тозақтың жаһаннамы дайын тұр», – дейді (Яссауи, 1993: 170). Ұлттар мен ұлыстар шоғырланған біздің Қазақстан мен Өзбекстан сынды елде Қожа Ахмет Яссауидің нақыл сөзін бағамдай білу шоқтығы биік, көзі қырағы халқымыздың басты ұстанымдарының бірі болуы тиіс. Қожа Ахмет Яссауи X-XI ғасырда діни төзімділік жөнінде айтып кеткен болса, біздің ата-бабаларымыздың діни және конфессияаралық қарым-қатынастың маңыздылығын ертеден ұғынып, ой түйгендерін байқауға болады. Діни төзімділік пен конфессияаралық төзімділік пен құрметтің адамзаттың бейбіт өмір сүруінде шешуші фактор екендігі сөзсіз. Десе де діни көзқарастардың келіспейтін тұстары орын алған жағдайда діни ахуалды қадағалау, басқару мемлекеттің басқару органдарының құзырындағы міндеті. Кез келген дін мен діни бірлестікті, діни конфессия орталықтарын діни жағдайды құзыретті органдар реттестіріп отырады. Оны заң жүзінде реттестіретін заңдық құжаттар да бар, оның ең үлкені кез келген елдің Конституциясы мен Дін істері комитеті немесе әкімшілік немесе жергілікті билік органдары. Сонымен конфессияаралық қарым-қатынастарды реттестіретін ең басты құрал ол мемлекет болып отыр, анығында мемлекеттегі заңнамалық құжаттар мен құзыретті органдар. Әрине бұл тұста қарапайым халықтың өзара сыйластығы мен өзара құрметі де ең соңғы орында емес. Қоғам үнемі даму үстінде болады. Мемлекетаралық қарым-қатынас ғылыми, саяси, құқықтық, әлеуметтік, діни және мәдени байланыстар арқылы дами түседі. Көркем бай-

ланыс арқылы халықтар арасындағы құрмет, сыйластық арта түседі. Әсіресе түркі тілдес елдердің қарым-қатынастарын жан-жақты дамыту конфессияаралық татулықтың нығаюына оң ықпалын тигізеді.

Өзбекстанда дінге қатысты көптеген ауқымды іс-шаралар жүзеге асып жатыр. Өзбекстан Республикасының Президенті 2017 жылы 19 қыркүйекте Шавкат Мирзиеев БҰҰ Бас Ассамблеясының 72-ші сессиясында діни экстремизм мен терроризмге қарсы күштік әдістермен (БП, ҰҚҚ, ІІМ) күрес жүргізудің өз-өзін ақтамайтынын және оған балама ретінде жастарға және Халықаралық қауымдастыққа Исламның гуманистік мәнін түсіндіру арқылы жағдайлар жарату, сондай-ақ, БҰҰ Жастардың құқықтары туралы арнайы конвенцияны әзірлеу, БҰҰ мүше елдерге Бас Ассамблеяның «Ағарту және діни толеранттылық» туралы арнайы қаулы қабылдау туралы өз ұсынысын білдірді. (**Өзбекстан Президентінің діни резенансы**). Өзбекстан Рсепубликасы президентінің бұл игі бастамасы құптарлық жағдай. Ағарту және толеранттылық бүкіл адамзат үшін аса қажет дүние. Мұндай игі шараларды жүзеге асыру әрбір ел үшін маңызды. Ол сонау тал бесіктен, отбасынан, мектеп қабырғасынан бастау алуы қажет. Толеранттылықты қалыптастыруда орта білім беру ұйымдарының қызметі басты назарда болуы қажет. Орта мектептерде оқытылатын дінтану пәнін жетілдіре отырып, жаңа әдістерді енгізу қажет. Толеранттылықты насихаттайтын оқиғаларды оқулыққа қосып, діни төзімділіктің маңыздылығы туралы қасиетті жазбалардағы дәйектерді де келтіру керек.

Адамзатты бір-бірінен бөліп қарастыратын алғашқы нышандары оның нәсілі, ұлты, тілі діні сияқты белгілері бар деп қарастырсақ, С. Хантингтонның анықтамасы бойынша, «Бір мәдениеттің адамдарын екінші мәдениеттің өкілдерінен бөлетін тілден кейінгі екінші белгі ол дін дейді. Дін – бұл хабардар ету формасы (мифтерде) және қоғамдық біртектілікті нығайту құралы (рәсімдерде). Сонымен қатар, заң мен мораль сияқты, ол адамдардың мінез-құлқына әсер ететін институт, ол институт, қоғамның жағдайын анықтайтын нақты күш» (Гараджа, 1996: 74). Дін – адамзат қоғамындағы аса күрделі де маңызды әлеуметтік-мәдени сана. Діннің басты мақсаты – адамның рухани жетілуі және оның Жаратушы Құдайға сенімі. Дін халықтың сенім-нанымы мен діни көзқарасының көрінісі. Ал конфессия осы діннің ішінара бөлінуі болып табылады. Мақалада сөз қозғалып отырған екі елдің тамыры бір, діні бір, ділі бір болғандықтан конфессияаралық диалог жүргізудегі ұстанымдары да бір-біріне сәйкес келеді. Сонымен қатар екі ел арасында ұзақ жылдардан бері тарихта ортақ діни бағыт пен көзқарастар негізінде өмір сүріп келді деп айта аламыз.

Қазақстандағы діни конфессияларға тоқтала кетсек, соңғы статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасындағы 18 конфессия: Ислам – 2683 (діни бірлестіктер), Протестантизм – 592, Православие – 342, Католицизм – 86, Иегова куәгерлері – 60, Жаңа Апостол шіркеуі – 24, Кришнаның сана қоғамы – 11, Иудаизм – 7 өзара тату-тәтті өмір сүруде. Әлемдік дәрежедегі үш дін исламның, христиандық, буддизмнің өкілдері пост Кеңестік елдерде мекен етеді. Қазақстандағы этносаралық қарым-қатынастар – егемендік пен тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін пайда болған жаңа әлеуметтік-саяси ақиқат. Олар кешенді сипатқа және күрделі құрылымға ие. Қазақстан халқы барлық әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени-тұрмыстық құрылымдарға, қарым-қатынастар мен үдерістерге барынша терең ықпалдасқан. Қазақстандағы этносаралық қатынастар онда тұрып жатқан барлық халықтардың қоғамдық қызметінің әр түрлі салаларындағы сан түрлі өзара байланыстары мен қарым-қатынастарының тізбегі, біртұтас органикалық жүйе ретінде қызмет атқаратынын тәжірибе көрсетіп отыр. ҚР Тәуелсіздік алғаннан кейінгі 30 жыл шамасында елде 130-дан аса ұлт өкілдері өзара ынтымақтастықта, сыйластыққа негізделген мемлекет саясатының аясында өмір сүріп жатыр деп айтуға болады. ҚР Конституция бойынша зайырлы мемлекет. Кез келген ұлт өкілі мен дін өкілі зайырлы тұрғыда көзқарас ұстанады. Бұл дегеніміз діни немесе конфессияаралық Конституциясында елдегі азаматтардың құқықтары тұрғысында былай делінеді: «Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды» (ҚР Конституциялық Кеңесінің қаулылары, 1999). Яғни Қазақстанда конфессияаралық диалогтың орнығуының кепілі ҚР Конституциясы бола алады.

Сондай-ақ, ұлтаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық моделі үлгілі модельдердің бірі болып отыр. Ең ірі әлемдік діндердің – исламның, христиандықтың және буддизмнің арасындағы шынайы шекарасы тарихи болып

табылатын біздің елімізді «өркениеттердің торабы» деп атауы заңды. Мұнда ғасырлар бойы түрлі этностар мен дін өкілдері бірге өмір сүріп, бірге еңбек етті. Сондықтан Қазақстанда ел халқының көпшілігінде ұқсас құндылықты бағдарларды қалыптастыруға, этникааралық және конфессияаралық келісім мен өзара құрметтің толерантты атмосферасын құруға ықпал ететін түрлі мәдениеттер мен 13 өркениеттің бейбіт қатар өмір сүруінің тарихи баға жетпес, бай тәжірибесі жинақталған» (Әбікенов, 2017). ҚР тарапынан діни диалогты орнату үшін әр түрлі қадамдар жасалуда, соның бірі «Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының Съезі» ҚР тұңғыш Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен Астана қаласында дінаралық және конфессияаралық диалог үшін бірегей алаңға айналған әлемдік деңгейдегі форум – Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының 6 Съезі ҚР-да өтті. Мұндай қадам діни төзімділік пен діни қарым-қатынастардың көрінісі іспеттес. Халықаралық қоғамдастық әлемнің көптеген елдері үшін үлгі бола алатын ұлысаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық тәжірибесін таныды. Бұл съездің алғашқы отырысы 2003 жылғы 23-24 қыркүйекте Астанада өтті. Астанадағы алғашқы діни форумның жұмысына ислам, христандық, иудаизм, синтоизм, индуизм, буддизм діндерінің өкілдері қатысты. Адамзат тарихында алғаш рет ірі діни қауымдастықтардың барлық өкілдері бір залда бас қосты. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының екінші Съезі Астанада 2006 жылғы 12-13 қыркүйек күндері форумды өткізу үшін арнайы салынған ғимаратта – Бейбітшілік және келісім сарайында өтті. Съезге Еуропа, Америка, Африка және Таяу Шығыстың 26 елінен 25 дін басшылары мен 14 құрметті қонақ қатысты. II съезд «Дін, қоғам және халықаралық қауіпсіздік» деген жалпы тақырыппен «Діни наным-сенім бостандығы және басқа діндерді ұстанушыларды құрметтеу» және «Халықаралық қауіпсіздікті нығайтудағы діни қайраткерлердің рөлі» деген екі бағытта болып өтті. II Съезде Н. Назарбаев алдағы жылдардың бірін Діндер мен мәдениеттер арасындағы диалог жылы деп жариялау туралы бастама көтерді. Бұл бастаманы жүзеге асыру БҰҰ Бас Ассамблеясының 62-сессиясында қабылданған 2010 жылды «Мәдениеттерді жақындастырудың халықаралық жылы» деп жариялау туралы қарарында жүзеге асырылды. Съезд қорытындысымен оның қатысушылары барлық діндер мен ұлыстық топтарды мәдени және діни айырмашылықтарға қатысты жанжалдарға жол бермеуге шақырған бірлескен Декларация қабылдады. Бұл құжатта «текетірес идеологиясын» «бейбітшілік мәдениетімен» ауыстырудың жаһандық қажеттігі көрініс тапты. Съезде христиандықтың барлық тармақтарының – православиенің, католицизмнің, протестанттықтың өкілдері болды. 2009 жылғы 1 шілдеде өткен 3-ші Съезде сөйлеген сөзінде ҚР тұңғыш Президенті, Елбасы Н. Назарбаев Қазақстанда 3 мыңнан астам мешіт, шіркеулер және ғибадат үйлері жұмыс істейтінін атап өтіп, «Сан ғасырлар бойы түрлі этностар мен діни нанымдардың рухани мұрасымен кемелденген Қазақстанның біртұтас халқы өз бойына толеранттылық, діни төзімділік және жаңа атаулыны қабылдауға деген ашықтық секілді қасиеттерді қалыптастырған. Сондықтан да біз ғасырлар бойы қалыптасқан осынау адамгершіл императивті бүкіл адамзатқа жеткізуді өз міндетіміз сезінеміз», – деді (Астанадағы Съезде әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшылары қазіргі заманның басты мәселелері – бейбітшілік пен келісім мәселелерін талқылайды, 2012). Үшінші Съезд 2009 жылы 1-2 шілде күндері өтті, оған Еуропаның, Азияның, Таяу Шығыстың және Американың 35 елінен 77 делегация қатысты. Бұл Съездің басты тақырыбы діни көшбасшылардың рөлі болды, онда толеранттыққа, өзара құрмет пен ынтымақтастыққа негізделген әлемді құруда оларға ерекше үміт жүктелді. Жалпы аталмыш іс-шаралар діни және конфессияларық диалогтың ең басты үлгілерінің бірі де бірегейі болып отыр. Осындай қадамдар дінаралық және конфессияаралық қарым-қатынастарды орнатудағы іс-әрекеттердің бірі де бірегейі болып отыр.

Өзбекстан тарапынан да дінаралық және конфессияаралық байланысты нығайтуда орасан зор қадамдар жасалып келеді. Жалпы Өзбекстандағы діни ахуалға тоқтала кетсек, Орта Азияда орналасқан 6 мемлекеттің бірі, ділі бір түбі түрік мемлекеттерінің қатарына жататын – Өзбекстан. Өзбекстан халқының саны 30 млн адамға жетті. Халық саны жағынан Орта Азиядағы Өзбекстанға халықтың ұдайы өсудің дәстүрлі типі тән, яғни халық саны табиғи өсу есебінен артады. Табиғи өсу жылына 1,7% шамасында, бұл ТМД елдері арасындағы екінші көрсеткіш болып табылады. Туу көрсеткіші 1000 адамға шаққанда 24, ал өлім 7 адамды құрайды. Ел тұрғындарының өмір жасының ұзақтығы – 64 жас. Өзбекстан – көпұлтты республика, мұнда 120-дан ұлттар мен ұлыстардың өкілдері тұрады (Уикипедия

ашық энциклопедиясы, 2020). Өзбекстан – зайырлы мемлекет. Мемлекеттің негізгі заңында барлық діндердің заң алдындағы теңдігі, мемлекетпен діннің бөлінуі нақты айқындалған. Ел аумағында дінді саяси мақсатта пайдалануға тыйым салынған. Өзбекстан халқының 93 пайыздан астамы сүнниттік бағыттың ханафии мазхабын ұстанады. Бұқара және Самарқан аймақтарында шииттік (ирандықтар мен әзірбайжандар) қауымдар бар. Бұл аймақтарда шииттік мешіттер жұмыс жасайды. Шииттер құлшылықтарын көбіне үйлерде және сүнниттік мешіттерде өткізеді. Шииттік имамдар діни білімді елдегі медреселерден алады. Ел аумағында 16 конфессияға тиесілі 2400 аса діни бірлестіктер бар. Діндар мұсылмандар ӨМДБ құзіретінде. «GALLUP INTERNATIONAL» аналитикалық орталығының 2008, 2009 және 2015 жылдары жүргізген сауалнамасы бойынша Өзбекстан халқының 51% – дінге сенеді. 1992 жылы елдегі 100-ге жуық медресенің 20-сы ғана ӨМДБ бағынышты болатын (Бейсенов, 2018). Өзбекстан мемлекетінде өзбек халқымен қатар, басқа ұлт өкілдері мен дін өкілдері, конфессия өкілдері өзара тату, ынтымақтастықта өмір сүріп келеді. Өзбекстан конфессияаралық диалогты орнатуда келелі бастамалар да аз емес. Солардың біреуі Ташкентте конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі Н. Назарбаев орталығының басқарма төрағасы Болат Сәрсенбаев пен Өзбекстан Министрлер Кабинеті жанындағы Ислам өркениеті орталығының директоры Шоазим Миноваров өзара ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойды. «Меморандумның мақсаты – өркениетаралық және конфессияаралық диалог саласындағы ортақ жобаларды жүзеге асыру, толеранттылық пен келісім қағидаттарын дамыту. Тараптар дінаралық диалогты дамытудағы өзара тәжірибе алмасу, сондай-ақ екі мемлекет аумағында осы бағыттағы кездесулер, іс-шаралар, форумдар мен саммиттер ұйымдастыру мәселесі бойынша келісімге келді. Екі тарап та әлемнің тұрақты дамуының іргелі шарты әртүрлі конфессиялар, этностар мен мәдениеттер арасындағы диалог, сыйластық пен достық екенін алға тартты», – делінген Н. Назарбаев орталығы таратқан ақпаратта.

Сонымен әлемде ресми мойындалатын үш дін исламның, христиандық, буддизмнің өкілдері посткеңестік елдерде мекен етеді. Ең ірі әлемдік діндердің – исламның, христиандықтың және буддизмнің арасындағы шынайы шекарасы тарихи болып табылатын біздің елімізді «өркениеттердің торабы» деп атауы заңды. Мұнда ғасырлар бойы түрлі этностар мен дін өкілдері бірге өмір сүріп, бірге еңбек етті. Сондықтан Қазақстанда ел халқының көпшілігінде ұқсас құндылықты бағдарларды қалыптастыруға, этникааралық және конфессияаралық келісім мен өзара құрметтің толерантты атмосферасын құруға ықпал ететін түрлі мәдениеттер мен 13 өркениеттердің бейбіт қатар өмір сүруінің тарихи баға жетпес, бай тәжірибесі жинақталған (Назарбаев орталығы мен Өзбекстанның Ислам өркениеті орталығы ынтымақтастық меморандумына қол қойды, 2021).

Конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі Н. Назарбаев орталығының бас сарапшысы Л. Қалыбекова: «Бүгінгі таңда әлем дамуының негізгі процестері тікелей не жанама түрде жаһандық процестермен өзара байланыста болуы уақыт талабы. Осы орайда дамудың маңызды әрі іргелі артықшылықтарының бірі – әр түрлі мәдениеттер мен өркениеттар арасында өзара түсініcтіктің жақсаруы. Қазіргі уақытта барлығына мәлім «мәдени плюрализм» теориясы негізінде қарастыратын болсақ, дін, мәдениет, дәстүр елдер, аймақтар мен өркениеттер арасын біріктіруші фактор ретінде айқындалады. Конфессияаралық түсіністік пен толеранттылықтың маңыздылығын ескере отырып, БҰҰ Бас ассамблеясы 1996 жылы мүше-мемлекеттерге әр жыл сайын 16 қарашаны Халықаралық толеранттылық күні ретінде белгілеу туралы шешім шығарған. 2010 жылы король Абдалла II БҰҰ-на ұсынған бастамасы бойынша әр жылдың ақпан айының алғашқы аптасы «Бүкіл әлемдік конфессияаралық үйлесім аптасы» болып белгіленген. Ал, 2019 жылы Рим Папасы Франциск пен әл-Азхар мешітінің бас имамы Ахмед әл-Тайеб «Адамзат бауырластығы» атты бейбіт өмір сүру мен халықтар сыйластығы жөнінде тарихи тұжырымдамаға қол қойған болатын. Екі тараптың да мақсаты айқын еді – адамдарды бейбіт өмір сүруге шақыру, өркениеттік дамуына теріс әсерін тигізіп келе жатқан экстремизммен бірлесіп күресу (Калилаханова және т.б., 2014: 13).

Тарихи тұлғалардың конфессияаралық келісімге шақырған қадамдары XVI ғасырдан бастау алып, бірнеше ғасырлар бойы жалғасын тауып келе жатқаны тарихтан белгілі дерек. Ал, 2001 жылы 11 қыркүйектегі АҚШ-та орын алған жарылыс жағдайынан кейін, конфессияаралық келісім орнату, өзгенің діні туралы хабардар болу және діни сезімдерін қорламау, бейбітшілік орнатуға ынталы болу күшейе түсті, әлем қауымдастығы

алдында жаңа міндеттер пайда болды. Осы негіздерге сүйене отырып, дүниежүзілік деңгейдегі төзімділік, сабырлылық, ұстамдылық мәселелері қолға алына бастады және оның бүгінгі күнге берген нәтижесі де жоқ емес. Дүниежүзі деңгейінде келіссөздерге келу, съезд, конференция, семинарлар ұйымдастырылуы оның дәлелі бола алады. Сондықтан болар, әлем бойынша жергілікті, ұлттық және халықаралық деңгейде конфессияаралық бастамаларға негізделген ұйымдар мен орталықтар ашу қажеттілігі күшейе түсті, ал қазіргі жағдайда олардың уақыт талабына сай қызметі мен мақсатының өрісі де кеңейіп келеді. Бұдан көріп отырғанымыздай, жаһандық күн тәртібінде әлем бойынша экстремизм мен терроризммен күресу, экология және тұрақты даму мәселесі, ядролық қарудан бас тарту, жаһандық қауіпсіздікті сақтау мәселелері өзекті болып отыр. Бұл орайда, конфессияаралық келісім мен тұрақтылықты сақтау мәселесінің де маңызы зор.

Қазақстан мен Өзбекстан үшін конфессияаралық келісімді дамыту мәселесі жат жаңалық емес, бүгінгі күнге дейін жүзеге асырылған мемлекеттік деңгейдегі іс-шаралар мен бастамалар әлем қауымдастығы алдында үлкен қызығушылыққа ие, дінаралық келісімнің қалыптасқан «қазақстандық моделі» деген сөз тіркесі де халықаралық деңгейде кең танымалдылыққа ие. Конфессияаралық және өркениетаралық келісімнің жасампаздық әлеуеті ел ішінде ғана емес, халықаралық деңгейде де бітімгершілікке бастай алатынын мемлекетіміз әлемге дәлелдей білді. 2000 жылдардың басында конфессиялар мен халықтарды жақындастыру үшін 2011 жылдың қыркүйегінде Рим Папасы Иоанн Павел II-нің ел астанасына тарихи сапары, 2002 жылы маусым айында Алматыда АӨСШК-нің бірінші саммиті, сондай-ақ, 2003 жылы ақпан айында Халықаралық бейбітшілік және келісім конференциясы ұйымдастырылды» (Қалыбекова, 2020).

Нәтижелері және талқылама

Мақаланың нәтижелеріне келсек, елдер, мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты көркейтудегі қадамдар мен іс-шаралардың оң нәтижелері ол бүгінгі елдер арасындағы бүгінгі бейбіт өмір келбеті. Қазіргі таңда Қазақстан мемлекеті әр түрлі діндердің қызмет атқаруына рұқсат бере отырып, өркениетті елдердегідей зайырлылық принциптерін рухани кеңістікте ұстанады. Қазақстан Республикасының Ата Заңы – Конституция бойынша оның I бөлімінің I бабында «демократиялық, зайырлы, құқықты және әлеуметтік мемлекет» деп көрсетілген (Қазақстан Республикасы Конституциясы. Алматы, 1995). Олай болса Конституциядағы жазылған осы сөздер Қазақстанның кез келген жағдайда да қай елмен болмасын аталмыш ұстаныммен жүретінін, бұл ұстанымның бейбітшіліктің формуласы болатынын көрсетеді. Сондай-ақ, Өзбекстан да зайырлылық принциптері мен діндарлық ұстанымдарын қатар алып жүрген мемлекеттердің бірі екені айқын.

Қорытынды

Сонымен мақаламызды қорытындылай келе, соңғы жылдағы әлемде орын алып отырған пандемия жағдайында, дүниежүзі халықтарының басына төнген қауіппен бір жеңнен қол шығарып, күресудегі адамзат баласының түйген ойының ең үлкені ол денсаулық екені белгілі болды. Осы денсаулықты күту барысында жасалған іс-шаралар, ауруды ауыздықтаудағы алғы шарттар мемлекетаралық келісімдерге сай жүзеге асып отыр. Жалпы ұларалық, дінаралық, конфессияаралық келісімдердің, диалогтың осы тұстағы маңызы орасан зор болды. Мемлекетаралық диалогтың осы орайдағы ойнайтын рөлі де шексіз. Бейбітшілік пен бітімгерліктің ұлттық, нәсілдік, діни белгілерге қарамайтынын, ортақ ауызбіршілік пен ынтымақтастықтың адамзат өміріндегі басты қағидаттардың болуы тиіс екені даусыз.

Мақаладағы мысалға алынып отырған екі ел Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы саяси-экономикалық, мәдени, дінаралық, конфессияаралық қарым-қатынастар үлгі боларлық деңгейде, өзара түсіністікке негізделген деп айта аламыз. Екі елдің өзара татулығы мен ауызбіршілігі мақтанарлық дәрежеде деп айтсақ артық айтпаған болар едік. Екі ел арасында басшылардың осы орайдағы кездесулері мен келісімшарттары мен меморандумдар оның айғағы іспеттес. 2020 жылдың 26 қарашасында Тұңғыш Президенті күні қарсаңында Нұр-Сұлтан қаласында, Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің қатысуымен Конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі Н. Назарбаев орталығы «Орталық Азияның конфессионалды әлемі: жағдайы, тәуекел мен шешімдері» халықаралық онлайн-конференциясын өткізді. «Орталық Азия – аймақтағы жетекші күштердің бірі. Біздің елдерімізді достық қатынастар мен стратегиялық серіктестік біріктіреді,

бізді ортақ тарих, дін және бай мәдени мұра байланыстырады. Бәріміздің бірлігіміз бен күшіміз өзара сыйластықта, әртүрлілікте және әртүрлі конфессияларда. Біздің жүрегіміз, ойымыз бен көзқарасымыз диалогқа ашық», – деді Алтай Әбибуллаев (Орталық Азияның конфессионалды әлемі: жағдайы, тәуекел мен шешімдері, 2020). Конфессияаралық қарым-қатынастардың өзара диалогта болуы елдегі бейбітшіліктің кепілі болатынына сенімдіміз.

Әдебиеттер

«Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы Қазақстан Республикасының заңы». 2017. – Алматы: «ҚР ДІА» баспасы. – 123.

Астанадағы Съезде әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшылары қазіргі заманның басты мәселелері – бейбітшілік пен келісім мәселелерін талқылайды (2012) https://www.inform.kz/kz/astanadagy-s-ezde-alemdik-zhane-dasturli-dinder-koshbasshylary-kazirgi-zamannyn-basty-maseleleri-beybitshilik-pen-kelisim-maselelerin-talkylaydy_a2467012

Әбікенов Ж. (2017) Ұлтаралық және конфессия аралық келісімнің қазақстандық моделі https://emirsaba.org/ltarali-jene-konfessiyaarali-kelisimni-azastandi-modeli.html

Бейсенов Б. (2018) Орта Азия елдеріндегі дін және қоғам. https://qamshy.kz/article/40730-orta-aziya-elderindegi-dindgane-qogham#

Гараджа В.И. (1996) Социология религии: учеб. пособие для студентов и аспирантов – М.: «Аспект Пресс». – 223.

Қазақстан Республикасы Конституциясы (1995). – Алматы: «Алматыкітап» баспасы. – 125.

Қалыбекова Л. (2020) Конфессияаралық және ұлтаралық келісім – жаһан күн тәртібінде. https://kazislam.kz/konfessiyaaralyq-zhane-ultaralyq-kelisim-zhahandyq-kun-tartibinde/\

ҚР Конституциялық Кеңесінің 10.03.99 ж. № 2/2; 22.03.99 № 7/2 қаулылар. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029

Калилаханова К.Т. және т.б. (2014) / Құраст. Мемлекет және дін. – Астана: «ҚР ДІА» баспасы. – 34.

Назарбаев орталығы мен Өзбекстанның Ислам өркениеті орталығы ынтымақтастық меморандумына қол қойды (2021) https://lenta.inform.kz/kz/n-nazarbaev-ortalygy-men-ozbekstannyn-islam-orkenieti-ortalygy-yntymaktastyk-memorandumyna-kol-koydy_a3760512

Орталық Азияның конфессионалды әлемі: жағдайы, тәуекел мен шешімдері. http://kazgazeta.kz/news/109251

Өзбекстан Президентінің діни резенансы http://kazanalytics.kz/%D3%A9%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BD%D1%96%D2%A3-%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%B8-%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8B/

Сарсенбаева З. (1996) Этнос и ценности. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. – 398.

Уикипедия ашық энциклопедиясы (2020) https://kk.wikipedia.org/wiki/%D3%A8%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD

Ясауи Қожа Ахмет (1993) «Диуани Хикмет» (Даналық кітабы)». Алматы: «Мұраттас ғылыми-зерттеу баспа орталығы». – 262.

References

«Dini kyzmet zhane dini birlestikter» turaly Kazaghstan Respublikasynyn zany (2017) [Law of the Republic of Kazakhstan "On Religious Activity and Religious Associations"]. – Almaty: Almatykitap baspasy. – 123.

Astanadaghy Syiezde alemdik zhane dastyrli dinder koshbasshylary kazirgi zamannyn basty maseleleri - beibitshilik pen kelisim maselelerin talkhylady (2012) [In Astana, the leaders of the world's leading religions discussed the main issues of our time - the issues of peace and harmony]. https://www.inform.kz/kz/astanadagy-s-ezde-alemdik-zhane-dasturli-dinder-koshbasshylary-kazirgi-zamannyn-basty-maseleleri-beybitshilik-pen-kelisim-maselelerin-talkylaydy_a2467012 25.05.2012.

Abikenov Zh. (2017) Ultaralyk zhane konfessia aralyk kelisimnin kazaghstandyk modeli [Kazakhstan's model of interethnic and interfaith harmony]. https://emirsaba.org/ltarali-jene-konfessiyaarali-kelisimni-azastandi-modeli.html

Beisenov B. (2018) Orta Azia elderindegi din zhane qogham [Religion and the Society in Central Asian Countries]. https://qamshy.kz/article/ 40730-orta-aziya-elderindegi-din-jane-qogham#

Garadzha V.I. (1996) Sociologia religii: Uchebnaya posobie dlia studentov i aspirantov [Sociology of Religion: A Study Guide for Undergraduate and Postgraduate Students]. – M.: «Aspekt Press» – 223.

Kazakhstan Respublikasy Konstituciasy (1995) [The Constitution of the Republic of Kazakhstan]. Almaty: Almatykitap baspasy. – 125.

Kalybekova L. (2020) Konfessijaaralyk zhәne ultaralyk kelisim – zhahan kyn tartibinde [Interfaith and international agreement - on the agenda]. https://kazislam.kz/konfessiyaaralyq-zhane-ultaralyq-kelisim-zhahandyq-kun-tartibinde/

KR Konstitusijalyk Kenesinin 10.03.99 zh. № 2/2; 22.03.99 № 7/2 kaulylar (2019) [Resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029 23.03.2019

Kurast. K.T. Kalilahanova zhane t.b. (2014) Memleket zhane din [The Country and the Religion]. – Astana: «KR DIA» baspasy. – 34.

Nazarbaev ortalyghy men Ozbekstannyn Islam orkenieti ortalyghy yntymaghtastygh memorandumyna kol koidy (2021) [Nazarbayev signed a memorandum of cooperation between the Center and the Islamic Organization of Uzbekistan]. https://lenta.inform.kz/kz/n-nazarbaev-ortalygy-men-ozbekstannyn-islam-orkenieti-ortalygy-yntymaktastyk-memorandumyna-kol-koydy_a3760512

Ortalygh Azijanyn konfessionaldy alemi: zhaghdai, təuekel men sheshimderi (2020) [Confessional world of Central Asia: condition, risks and solutions]. http://kazgazeta.kz/news/109251 27.11.2020

Sarsenbaeva Z. (1996) Jetnos i cennosti [Ethnicity and values]. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedenia KN MON RK. – 398.

Wikipedia ashyk jenciklopediasy (2020) [Wikipedia]. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D3%A8%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD

Yasawi Kozha Ahmet (1993) «Diuani Hikmet» (Danalyk kitaby)» [“Diuani Hikmet” (Book of Wisdom)]. – Almaty: Murattas ghylymi-zertteu baspa ortalyghy. – 62.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – ABOUT THE AUTHORS – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Ali Rafet Özkan – доктор, Кастаному университеті, теология факультеті, философия және дінтану кафедрасының профессоры, Кастаному қ., Түркия

Альмухаметов Али Рауфұлы – философия ғылымдарының кандидаты, доцент, Нұр-Мүбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ., Қазақстан

Байжума Самет – PhD докторант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, дінтану және мәдениеттану кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан

Байтенова Нағима Жаулыбайқызы – философия ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, дінтану және мәдениеттану кафедрасының профессоры, Алматы қ., Қазақстан

Бишманов Кәкімжан Мұратжанұлы – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, дінтану және мәдениеттану кафедрасының профессоры, Алматы қ., Қазақстан

Жоломанова Алма Хайраулловна – PhD докторант, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, философия және мәдениет теориясы кафедрасы, Қарағанды қ., Қазақстан

Камалова Фэриде Болатқызы – PhD, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Экономика және құқық институты, философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қызылорда қ., Қазақстан

Карипбаев Байжол Ысқақұлы – философия ғылымдарының докторы, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, философия және мәдениет теориясы кафедрасының профессоры, Қарағанды қ., Қазақстан

Керім Шәмшадин Тұрсынұлы – филология ғылымдарының докторы, дінтану кафедрасының профессоры, Нұр-Мүбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ., Қазақстан

Купешов Қанат Өміртайұлы – PhD докторант, Нұр-Мүбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ., Қазақстан

Мейірбаев Бекжан Берікбайұлы – философия ғылымдарының кандидаты, доцент, Әл-Фараби орталығының директоры, Алматы қ., Қазақстан

Мирзаходжаев Абдулла Абибуллаұлы – PhD докторант, Өзбекстан халықаралық ислам академиясы, Ташкент қ., Өзбекстан

Орынбеков Нұрлан Аманғазыұлы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, дінтану және мәдениеттану кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан

Сатершинов Бақытжан Меңлібекұлы – философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы қ., Қазақстан

Сейтахметова Наталья Львовна – философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы қ., Қазақстан

Тунгатова Ұлжан Асқарбайқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, дінтану және мәдениеттану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан

МАЗМҰНЫ – CONTENT– СОДЕРЖАНИЕ

Baitenova N., Meirbayev B., Baizhuma S.
Trends in the development of the religious situation in post-secular society in Kazakhstan over the years of independence 4

Сатершинов Б., Сейтахметова Н., Купешов К.
Ортағасыр дәуіріндегі христиандар мен мұсылмандардың өзара әрекеттесуіндегі діни стереотиптер 10

Zholomanova A., Karipbayev B.
The crisis of the modern worldview and the category of death (based on Vedic philosophy) 19

Керім Ш., Альмухаметов А.
Укаша ата мен Қорасан ата туралы хикаяттар 25

Bishmanov K., Orynbekov N.
The threat of religious extremism in Kazakhstan and the role of religious education in limitation 33

Камалова Ф., Тунгатова Ұ.
Ұлттық кодты нығайтудағы Қазақстанның киелі жерлерінің маңыздылығы 41

Шетел басылымдары – Foreign publications – Зарубежные публикации

Ali Rafet Özkan
Teologia Universalis: the academic contributions of the faculty of theology for Kastamonu University to the international sciences 51

Мирзаходжаев А.
Конфессияаралық диалогтың маңыздылығы мен орны (Қазақстан мен Өзбекстан тәжірибесінде) 60